

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU HUKUKU (HUKUK FELSEFESİ VE HUKUK SOSYOLOJİSİ)

ANABİLİM DALI

**İHTİMAM ETİĞİ TEORİSİNDEN HAREKETLE HUKUK EĞİTİMİNİN
DEĞERLENDİRİLMESİ**

Doktora Tezi

Olca KARACAN

Ankara-2017

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU HUKUKU (HUKUK FELSEFESİ VE HUKUK SOSYOLOJİSİ)

ANABİLİM DALI

**İHTİMAM ETİĞİ TEORİSİNDEN HAREKETLE HUKUK EĞİTİMİNİN
DEĞERLENDİRİLMESİ**

Doktora Tezi

Olca KARACAN

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Gülriz UYGUR

Ankara-2017

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI
HUKUK FELSEFESİ VE SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

İHTİMAM ETİĞİ TEORİSİNDEN HAREKETLE
HUKUK EĞİTİMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Gülriz UYGUR

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

Prof. Dr. İlker Gökmen

Prof. Dr. Merih Çelen

Prof. Dr. Gülriz Uygur

Prof. Dr. Harun Toprak

Prof. Dr. Selim Öge

İmzası

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Tez Sınavı Tarihi: 9.3.2017

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(...02...../...06...../2012.....)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

.....Alcey Kocacın.....

İmzası

.....Alcey.....

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	IV
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	7
I. İHTİMAM ETİĞİ TEORİSİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞİMİ.....	7
A. İHTİMAM ETİĞİ TEORİSİNİN ORTAYA ÇIKIŞI	7
1. Giriş.....	7
2. Carol Gilligan.....	9
B. İHTİMAM ETİĞİ TEORİSİNİN GELİŞİMİ.....	16
1. Sara Ruddick.....	17
2. Nel Noddings.....	24
3. Joan Tronto	32
4. Virginia Held	34
5. Jonathan Herring.....	38
II. İHTİMAM ETİĞİ TEORİSİYLE İLGİLİ TERİMLER VE	
KAVRAMLAR.....	40
A. İHTİMAM TERİMİNİN ANLAMI	41
B. İLİŞKİSELLİĞİN ANLAMI.....	47
C. İHTİMAM ETİĞİ VE SORUMLULUK.....	51
D. İHTİMAM ETİĞİ TEORİSİ VE BAĞLAM.....	57
E. İHTİMAM ETİĞİ VE SEVGİ- SAYGI.....	65
III. İHTİMAM ETİĞİ TEORİSİNİN GENEL OLARAK	
DEĞERLENDİRİLMESİ.....	70
İKİNCİ BÖLÜM	73
I. İHTİMAM ETİĞİ VE HUKUK	73
A. İHTİMAM ETİĞİ TEORİSİNDE HUKUKLA İLGİ KURULABİLECEK	
TEMEL KAVRAMLAR.....	76

1. İhtimam Etiği ve Özerklik	76
a. Kant'ta Özerklik.....	77
b. Liberal Özerklik	80
c. Kadınların Özerkliği.....	82
d. İlişkisel Özerklik	83
2. Tarafsızlık	90
B. TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİ VE HUKUK	93
1. Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği	93
2. Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği ve İhtimam Etiği	94
a. Aynılık-Farklılık.....	94
b. Özel alan-Kamusal Alan	96
3. Toplumsal Cinsiyet, İhtimam Etiği ve Hukuk	100
II. AİLE HUKUKU VE İHTİMAM ETİĞİ	101
A. KÜRTAJ	104
B. BAKIM HİZMETLERİ.....	107
C. EV İÇİ ŞİDDET	109
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	113
I. HUKUK EĞİTİMİ VE İHTİMAM ETİĞİ.....	113
A. EĞİTİMİN AMACI VE İHTİMAM ETİĞİ.....	113
1. Genel Olarak.....	113
3. Güçlendirme	116
4. Özgürleşme.....	119
B. HUKUK EĞİTİMİN AMACI VE İHTİMAM ETİĞİ.....	121
1. Teknik Hukuk Bilgisinin Öğretilmesi.....	123
2. Eleştirel Akıl Yürütme Becerisinin Geliştirilmesi	124
3. Etik Bakımdan Eğitim	131

C. İHTİMAM ETİĞİ TEORİSİNDE NODDİNGS'İN METODU.....	134
1. Model Olma.....	134
2. Uygulamayla İç İçe Olma.....	136
3. Onaylama.....	137
4. Diyalog	138
II. HUKUK EĞİTİMİNDE KULLANILAN EĞİTİM METOTLARI VE İHTİMAM ETİĞİ.....	140
A. TAKRİR METODU.....	140
B. HUKUK- EDEBİYAT ÇALIŞMALARI	144
C. GRUP ÇALIŞMALARI	149
D. HUKUK KLİNİKLERİ	151
SONUÇ	157
KAYNAKÇA	168
ABSTRACT	184
ÖZET	185

KISALTMALAR

AÜHFD : Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Bkz. : Bakınız

C. : Cilt

Çev. : Çeviren

Der. : Derleyen

Ed. : Editör

E.T. : Erişim Tarihi

Haz. : Hazırlayan

HFSA : Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi

KKTC : Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti

L. Rev. : Law Review

no. : Number

S. : Sayı

s. : Sayfa

TFK : Türkiye Felsefe Kurumu

Vol. : Volume

Yay. : Yayınları

Y. : Yıl

GİRİŞ

“Netice itibarı ile hukuk, hukukçular ne ise odur. Ve hukuk ve hukukçular, hukuk fakülteleri onları ne yapıyorlarsa odurlar.”¹

Hukuk eğitimi denilince söze genellikle hukuk eğitime yönelik eleştirilerden başlanmaktadır. Kuşkusuz eleştiriler hukuk eğitimindeki problemlere yönelik ciddi ipuçları verirler. Bu eleştiriler, hukuk eğitiminden neyin amaçlandığıyla ilgisi kurulduğu yerde hukuk eğitimindeki sorunların tespitine katkı sağlayabilirler.

Hukuk eğitimi genellikle teorik bilgi ile uygulamanın birbirinden kopuk olması, ezbere dayanması, öğrencinin pasif konumda olması, kitleye yönelik olması gibi pek çok bakımdan eleştirilmektedir.² Hukuk eğitimiyle ilgili olarak yukarıda sıralanan sorunlar yanında, feminist hukuk teorisyenlerinin hukuk eğitime yönelik eleştirileri de bulunmaktadır.

Feminist hukuk teorisyenleri her şeyden önce klasik hukuk eğitiminin eşitlik esası yerine, hiyerarşi esasına dayandığını iddia etmektedirler. Bu teorisyenler hiyerarşinin yalnızca hukuk eğitiminde kullanılan metotlarla ve hoca-öğrenci ilişkisiyle sınırlı olmadığını belirtmektedirler. Ayrıca hukuk fakültelerinin amfilerinin

¹Imer Flores, *“Hukuk Eğitiminde Hukuk Felsefesi İçin Savaşım”*, Çev. Öykü Didem Aydın, **HFSA** içinde, İstanbul 2008, S.18, s.30.

²Ramazan Arslan/Sema Taşpınar, *“Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye’de ve Avrupa’da Hukuk Öğretimi ve Hukukçu Yetiştirilmesi ve Türkiye’nin Bu Gelişmelerden Etkilenmesi”*, **AÜHFD** içinde, Ankara 2004, C. 53, S. 1, s. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/279/2520.pdf> (Erişim Tarihi: 17.06.2006).

mimarisinden hocaların giyim tarzına, hatta bu fakültelerde kullanılan dile kadar pek çok şeyin bu hiyerarşik yapıyı desteklediğini iddia etmektedirler.³

Feminist hukuk teorisyenleri hukuk eğitimindeki hiyerarşinin pek çok boyutunu ortaya koymuşlardır. Bu çalışmanın konusu feminist hukuk teorisine yakın olan ihtimam etiği teorisinden hareketle hukuk eğitiminin değerlendirilmesidir. Bu nedenle ihtimam etiği teorisyle bağ kurulabildiği ölçüde feminist hukuk teorisyenlerinin hukuk eğitime yönelik eleştirileri de çalışma kapsamında değerlendirilecektir.

Feminist hukuk teorisyenlerince hukuk eğitimindeki hiyerarşinin pek çok boyutunun ortaya konulması oldukça önemlidir. Çünkü hiyerarşiye dayalı eğitim, öğrencileri birer nesneye dönüştürür. Öğrencileri güçsüzleştirip özgürleşmelerine engel olduğu için onları potansiyellerini kullanamayacak hale getirir.⁴ Başka bir ifadeyle tahakküme dayalı bir hukuk eğitimi, “hukukçuların hukukçuları” hukuk fakülteleri ne yapıyorsa o hale gelmelerine neden olur.

Hukuk eğitimindeki hiyerarşinin çeşitli boyutlarıyla bilinmesi, öğrencilerin etik bakımdan eğitimini zorlaştıran koşulların gereği gibi anlaşılması için de gereklidir. Ancak öğrencilerin etik bakımdan nasıl eğitilmeleri gerektiğini ortaya koyabilmek için belirli bir etik anlayışa ihtiyaç bulunduğu belirtilebilir. Bu ihtiyacı karşılamak için etik

³Fatma İrem Çağlar Gürgey, “*Feminist Perspektiften Hukuk Eğitimi Eleştirisi*”, **Kadın Araştırmaları Dergisi** içinde, Doğu Akdeniz Üniversitesi Yay., KKTC 2014, s. 98-99.

⁴ Paulo Freire, **Ezilenlerin Pedagojisi**, Çev. Dilek Hattatoğlu - Erol Özbek, Ayrıntı Yay., İstanbul 2011, s. 50-59.

teorilerin yol gösterici olabileceği söylenilebilir. Bu nedenle bu çalışmada ihtimam etiği teorisinden hareketle hukuk eğitimi değerlendirilmek istenmektedir.

Bu çalışmada özellikle feminist hukuk teorisine de yakın olan ihtimam etiği teorisinden hareketle hukuk eğitiminin değerlendirilmek istenmesinin sebebi, bu teoride insanların soyut bireyler olarak değil, başka insanlarla kurdukları ilişkilerle gelişen varlıklar olarak ele alınmasıdır. Zira bu çalışma, öğrencilerin başka insanlarla kuracakları ilişkilerle onların etik bakımdan özgür birer insan olarak yetişmelerine dayalı bir hukuk eğitiminin olanaklı olup olmadığını değerlendirmeye yöneliktir.

Hukuk eğitimi bakımından adalet önem taşımaktadır. Hukukçuların adil olabilmesi için belirli erdemlere sahip olmaları gerekmektedir. Buradan hareket edildiğinde yalnızca hukuk tekniğinin öğretilmesine dayalı hukuk eğitiminin öğrencilerin belirli erdemleri kazanabilmeleri için yeterli olamayacağı belirtilebilir. Öğrencilerin belirli erdemleri kazanabilmeleri için onların etik bakımdan eğitilmeleri gerektiği rahatlıkla ifade edilebilir.⁵

Hukuk eğitimi ile adil olmak başta olmak üzere belli erdemler arasında ilgi kurulduğunda, bu çalışmada hukuk eğitiminin neden erdem etiğinden hareketle değil de ihtimam etiği teorisinden hareketle değerlendirilmek istenildiği sorusu akla gelebilir. Bu soruya erdem etiğinde kişinin karakterine odaklanıldığı, ihtimam etiği teorisinde ise ihtimam göstermeye dayalı ilişkinin de oldukça önemli olduğunu⁶

⁵ Gülriz Uygur, “*Students’ Perception and Legal Education*”, **Academic Learning in Law: Theoretical Positions Teaching Experiments and Learning Experiences** içinde, Eds. B.V. Klink - U. D. Vries, Edward Elgar Publishing, 2016, s. 223-229.

⁶ Virginia Held, **The Ethics of Care: Personal, Political and Global**, Oxford University Press, 1996, s. 90-101.

söyleyerek cevap vermek mümkündür. Ayrıca bu teoride önemli yeri olan ilişkisel özerklik anlayışının, öğrencilerin belirli erdemleri kazanmasına olanak vermesi nedeniyle önemli olduğu belirtilebilir.

İhtimam etiği teorisi kadınların deneyimlerinin erkeklerin deneyimlerinden farklı olduğu için kadınların etik problemlere erkeklerden farklı yaklaştığı iddiasıyla ortaya çıkmıştır.⁷ Günümüzdeyse bazı ihtimam etiği teorisyenleri bu teoriyi kadınların erkeklerden farklılığı iddiasından hareketle geliştirmeye çalışırken, bazı ihtimam etiği teorisyenleri bu iddiayı desteklememektedir.⁸ Bunun yerine etikte soyut haklar ve ilkeler yerine bağlama, ilişkilere ve sorumluluklara öncelik verilmesi gerektiği iddiasından hareketle bu teoriyi geliştirmeye çalışmaktadırlar.⁹

Esasen ihtimam etiği teorisinin kadınların erkeklerden farklı akıl yürüttüğü iddiası üzerinden temellendirilmesinin, toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle ilgili etik problemler de dâhil olmak üzere, etik problemlerin değerlendirilmesi için elverişli olmadığı ileri sürülebilir. Bu nedenle bu çalışmada, hukuk eğitimi ve ihtimam etiği ilişkisi kadınların erkeklerden farklı akıl yürüttüğü iddiasından hareketle değerlendirilmeyecektir.

⁷Carol Gilligan, **In a Different Voice**, Harvard University Press, 1982, s.17.

⁸Joan C. Tronto, “*Beyond Gender Difference to a Theory of Care*”, **The University of Chicago Press Journals** içinde, 1987, Vol. 12 No. 4, s. 646-648.

⁹Daniel Engster, **The Heart of Justice: Care Ethics and Political Theory**, Oxford Scholarship Online, 2007, s. 2-7.

Çalışmanın birinci bölümünde ihtimam etiği teorisinin, kadınların erkeklerden farklı akıl yürüttüğü iddiasından hareketle temellendirilmemesi yönündeki kanaatimizin nedenleri açıklanmaya çalışılacaktır. Bunu yapabilmek için de bu bölümde ihtimam etiği teorisinin ortaya çıkışı ve gelişimi değerlendirilecektir. İkinci bölümde ise ihtimam etiği ve hukuk ilişkisi değerlendirilmeye çalışılacaktır. Ancak bu ilişki, bu çalışmanın asıl konusu hukuk ve ihtimam etiği ilişkisi olmadığından, ayrıntılı olarak irdelenmeyecektir. Bu bölümde aile hukuku ve aile hukukuyla doğrudan ilgi kurulabilecek kürtaj, ev içi şiddet ve bakım emeği konularıyla sınırlı kalınacaktır. Zira bu konular ile ihtimam etiği arasında kadınların erkeklerden farklı akıl yürüttüğü iddiasından hareketle bağ kuran çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar üzerinde durularak kadınlar ile erkeklerin farklılığının nasıl anlaşılması gerektiği belirtilecektir. Son bölüm hukuk eğitimi ile ihtimam etiği ilişkisiyle ilgilidir. Bu bölümde hukuk eğitiminin amacı ve bu eğitimde kullanılan metotlar öğrencilerin özgür birer insan ve erdem sahibi hukukçular olarak yetişmelerinde ilişkilerin ve sorumlulukların öneminden hareketle değerlendirilecektir. Bu değerlendirme, ilişkisel özerkliğe dayalı ihtimam etiği anlayışından hareketle yapılacaktır.

İhtimam etiği teorisi ve hukuk eğitimi ilişkisi ilk kez bu çalışmada değerlendirilmemiştir. Amerika Birleşik Devletler’indeki bazı üniversitelerde bu teori ile hukuk eğitimi arasında bağ kuran makaleler yazılmıştır. Ancak bu makalelerde hukuk eğitimi ihtimam etiği teorisi ilişkisi, kadınların erkeklerden farklı akıl yürüttüğü iddiasından hareket edilerek değerlendirilmiştir. Bu çalışmada ise hukuk eğitimi ve ihtimam etiği ilişkisi, kadınların erkeklerden farklı akıl yürüttüğü iddiasından hareketle değerlendirilmeyecektir. Bunun sebebi de öğrencilerin etik bakımdan nasıl eğitilmeleri gerektiğine ilişkin kanaatimizin kadınların erkeklerden farklı akıl

yürüttüğü iddiasından hareketle ortaya konulamayacak olmasıdır. Bu nedenle son bölümde hukuk eğitimi ve ihtimam etiği ilişkisi, bağlamı değerlendirmeye, sorumluluklara ve ilişkilere verilen önem üzerinden kurulmaya çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

I. İHTİMAM ETİĞİ TEORİSİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞİMİ

A. İHTİMAM ETİĞİ TEORİSİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

1. Giriş

Geçmişten günümüze kadınlar ile erkekler arasında pek çok bakımdan olduğu gibi, ahlâk¹⁰ bakımından da cinsiyet ayrımı yapılmaktadır. Bu ayrım kamusal alanı erkeklere özgü, özel alanı da kadınlara özgü olarak görmekle oldukça yakından bağlantılıdır. Çünkü bu ayrım yapılırken kamusal yaşamda adil olunabilmesi için ahlâki problemlere tarafsız biçimde yaklaşılmasının zorunlu olduğu farz edilmektedir. Ahlâki problemleri tarafsız biçimde değerlendirebilmek için de soyut haklar ve ilkelerden yola çıkılarak akıl yürütülmesi gerektiği ileri sürülmektedir. Temel varsayım erkeklerin ahlâki problemlere soyut akıl yürüterek yaklaşan varlıklar olduğu iddiasıdır.¹¹

Soyut haklara ve ilkelere dayalı ahlâk anlayışının üstün olduğu düşüncesi, yalnızca sıradan insanların önyargılarından ibaret değildir. Bu düşünce ahlâki akıl yürütmeye ilgili bazı akademik çalışmalara dahi yansımıştır. Örneğin **Sigmund Freud**'un çalışmalarında kadınların ahlâki problemler karşısında içinde bulunulan

¹⁰ Ahlâk kelimesi genellikle belirli bir topluluğun değer yargıları anlamına gelmesine rağmen bu çalışmada ahlâk kelimesi etik anlamına gelecek biçimde de kullanılmaktadır.

Bkz: Ahlâk ve etik ayrımı için

İoanna Kuçuradi, **Uludağ Konuşmaları**, TKF Yay., Ankara, 2014.

¹¹ Will Kymlicka, **Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş**, Çev. Ebru Kılıç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., (Çağdaş Siyaset Felsefesi Dizisi), İstanbul, 2006, s. 556-557.

Not: İkinci bölümde soyut haklardan ve ilkelere yola çıkarak değerlendirme yapma ile tarafsızlık arasında ilgi kurmanın yerinde olup olmadığı değerlendirilecektir.

durumun ayrıntılarına odaklandıklarından erkekler kadar ahlâki olgunluğa erişebilmelerinin mümkün olmadığı iddia edilmiştir. Kadınların değerlendirmelerinin çoğunlukla sezgilerine dayalı olduğu ve bu nedenle kadınların ahlâki problemleri soyut haklardan ve ilkelerden yola çıkarak değerlendiremeyecekleri ve bunun sonucunda da kadınların erkekler kadar ahlâk sahibi varlıklar olamayacağı öne sürülmüştür.¹²

Kadınlar ile erkekler arasında ahlâk bakımından ayırım yapılmasını bazı feminist düşünürler kadınlar üzerindeki erkek tahakkümünden hareketle açıklamaktadır. Onlar, kadınlar üzerindeki toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dayalı toplumsal baskılardan kaynaklı olarak kadınların erkeklerden farklı biçimde akıl yürütmeye zorlanıldığını öne sürmektedirler. Buradan hareketle ahlâk bakımından kadınlar ile erkekler arasında ayırım yapılmasına karşı çıkmaktadırlar.¹³

Bazı feminist düşünürler ise kadınların akıl yürütme biçimlerinin ve buna bağlı olarak da ahlâk anlayışlarının erkeklerden farklı olabileceğini iddia etmektedirler.¹⁴ Hatta bu düşünürler, “ *Bu ahlâk anlayışının sezgisel bir düşünme biçimi değil de, ahlâki bir akıl yürütme olarak almamız ve cinsiyet eşitsizliğinin yapay bir sonucu değil, ahlaki bir görüş kaynağı olarak görmemiz gerektiğini savunurlar.*”¹⁵ Onlar, kadınların ahlâki problemleri değerlendirirken soyut haklardan ve ilkelerden yola

¹²Gilligan, 1982, s.7.

¹³ Kymlicka, 2006, s. 556-559.

¹⁴ Celia Wolf-Devine, “*Abortion and the Feminine Voice*” , <http://celiawolfdevine.com/pdf/Abortion-and-the-Feminine-Voice.pdf> içinde, (Erişim Tarihi: 24.08.2015).

¹⁵ İlkay Özkürüplü, “*Noddings’in Özen Etiğinin Kantçı Etik ile Karşılaştırması*”, <http://www.evici-adalet.org/index.php/makaleler-2> içinde (Erişim Tarihi: 25.06.2016).

çıkmadıkları için ahlâki bakımından yetersiz oldukları iddiasını kabul etmemektedirler. Kadınların sorumluluklarını da hesaba katarak olayların detaylarını değerlendirmelerinin, yeni bir ahlâki olgunluk potansiyeli olarak kadınlara özgü ahlâki akıl yürütme biçimi olduğunu belirtmişlerdir.¹⁶ Buradan hareketle liberal adalet teorilerinde yalnızca erkeklerin akıl yürütme biçimlerinin dikkate alınıp, kadınların akıl yürütme biçimlerinin dikkate alınmadığını öne sürmüşlerdir. Liberal adalet teorilerinde kadınların akıl yürütme biçimlerinin görmezden gelinmesinin de erkek egemenliğiyle bağlantılı olduğunu belirtmişlerdir.¹⁷

Kadınların ahlâki problemlere erkeklerden farklı yaklaşımlarının erkeklerin tahakkümü altında yaşamak zorunda kalmalarından kaynaklanmadığı, onların akıl yürütme biçimlerinden kaynaklandığı iddiasını ilk kez **Carol Gilligan** ortaya atmıştır. Bu teorinin ortaya çıkışını anlayabilmek için Gilligan'ın görüşlerine bakmak gerekmektedir.

2. Carol Gilligan

Gilligan, *İki Farklı Ses ve Kadınların Gelişimi* isimli kitabında, psikoloji disipliniinde geliştirilmeye çalışılan teorilerin, erkek egemen teoriler olduğunu iddia etmiştir. Ona göre, psikoloji disipliniindeki teorilerde erkeklerin davranışları insan davranışı normu olarak kabul edilmekte ve kadınların davranışları da bu normlardan

¹⁶Seyla Benhabib, “The Generalized and the Concrete Other: The Kohlberg-Gilligan Controversy and Feminist Theory”, **Feminism as Critique On the Politics of Gender** içinde, Edit. Seyla Benhabib -Drucilla Cornell, University of Minnesota, Minneapolis 1987, s. 78.

¹⁷Donald P. Judges “*Taking Care Seriously: Relational Feminism, Sexual Difference and Abortion*”, **North Carolina Law Review** içinde, 1994-1995, Vol. 73, s. 1326.

sapma olarak değerlendirilmektedir. Bu biçimdeki değerlendirmenin sonucunda kadınlar görmezden gelinmektedir.¹⁸

Gilligan, kadınların ahlâk anlayışlarının erkeklerden farklı olabileceğini öne sürmektedir.¹⁹ Kadınların ahlâk anlayışının cinsiyet eşitsizliğinin yapay bir sonucu olarak sezgisel bir düşünme biçimi olmadığını belirtmiştir. Kadınlara özgü ahlâki bir akıl yürütmenin de ahlâki bir görüş kaynağı olarak kabul görmesi gerektiğini savunmuştur.²⁰

Gilligan, kadınların erkeklerden farklı olarak ilişkiler ağı içerisinde var olduğu ve bu nedenle erkeklerden farklı olarak akıl yürütmelerinin söz konusu olduğunu belirtmiştir. Kadınların erkeklerden farklılıklarının, onların ilişkilerine ve sorumluluklarına dayalı bir ahlâk anlayışı geliştirmelerinde de etkili olduğunu dile getirmiştir.²¹ **Gilligan**, kız çocuklarının kendilerini başkalarından ayrı birer insan olarak değil başka kişilerle ilişkileri çerçevesinde, erkeklerin de kendilerini diğer insanlardan bağımsız varlıklar olarak algıladıklarını ve bu algılayış biçimlerine göre etik problemlere yaklaştıklarını iddia etmiştir.²² **Gilligan**, kadınların içinde bulundukları ilişki ağlarını hesaba katarak, bakım ve gözetim sorumluluğu gibi üstlendikleri roller bağlamında kimliklerini oluşturduklarını belirtmektedir. Buradan hareketle kadınların yalnızca soyut haklar ve ilkelere dayalı ahlâk anlayışı yerine

¹⁸Gilligan, 1982, s. 6.

¹⁹Judges, 1994-1995, s. 1324-1326.

²⁰Özküraplı, “*Noddings’in Özen Etiği...*” <http://www.evici-adalet.org/index.php/makaleler-2>. Erişim Tarihi: 15.09.2014).

²¹Kymlicka, 2006, s. 556-559.

²²Gilligan, 1982, s. 28-39.

ilişkilerini korumaya ve sorumluluklarını ön plana almaya dayalı farklı ahlâk anlayışı geliştirdiklerini söylemektedir. Bu nedenle kadınların etik problemlerin hangi soyut kurallarla ve ilke ile ilgili olduğunu düşünmeden önce etik problemle ilgili kişileri ve somut durumun kendisini anlamaya çalıştıklarını belirtmektedir.²³

Gilligan, ahlâki perspektifi ayırma ve bağdaşım perspektifi olarak kabaca ikiye ayırmaktadır. Ayırma perspektifine sahip olanlar, erkeklerin büyük çoğunluğu olup, kendilerini başka insanlardan ayrı bireyler olarak görmektedir. Bunun sonucunda ise ahlâkiliği ilişkilerden bağımsız objektif bir biçimde haklar diliyle ifade etmektedirler. Bağdaşım perspektifine sahip olanların ise büyük çoğunluğu kadınlar olup, kendilerini ilişkileriyle tanımladıklarını ve bu nedenle de ahlâkiliği yalnızca haklarla değil, aynı zamanda ilişkilerle bir arada düşündüklerini ileri sürmektedir.²⁴ **Gilligan**, kız çocuklarının kimliklerini kurarken, eklenme ve ait olmaya önem atfettiklerini, erkek çocuklarının ise bağımsızlık ve bireyselleşme ve başka insanlardan ayrılmaya önem atfettiklerini dile getirmiştir. O'na göre kadınlar kendilerini ilişkileriyle tanımlamaya çalışmakta ve kendilerini ihtimam gösterme yetenekleriyle birlikte değerlendirmektedirler.²⁵

Gilligan'ın düşüncelerini daha iyi anlayabilmek için literatürde **Gilligan-Cohlberg** tartışması olarak bilinen tartışmaya bakmak gerekmektedir. Bu tartışmada **Lawrence Kohlberg** soyut haklar ve ilkelere dayalı akıl yürütmenin ahlâki gelişimin

²³Lawrence A. Blum, “*Gilligan and Kohlberg: Implications for Moral Theory.*” **Ethics** içinde, 1988, S.98.3, s. 475-476.

²⁴Tronto, 1987, s. 648.

²⁵Gilligan, 1982, s. 16-17.

en üst basamağı olduğu düşüncesini ileri sürmekte ve ahlâki gelişim kuramını bu temele dayandırmaktadır.²⁶

Kohlberg'in kuramında ahlâki gelişim altı aşamaya ayrılmış olup bu aşamalar üç düzeyden oluşmaktadır. İlk iki aşamanın yer aldığı birinci düzey gelenek öncesi düzey olup, heteronom, bireysel ilgi ve çıkarlara dayalı ahlâk anlayışını; üçüncü ve dördüncü aşamanın yer aldığı ikinci düzey, geleneksel düzeyde karşılıklı ilişkilere dayalı beklentiler ve toplumsal düzenle uyuma dayalı ahlâk anlayışını; beşinci ve altıncı aşamanın yer aldığı üçüncü düzey, gelenek ötesi düzey, soyut haklar ve ilkelere dayalı ahlâk anlayışını içermektedir.²⁷ **Kohlberg**'in skalasında en üstte yer alan soyut haklar ve ilkelere dayalı akıl yürütme, ahlâki olgunluk zirvesi olup, bu akıl yürütme şekli tarafsızlık esasına dayanmaktadır. Bu nedenle tarafsızlığa dayalı bir ahlâki olgunluk düşüncesinin, başta ilişkilere konsantre olmak üzere somut durumun kendisine odaklanmayı dışlayıcı olduğu öne sürülmektedir.²⁸

Kohlberg'in ahlaki gelişim kuramı bakımından çok az kişinin, ahlâki gelişim bakımından üçüncü düzeyde, yani gelenek ötesi düzeyde haklar ve ilkelere dayalı ahlâk anlayışı geliştirebildiği dile getirilmiştir.²⁹ **Kohlberg**'in ahlâk kuramı **Gilligan** tarafından kadınların haklara ve ilkelere dayalı ahlâk anlayışı geliştirme bakımından

²⁶Gilligan, 1982, s. 72-73.

²⁷ Lawrence Kohlberg, “*Moral Stages and Moralization: The Cognitive Developmental Approach*”, http://www.justinecassell.com/CC_Winter04/pdfs/kohlberg_moral.pdf (Erişim Tarihi: 10.05.2013).

²⁸Blum, 1988, s. 477.

²⁹Kohlberg, “*Moral Stages and Moralization...*”. http://www.justinecassell.com/CC_Winter04/pdfs/kohlberg_moral.pdf (Erişim Tarihi: 10.05.2013).

elverişli olmadıkları,³⁰ yani ahlâki gelişim düzeyi bakımından erkeklerden daha düşük düzeyde kabul edildikleri için eleştirilmiş³¹ ve bu eleştirilere cevap verilmeye çalışılmıştır.³²

Gilligan ihtimam etiği teorisinin üç temel özellik bakımından hak temelli etik anlayışından farklı olduğunu öne sürmüştür. İlk olarak ihtimam etiği teorisinin haklardan çok sorumluluklar ve ilişkilere dayandığını dile getirmiştir. Ardından soyutluktan ziyade içinde bulunulan duruma dayalı olduğunu belirtmiştir. Son olarak da ahlâkiliğin en iyi ifadesinin ilkeler bütünü anlamına gelmeyip, ihtimam gösterme aktivitesi olduğunu öne sürmüştür.³³ Diğer bir ifadeyle ahlâkiliği soyut ve evrensel ilkelerle açıklamak yerine insanların gündelik deneyimlerinde yaşadıkları ahlâki sorunlar üzerinden açıklamaya çalışmıştır.³⁴

Gilligan'a göre erkekler hakların birbirleriyle çatışmalarıyla ilgilenmekte ve ahlâkiliği evrensel ilkelerle bağlantılı olarak görerek şekli ve soyut olarak akıl yürütmektedirler. Oysa kadınlar ahlâkiliği çatışan sorumluluklarla ilgili olarak görmekte, ahlâki sorunları soyut bir biçimde akıl yürüterek değerlendirmek yerine somut sorunları kendi bağlamında ve içinde bulundukları ilişkileri sürdürmeye öncelik vererek değerlendirmektedirler.³⁵

³⁰Gilligan, 1982, s.19.

³¹ Benhabib, 1987, s. 78.

³²Brown Louise- Campbell, "*The Ethics of Care*", **UCL Jurisprudence Review** içinde, 1997, s. 272.

³³Tronto, 1987, s. 648.

³⁴Tronto, 1987, s. 648.

³⁵ Campbell-Brown, 1997, s. 272. ; Kymlicka, 2006, s.558 ; Gilligan, 1982, s. 105.

Kohlberg, Gilligan'ın eleştirilerini sonraki çalışmalarında cevaplandırmaya çalışmıştır. Bu çalışmalarında **Gilligan**'ı, ilk önce onun empirik araştırmalarında sorular yönelttiği kadınların yeterince çeşitlilik göstermediği, eğitim durumlarının çok yüksek olmadığı gibi nedenlerle ve empirik araştırma teknikleriyle ilgili olarak eleştirmiştir.³⁶

Kohlberg her ne kadar araştırma teknikleri bakımından **Gilligan**'ı eleştirse de belirli noktalarda **Gilligan**'a katılmıştır. İhtimam ve sorumluluğa dayalı ahlâk anlayışının haklara dayalı ahlâk anlayışının karşıtı olmadığını, ihtimam ve sorumlulukların göz önüne alınmasının ahlâkiliğin alanını genişlettiğini belirtmekle beraber, ihtimam gösterme ve sorumluluklarla ilgili ahlâk anlayışının aile, arkadaşlık ve aşk gibi kişisel ilişkiler için elverişli olabileceğini dile getirmiştir.³⁷ Kadınların ahlâki problemlere yaklaşırken soyut haklar ve ilkelerden yola çıkarak akıl yürütmeye erkekler kadar eğilimli olmadığını, kadınların erkekler kadar etik problemleri tarafsız değerlendiremeyeceğini ileri sürmüştür. Kadınların etik problemlere içinde bulunulan durumun ayrıntılarını kaçırmadan yaklaştıklarını belirtmiştir.³⁸ Buradan hareketle de kadınların etik problemlere yaklaşım biçiminin kamusal yaşamın gerekliliklerine uygun olmadığını, fakat özel alanın gerekliliklerine uygun olduğunu ifade etmiştir. Kadınların yakınlarına bakma ve onları gözetmeyi ön plana aldıkları için sezgileriyle hareket ettiklerini, başta yakın ilişkileri olmak üzere içinde bulundukları ilişkiler ağını korumaya, sürdürmeye ve geliştirmeye özen gösterdiklerini iddia etmiştir.³⁹ **Kohlberg**

³⁶Benhabib, 1987, s. 78-79.

³⁷Benhabib, 1987, s. 78-79.

³⁸Gilligan, 1982, s. 7.

³⁹Judges, 1994-1995, s. 1324-1326.

her ne kadar ihtimam etiği teorisinin ahlâkiliğin alanını genişlettiğini kabul etse de, onun ihtimam etiği teorisini başlı başına bir etik teori olarak görmediği de söylenebilir.⁴⁰

Gilligan, Kohlberg'i yalnızca haklara ve ilkelere dayalı ahlâk anlayışını üstün bulması bakımından eleştirmekle kalmamakta, aynı zamanda kadınların akıl yürütme biçimlerini ve deneyimlerini erkeklerinkinden daha değersiz olarak görmesi bakımından da eleştirmektedir.⁴¹ Ona göre haklar ve ilkelere dayalı ahlâk anlayışına önem verildiği kadar kadınların ilişkileri sürdürmeye ve sorumluk esasına dayalı ahlâk anlayışının da farklı bir ahlak anlayışı olarak kabul edilip, bu ahlâk anlayışına da önem verilmesi gerekmektedir.⁴²

Gilligan kadınların ahlâki problemleri sadece çözümlerken değil, tanımlarken de ihtimam gösterme eğiliminde olduklarını belirtmektedir.⁴³ Hatta **Gilligan** kadınların kendilerini yalnızca insan ilişkilerine göre tanımlamakla kalmayıp, aynı zamanda ihtimam gösterme yetenekleri bakımından da kendilerini yargıladıklarını ifade etmektedir.⁴⁴ **Gilligan**'a göre kadınlar ahlâkiliği tanımlarken de hakları ve sorumlulukları birbirinden ayırmaktadırlar.⁴⁵

⁴⁰Blum, 1988, s. 475.

⁴¹Gilligan, 1982, s. 18-19.

⁴²Gilligan, 1982, s. 12-22 ; Campbell-Brown, 1997, s. 272.

⁴³Gilligan, 1982, s. 12-22.

⁴⁴Richard Sennett, **Eşit Olmayan Bir Dünyada Saygı**, Çev. Ümmühan Bardak, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2014, s.157.

⁴⁵Gilligan, 1982, s. 65-73.

Gilligan yalnızca soyut haklar ve ilkelere dayalı ahlâk anlayışı yerine, onların ilişkilerini korumaya, sürdürmeye ve sorumluluklara dayalı farklı bir ahlâk anlayışını kabul etmelerinin de problemli olabileceğini öne sürmektedir. Zira kadınların sürdürmeye çalıştıkları ilişkiler ağının ve içinde bulundukları sorumlulukların eşitlik esasına dayanmadığını, aksine hiyerarşik olduğunu kabul etmektedir. Ancak bu ilişkilerin eşitlikçi esaslara dayalı olarak ve herkesi kapsayacak biçimde yeniden biçimlenebileceğini düşünmektedir.⁴⁶

B. İHTİMAM ETİĞİ TEORİSİNİN GELİŞİMİ

Gilligan'ın ardından ihtimam etiği teorisini geliştiren diğer düşünürlerin görüşlerine bakarak bu teorinin gelişimini ortaya koymak mümkündür. Bu teoriyi bazı ihtimam etiği teorisyenleri kadınların erkeklerden farklı biçimde akıl yürüttüğü iddiası üzerinden geliştirmeye çalışmaktadır. Bazı ihtimam etiği teorisyenleri ise bu teorinin çıkış noktası olan kadınların erkeklerden farklı akıl yürüttüğü iddiasına karşı çıkmaktadırlar. Bu teoriyi etikte soyut haklar ve ilkeler yerine bağlama, ilişkilere ve sorumluluklara öncelik verilmesi gerektiği iddiasından hareketle geliştirmek istemektedirler.⁴⁷

Çalışmanın girişinde de belirtildiği gibi bu bölümde ihtimam etiği teorisinin neden kadınların erkeklerden farklı aklı yürüttüğü iddiasından hareketle değerlendirilmemesi gerektiği ortaya konulmaya çalışılacaktır. Fakat bunu yapabilmek için ilk önce bu teorideki kadınların erkeklerden farklılığı iddiasını ortaya koymak ve

⁴⁶Gilligan, 1982, s. 62-63.

⁴⁷Engster, 2007, s. 2-7.

bununla ilgili **Sara Ruddick** ve **Nel Noddings**'in görüşlerine bakmak gerekmektedir. Sonrasında da kadınların erkeklerden farklı biçimde akıl yürüttüğü iddiasına karşı çıkan ihtimam etiği teorisyenlerinden **Virginia Held**, **Joan Tronto** ve **Jonathan Herring**'in görüşlerine yer verilerek, söz konusu iddianın neden yeterli olmadığı ortaya konmaya çalışılacaktır.

1. Sara Ruddick

İhtimam etiği teorisi **Gilligan**'ın kadınların erkeklerden farklı akıl yürüttüğü için onların ahlâk anlayışlarının farklı olduğu iddiasından hareketle ortaya çıkmıştır. **Ruddick** ise bu teoriyi annelerin akıl yürütme biçimlerinin farklı olduğu iddiasından hareketle geliştirmek istemektedir.

İhtimam etiğiyle ilgili olarak **Ruddick**'in annelik üzerinde yaptığı çalışmalar önem taşımaktadır. İlk başlarda feministlerin önemli bir kısmı annelik olgusunu kadınlar için bir yük veya problem olarak görüp çalışmalarını kadınları annelikten uzaklaştırma fikri üzerinden yapmışlardır. Ancak az sayıda feministin anneliği yük veya problem olarak görmek yerine annelik olgusunu anlamaya ve bu olguya feminist teoride çeşitli bakımlardan yer açmaya çaba harcadıkları söylenebilir.⁴⁸

Annelik olgusuna çeşitli feminist teorilerde olduğu gibi ihtimam etiği teorisinde de başta **Ruddick** olmak üzere pek çok teorisyen yer vermeye çabalamıştır. **Ruddick** annelik olgusu ile ilişkisellik arasında bağlantılar kurmaya çalışmakta ve annelik olgusundan yola çıkarak annelerin akıl yürütme biçimi ile ihtimam etiği

⁴⁸Fatma İrem Çağlar Gürgey, “*Türk Hukuk Mevzuatı Çerçevesinde Annelik*”, **Birkaç Arpa Boyu: 21. Yüzyıla Girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar**, Prof. Dr. Nermin Abadan Unat’a Armağan içinde, Der. Serpil Sancar, Koç Üniversitesi Yay., İstanbul, 2011, s. 915.

arasında köprü oluşturmaktadır.⁴⁹ Bu nedenle **Ruddick**'in görüşleri önem taşımaktadır.

Ruddick annelik olgusunu ilişkisellik ve sorumluluklarla bağlantılı olarak açıklamak istemektedir. Fakat bu açıklamayı yapmadan önce annelerin çocukların bakım, gözetim ve yetiştirilmesinde çok büyük sorumluluklar üstlendiklerini, ancak onların çocukların yetiştirilmesine yönelik koşulları belirlemede pek fazla söz sahibi olmadıklarını belirtmiştir. Kadınların içinde bulunduğu bu durumu da toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dayandırmıştır.⁵⁰

Ruddick annelerin çocukların yetiştirilme koşullarının belirlenmesinde pek fazla söz sahibi olmamalarını, toplumsal kaynakların büyük çoğunluğundan kadınların mahrum bırakılmasını dayandırmıştır. Ayrıca onların savaş başta olmak üzere her türlü toplumsal şiddete maruz kalmasının ve kamusal yaşamın kurallarının ve koşullarının belirlenmesinde istek, ihtiyaç ve beklentilerinin görmezden gelinmesinin de bu durumu desteklediğini belirtmiştir.⁵¹

Ruddick, kadınların üreme ve bebeklerini karınlarında taşıma ve emzirme gibi doğrudan ilişki kurmalarına olanak sağlayan anatomik farklılıklarının bazı durumlarda aslında kadınların yalnızca biyolojilerinde değil akıl yürütmelerinde de etkili olduğunu

⁴⁹Andrea O'reilly and Sara Ruddick; "*A Critique of Sarah Ruddick's Maternal Thinking Toward a Politics of Peace*", <http://www.2cyberwhelmorg/archive/diversity/commu/pdf/ruddick.pdf> içinde, (Erişim Tarihi: 25.10.2014).

⁵⁰Sara Ruddick, **Maternal Thinking Toward a Politics of Peace**, Beacon Press, Political Science, 1995, s.5-20.

⁵¹O'reilly-Ruddick; "*A Critique of Sarah...*". <http://www.2cyberwhelmorg/archive/diversity/commu/pdf/ruddick.pdf> içinde, (Erişim Tarihi: 25.10.2014).

belirtmiştir. Zira **Ruddick** kadınların anatomik farklılıklarının onların hissetmelerini ve değerlendirmelerini besleyen faktörlerden biri olduğunu öne sürmektedir.⁵²

Ruddick annelik ile ihtimam etiği arasındaki bağlantıyı çocuğun hayatta kalmasını sağlanabilmek için çocuğa özenle bakılması, yetişkin bir insan olabilmesi için desteklenmesi ve toplumca kabul edilebilir bir insan olabilecek biçimde hayata hazırlanması bağlamlarında kurmaya çalışmaktadır.⁵³ **Ruddick** bu bağlantıyı kurmaya çalışırken de çocukların toplumca kabul edilir olmalarının toplumsal cinsiyet eşitsizliğine göre oluşturulmuş toplumsal rollere göre kız ve erkek çocuklar olarak yetiştirilmeleri anlamına gelmediğini özellikle belirtmiştir. Zira toplumca kabul edilebilir çocuklar derken toplumun o çocuklardan beklentileri doğrultusunda çocukları programlamayı değil aksine onların kendine özgü kişiler olarak toplumda var olabilecek biçimde yetiştirilmelerinden bahsetmektedir.⁵⁴

Ruddick'in annelik olgusunu ilk önce kadın bedeninden yola çıkarak açıklamaya çalışması, anneliği yalnızca biyolojik cinsiyetle ilişkilendirdiği ve annelik ile toplumsal cinsiyet arasındaki bağlantıyı görmediği anlamına gelmemektedir. Aksine **Ruddick**, annelik ile biyolojik cinsiyet ve toplumsal cinsiyet arasında güçlü bağlantılar kurmaya çalışmaktadır. Daha açık bir ifadeyle kadınların bebeklikten başlayarak toplumsal cinsiyet rolleri doğrultusunda toplumsallaştıklarını dile getirmektedir. Ancak anneliğin yalnızca toplumsal cinsiyet rollerine dayalı olarak da

⁵²Andrea O'reilly and Sara Ruddick "A Conversation About Maternal Thinking", <http://sararuddick.files.wordpress.com/2011/09/maternal-thinking-chapter.pdf> içinde, (Erişim Tarihi: 26.10.2014).

⁵³Ruddick, 1995, s.50-61.

⁵⁴Ruddick, 1995, s. 104-120.

açıklanamayacak bir olgu olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle **Ruddick**, annelik olgusunu sosyo-biyolojik bir deneyim olarak adlandırmaktadır.⁵⁵

Ruddick'e göre çocukların bakılması, büyütülmesi ve eğitilmesi süreci annelerin başta çocuklarıyla olmak üzere çocuklarının öğretmenleri, doktorları, hemşireleri, müdürleri, başka anneler gibi pek çok kişiyle ilişki kurmalarını ve onların kurdukları ilişkileri korumalarını ve zenginleştirmelerini gerektirmektedir.⁵⁶ **Ruddick** bu ilişkiler ağının anneleri etik bakımdan sorumluluklar başta olmak üzere pek çok bakımdan geliştirdiğini öne sürmektedir.⁵⁷ Zira **Ruddick** sözünü ettiği çocukların bakılması, büyütülmesi ve eğitilmesi sürecinde, annelerin içinde bulundukları ilişkiler ağının kurulması, korunması ve zenginleştirilmesinin onların aktif biçimde sorumluluk üstlenmesine dayalı olduğunu belirtmektedir. Böylece kendi ihmam etiği anlayışını annelerin aktifliği üzerine inşa etmeye çalışmaktadır.⁵⁸

Ruddick ilk önce annelerin kendi çocuklarıyla olan ilişkilerinden yola çıkarak ve daha sonra da annelerin çocukları dolayısıyla başta diğer anneler olmak üzere öğretmenler, doktorlar, terapistler gibi kamusal otoritelerle ilişkilerine vurgu yaparak

⁵⁵O'reilly-Ruddick, "*A Conversation About...*"
<http://sararuddick.files.wordpress.com/2011/09/maternal-thinking chapter.pdf>
(Erişim Tarihi: 26.10.2014).

⁵⁶Ruddick, 1995, s. 60-65.

⁵⁷O'reilly-Ruddick, "*A Conversation About...*"
<http://sararuddick.files.wordpress.com/2011/09/maternal-thinking chapter.pdf>
(Erişim Tarihi: 26.10.2014).

⁵⁸O'reilly-Ruddick, "*A Conversation About...*"
<http://sararuddick.files.wordpress.com/2011/09/maternal-thinking chapter.pdf>
(Erişim Tarihi: 26.10.2014).

kendi ihtimam etiği anlayışını oluşturmak istemektedir.⁵⁹ Bu nedenle **Ruddick** çocukların bakılması, büyütülmesi ve eğitilmesi sürecine odaklanmaktadır. Zira çocuk yetiştirme süreci çocukların duygusal, fiziksel ve zihinsel pek çok ihtiyaç ve istekleri ve bu süreçte annelerin sorumlulukları ve anneliği zorlaştıran kadınların toplumdaki ikincil konumları etrafında oldukça çetrefil bir süreç olarak yaşanmaktadır. Ayrıca her çocuğun ve her annenin birbirinden farklı kişilik özellikleri ve beklentileri bulunduğu için anne çocuk ilişkisinin çetrefilliği daha da artmaktadır. Ayrıca her anne ve çocuğunu kişilik özelliklerinin farklılığını anne çocuk ilişkisinde bağlamı göz önüne almayı gerektirmektedir.⁶⁰

Ruddick kendi teorisinin soyut akıl yürütmeye dayalı bir etik teori olmadığını, uygulamaya dayalı bir şekilde annelerin ilişkilerine ve sorumluluklarına ve annelerin yaşam pratiğinden edindikleri deneyimlere odaklı bir etik teori olduğunu dile getirmektedir.⁶¹ **Ruddick**, teorisinin annelerin yaşam pratiğinden edindikleri deneyimlere dayalı bir etik teori olduğunu, bu deneyimlerden kaynaklı olarak annelerin etik problemler hakkında erkeklerden farklı biçimde akıl yürüttüklerini iddia etmektedir. Ancak anne olmayan kadınların veya erkeklerin, özellikle de babaların, annelerin akıl yürütme biçimlerini, eğer kendileri de isterlerse deneyimleyebilecek kapasiteye sahip olduklarını dile getirmektedir.⁶²

⁵⁹ Ruddick, 1995, s. 80-89.

⁶⁰O'reilly-Ruddick, "*A Conversation About...*"
[http://sararuddick.files.wordpress.com/2011/09/maternal-thinking chapter.pdf](http://sararuddick.files.wordpress.com/2011/09/maternal-thinking%20chapter.pdf)
(Erişim Tarihi: 26.10.2014).

⁶¹Ruddick, 1995, s. 13-28.

⁶²O'reilly-Ruddick,

Ruddick her ne kadar toplumsal cinsiyet ve iktidar eşitsizliği nedeniyle, kadınların erkekler karşısındaki ikincil konumunun anneliği zorlaştırıcı bir unsur olduğundan söz etse de, anneliği güçsüzlükle ilişkilendirmemektedir. Bütün zorlaştırıcı koşullara rağmen anneliğin kadınları zayıf olmamaya iten, onları güçlü olmaya zorlayan bir olanak olduğunu öne sürmektedir.⁶³

Ruddick, toplumsal cinsiyet ve toplumsal iktidar eşitsizliğine dayalı bütün olumsuz koşullara rağmen, anneliğin kadınları güçlü olmaya zorlayan bir olanak olduğunu dile getirir de, salt çocuk dünyaya getirmekle onların kendiliğinden güçlü birer insan haline geldiğini iddia etmemektedir. Annelerin çocuğun bakılması, gözetilmesi ve yetiştirilmesinde diğer anneler, öğretmen, doktor, baba, kilise papazı gibi kişilerle gerek özel alanda gerekse kamusal alanda çocukları nedeniyle çok sayıda insanla diyaloga girerek kurdukları ilişkilerle birlikte güçlenebildiklerini öne sürmektedir.⁶⁴

Ruddick'e göre annelerin ve anneler gibi akıl yürütebilenlerin içinde bulundukları koşullar ne kadar zorlaştırıcı olursa, olsun başta kendi çocukları olmak üzere bütün çocuklar için içinde yaşanılan dünyayı daha eşitlikçi, daha adil ve daha barışçıl hale getirmeye yönelik çaba harcama sorumlulukları bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle dünyanın daha yaşanılır bir yer haline gelebilmesi için anneler ve anneler gibi

"A Conversation About..." <http://sarusuddick.files.wordpress.com/2011/09/maternal-thinking chapter.pdf> (Erişim Tarihi: 26.10.2014).

⁶³Ruddick, 1995, s. 28-50.

⁶⁴O'reilly-Ruddick,

"A Conversation About..." <http://sarusuddick.files.wordpress.com/2011/09/maternal-thinking chapter.pdf> (Erişim Tarihi: 26.10.2014).

akıl yürütebilenlerin aktif biçimde sorumluluk almaları, bunun için birbirleriyle ilişkiler ağını kurmaları ve birbirlerini güçlendirmeleri Ruddick'in ihtimam etiği anlayışının önemli bir bileşenidir.⁶⁵

Ruddick'in ihtimam etiği anlayışının önemli bir bileşeni olan annelerin çocuklarına ihtimam göstermesinden harekete edilerek annelerin dünyada adaletin ve barışın sağlanması için çaba harcayacağına ilişkin düşüncesine **Robert Solomon** karşı çıkmaktadır.⁶⁶ Zira **Solomon**'a göre, “Özen göstermek aynı zamanda savaşa hazır olmaktır: annelerin çocuklarına özen göstermesinden esinlenen, dünyaya da aynı şekilde özen gösteren bir kadın imgesi var olduğu gibi, çocuklarını dış dünyanın tehlikelerine ve saldırılarına karşı koruyan annenin o kadar da tatlı olmayan bir imgesi olduğu daha olduğu unutulmamalıdır.”⁶⁷ Hatta “Bir sorumluluk duygusu özene eşlik etsin veya etmesin, sevgi dolu özel bir kaygı duygusu olarak özen, arkadaşlarımızın ve sevdiklerimizin çoğuyla aramızdaki duygusal ilişkilerin kimliğini belirler, ama bu haliyle onu tüm insanları kapsayacak biçimde genişletmek pek kolay değildir.”⁶⁸

Ruddick'in annelik ile ihtimam etiği arasında kurmaya çalıştığı ilişki sadece **Solomon**'un eleştirileriyle sınırlı olmayıp başka birçok bakımdan tartışmalıdır. Ancak **Ruddick**'in aktif olma ile ihtimam etiği arasında kurmaya çalıştığı bağlantının önemli olduğu belirtilebilir. Zaten **Jonathan Herring**'e göre de ihtimama dayalı bir ilişki aktif

⁶⁵Ruddick, 1995, s. 170-180.

⁶⁶Robert Solomon, **Adalet Tutkusu**, Ayrıntı Yay., İstanbul , 2004, s. 274.

⁶⁷Solomon, 2004, s. 274.

⁶⁸Solomon, 2004, s. 275.

olmayı gerektirmektedir. Herring'e göre sadece bir şeyler hissetmek ihtimam göstermek için yeterli değildir.⁶⁹ Bu noktadan hareket edildiğinde annelerin çocuklarına karşı bazı duygularının olması annelerin çocuklarına ihtimam gösterdiği anlamına gelmemektedir. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi **Ruddick** annelerin çocuklarına ilişkin sorumluluklarına dayalı anne çocuk ilişkisi çerçevesinde ihtimam etiği teorisi geliştirmek istemektedir.

Ruddick'in ihtimama dayalı ilişkide yalnızca ihtimam gösterenin sorumluluklarına odaklanması da eleştirilebilir. Çünkü bir ilişkide ihtimam gösteren taraftan ihtimam gören tarafa aktif biçimde yönelim ve onun için sorumluluk alma isteği oldukça önemlidir. Ancak bu yönelimin ihtimam gören taraf bakımından da kabul edilebilirliğinin bulunması gerekmektedir.⁷⁰ Zira ilişkide yalnızca ihtimam gösteren tarafa odaklanmanın ihtimam gören tarafı pasif bir role iteceği, hatta ihtimam gören tarafın obje konumuna indirgenme tehlikesine dahi sebep olabileceği söylenilebilir.⁷¹ Bu hususu ayrıntılı biçimde Noddings'in görüşlerinde bulmak mümkündür.

2. Nel Noddings

İhtimam etiği teorisini kadınların erkeklerden farklı akıl yürüttüğünden hareketle geliştirmeye çalışan teorisyenlerden birisi de **Noddings**'dir. İhtimam göstermeyi ahlâkiliğin bir parçası olarak değerlendiren teorisyenlerden biri olan **Noddings**, anne -çocuk ilişkisi, öğrenci öğretmen ilişkisi gibi çeşitli ilişki

⁶⁹Jonathan Herring, **Caring and the Law**, Hart Publishing, Oxford, 2013, s.15

⁷⁰Nel Noddings, **Starting at Home: Caring and Social Policy**, University of California Press, 2002, s. 15-19.

⁷¹Herring, 2013, s. 20-21.

biçimlerinden hareketle teorisini geliştirmeye çalışmaktadır.⁷² İhtimam etiğinin yalnızca başkalarına ihtimam göstermekten ibaret olmadığını, ihtimam görmenin de ihtimam etiğinin gereği olduğunu belirtmeyi ihmal etmemektedir.⁷³ Bu noktada aşağıda ayrıntılı olarak açıklanacağı gibi **Ruddick**'ten farklı olarak ihtimama dayalı ilişkide ilişkinin her iki tarafına da ihtimam gösterme sorumluluğu yüklemektedir. Ayrıca **Noddings**'in ihtimam etiği ve eğitim ilişkisine yönelik görüşleri de değerlendirmeye değerdir. Ancak **Noddings**'in eğitimle ilgili görüşleri çalışmanın üçüncü bölümünde değerlendirilecektir.

Noddings ihtimam etiği teorisinin kadın perspektifinden ve onların deneyimlerinden yola çıkılarak oluşturulmaya çalışılan uygulamaya dayalı bir etik teori olduğunu dile getirmektedir.⁷⁴ **Noddings** geliştirmeye çalıştığı teorisinde doğal ihtimam gösterme ile etik bakımdan ihtimam gösterme arasında ayrım yapmaktadır. Doğal ihtimam göstermeyi ilk önce annenin çocuğuna gösterdiği ihtimamdan yola çıkarak açıklamaya çalışmaktadır. Doğal ihtimam göstermeyi etik problemlere kadın bakış açısıyla yaklaşmayla ilişkilendirmesi de sadece kadın olarak dünyaya gelmenin yeterli olduğu veya erkeklerin ihtimam gösterme becerilerinin olmadığını ileri sürdüğü anlamına gelmemektedir. Aksine **Noddings** bütün insanların ilişkisel varlıklar olduğunu, başka insanlarla kurdukları ilişkilerle insanların ihtimam gösterme

⁷²**Nel Noddings**, *The Challenge to Care in Schools: an Alternative Approach to Education*, Newyork Teachers College Press, 1992, s. 45; Aktaran **Roger Bergman**, “*Caring For The Ethical Ideal: Nel Noddings on Moral Education*”, **Journal of Moral Education** içinde, 2004, s. 150-153.

⁷³Nel Noddings, “*Relational Autonomy*”, <http://www.cite2011.com/Ponencias/NNoddings.pdf> içinde, (Erişim Tarihi: 02.04.2013).

⁷⁴Noddings, 2002, s. 2.

becerilerini geliştirebileceklerini ifade etmeye çalışmıştır.⁷⁵ Daha açık bir ifadeyle söylenecek olursa anne, baba, öğretmen gibi içinde bulunulan ilişkilerde alınan sorumluluklarla beraber insanların birbirine ihtimam gösterme becerilerini geliştirebileceğini dile getirmiştir.⁷⁶ Hatta bir adım daha ileri giderek çocuklara ihtimam göstermenin yalnızca annelerin sorumluluğunda olmaması gerektiğini, çocuklara karşı babaların ve onlarla ilişki içinde bulunan diğer insanların da ihtimam göstermelerinin ahlaki birer varlık olmanın gereği olduğunu öne sürmüştür.⁷⁷

Noddings doğal ihtimam göstermeyi, insanların yakınları için sevgi başta olmak üzere diğer duygusal motivasyonlarından hareketle açıklamaktadır.⁷⁸ Yani doğal ihtimam göstermeyi **Noddings**'in eğilimlerle ilişkilendirdiği söylenebilir. **Noddings**'e göre doğal ihtimam gösterme anne çocuk ilişkisi başta olmak üzere yakın ilişkilerle bağlantılıdır.⁷⁹ Doğal ihtimam gösterme olanağı insanlara kendiliğinden etik sorumluluğa dayalı ihtimam göstermeye dönüşmemektedir. Doğal ihtimam gösterme olanağının etik sorumluluğa dayalı ihtimam göstermeye dönüşebilmesi için ihtimama dayalı ilişki sürecinin devam etmesinin ve bu süreçte ilişkinin taraflarının anlamlı biçimde kendilerini ve birbirlerini etik bakımdan eğitmelerinin gerekliliğini dile

⁷⁵Noddings, 2002, s.11-32.

⁷⁶Noddings, 2002, s.207-215.

⁷⁷Noddings, **A Feminine Approach to Ethics Moral Education**, Second Edition, University of California Press, 2003, s. 79-98. 'dan aktaran Bergman, 2004, s. 150-153.

⁷⁸Noddings, **A Feminine Approach to Ethics Moral Education**, Second Edition, University of California Press, 2003, s. 7-9. 'dan Bergman, 2004, s. 150-153.

⁷⁹Noddings, 2002, s. 11-32.

getirmektedir.⁸⁰ Etik sorumluluğa dayalı ihtimam gösterme için duyguların yeterli olamayacağını, fakat hissedebilme olanağının da etik sorumluluğa dayalı ihtimam gösterebilmek için gerekli olduğunu ifade etmektedir.⁸¹ Zira **Noddings**'e göre aktif bir çaba gösterilmeden kişilerin ahlâk sahibi bir varlık olması pek de olanaklı değildir.⁸²

Noddings doğal ihtimam göstermeyi ihtimam gösterilmek istenilen kişiye karşı sevgi ve ilgiyle, etik sorumluluğa dayalı ihtimam göstermeyi de ilişkide bulunulan insanlara ve ilişkinin kendisine karşı duyulan sorumluluklarla açıklamaya çalışmaktadır. Ancak bu sorumlulukları da o insanlara karşı hissedilen duygulardan hareketle açıklamaktadır.⁸³

Noddings doğal ihtimam gösterme ile etik sorumluluğa dayalı ihtimam göstermeyi keskin çizgilerle birbirinden ayırmamakta, aksine her ikisi arasında duygular, ilgi ve sorumluluklar ve etik farkındalığa dayalı eğitim üzerinden köprü kurmaktadır.⁸⁴ Kısaca etik sorumluluğa dayalı ihtimam göstermeyi doğal ihtimam gösterme olanağının üzerinden inşa etmeye çalışmaktadır.⁸⁵

Noddings ihtimam etiği teorisinin çıkış noktasının kadın ve ev içi alanla yakından ilişkili olduğunu, fakat bu teorinin kamusal alanı da kapsayacak biçimde geliştirilebileceğini belirtmektedir. Hatta erkeklerin de ihtimam gösterme becerisi

⁸⁰Noddings, 2002, s. 11-32.

⁸¹Noddings, 2003, s. 29-35.

⁸²Noddings, 2003, s. 79.

⁸³Noddings, 2003, s. 73-80.

⁸⁴Bergman, 2004, s. 150-153.

⁸⁵Noddings, 2002, s. 29-30.

edinecek kapasitede varlıklar olduğuna, çünkü erkeklerin ontolojik yapısında da ihtimam gösterebilme olanağının bulunduğuna vurgu yapmaktadır.⁸⁶

Noddings, kadınların genellikle etik problemlere soyut ilke ve kurallardan hareketle yaklaşmak yerine bu problemlerin bizzat içinde bulunulan duruma odaklanıp, içinde bulunulan ilişkinin kendisini merkeze alarak yaklaştıklarını söylemektedir. Ancak **Noddings** bunları söylerken, etik problemleri değerlendirmede kadınların soyut ilke ve kuralları hiç dikkate almadıklarını belirtmemektedir. Sadece etik probleme yaklaşırken başlangıç noktası olarak soyut ilke ve kuralları merkeze almadıklarını dile getirmektedir.⁸⁷ **Noddings** etik problemlere kadınların genellikle erkeklerden farklı biçimde yaklaştıklarını söylese de, erkeklerin etik problemlere yalnızca soyut ilke ve kurallardan yola çıkarak yaklaşabileceğini iddia etmemektedir. Aksine erkeklerin de etik problemlere soyut ilke kuralların yanında ihtimam göstererek yaklaşabileceklerini belirtir.⁸⁸ Zira **Noddings**, yukarıda belirtildiği gibi ilişkiyel varlıklar olmanın yalnızca kadınların değil, erkeklerin de ontolojik yapısı gereği olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle ihtimam esasına dayalı ilişkiselliğin de etik bir temeli olduğunu öne sürmektedir. **Noddings** haklara dayalı etik teoriler ile ihtimam esasına dayalı etik teoriler arasında köprü kurulabilmesinin de mümkün

⁸⁶Noddings, 2002, s. 205-230.

⁸⁷Noddings, 2003, s.40-46.

⁸⁸Noddings, 2003, s. 13.

olduğunu ileri sürmektedir.⁸⁹ Hatta daha da ileri giderek ihtimam etiği teorisinin, haklara dayalı etik teorilere alternatif bir etik teori olabileceğini dile getirmektedir.⁹⁰

Noddings, kadınların etik problemlerin çözümüne ilişkin değerlendirme yaparken kendilerini içinde bulunulan durumdan ve ilişkiden soyutlamadıklarını ve aksine içinde bulunulan durum ve ilişki sürecinde kişisel sorumluluklarını da hesaba katarak etik problemlere çözüm bulmaya çalıştıklarını dile getirmektedir. Daha açık bir ifadeyle **Noddings**, ilişkilerin ontolojik bir temeli olduğunu belirtmekte ve ilişki sürecine odaklanarak ihtimam etiği teorisini geliştirmek istemektedir.⁹¹

Noddings ilişkiyi ilişkinin taraflarının kişisel deneyimleriyle oluşturulan ve geliştirilen karşılıklı bağlar olarak tanımlamaktadır. Ancak bütün insanların birbirleriyle bütün ilişkilerini kapsama iddiasında olan genel bir tanım yapmak gibi bir amacı da yoktur. Zira **Noddings**'e göre bir insanın bütün dünyadaki insanlarla yakın ilişki içinde bulunması, hatta ilişki içinde bulunması mümkün olmadığından, bir insanın bütün insanlara ihtimam göstermesi de mümkün değildir. Bu nedenle kişilerin özellikle de müşkül durumda olanlar başta olmak üzere yakın ilişki içinde olmadığı insanlara karşı ihtimam göstermesi olanakları dâhilinde değilse de, en azından onları önemsemesi gerektiğini dile getirmektedir. Kısaca **Noddings**, ihtimam gösterme ve önemseme arasında da bir ayrım yapmaktadır.⁹²

⁸⁹Noddings, 2003, s. 6.

⁹⁰Noddings, “*Relational Autonomy...*”, <http://www.cite2011.com/Ponencias/NNoddings.pdf> (Erişim Tarihi: 02.14.2011).

⁹¹Noddings, 2003, s.1-8.

⁹²Noddings, 2003, s. 9-18.

Noddings önemseme sayesinde kişilerin birebir ilişkiler içinde olmadıkları insanların içinde bulundukları durumu fark edilebileceğini ve kamusal alandaki adaletsiz durumları düzeltmek için de bir şeyler yapma imkânı doğabileceğini belirtmektedir. Ancak ihtimam göstermenin bire bir ilişkiler sayesinde öğrenilebileceğini ve bu ilişkilerde öğrenilenlerin kamusal yaşamda başka insanlara karşı sorumluluk almanın da itici gücü olacağını iddia etmektedir. Bu noktadan hareketle bire bir ilişkilerdeki ihtimam gösterme ile önemseme arasında bağlantı kurduktan sonra, önemsemeden yola çıkarak ihtimam etiği ile haklara dayalı etik teoriler arasında köprü kurmaya çalışmaktadır.⁹³

Noddings'e göre başka insanları, özellikle de müşkül durumda olanları önemsemek için haklara dayalı etik teorilerde olduğu gibi, onları sadece insan olmaları nedeniyle hak sahibi olarak görmek yeterli değildir. Çünkü insanları önemseyebilmek için onların müşkül durumda olduklarını da idrak etmek gerekmektedir. Müşkül durumda olanların içinde bulunduğu adaletsiz koşulları değerlendirebilmek için, onların hak sahibi varlıklar olduğu bilinci yetmemektedir. **Noddings** elbette müşkül durumdaki uzaktakilere karşı, yakın ilişki içinde bulunulan kişilere aynı duyguların hissedilmesini veya onlara karşı yakın ilişki içinde bulunulan insanlar için alınan sorumlulukların aynısının alınmasını beklememektedir. Ancak müşkül durumda olanlar için de bir şeyler hissetmeye ve onlara için de sorumluluklar üstlenilmesine ihtiyaç bulunmaktadır.⁹⁴ İhtimam göstermeye dayalı yakın ilişkilerin diğer insanları

⁹³Noddings, 2002, s. 22.

⁹⁴Noddings, 2003, s. 70-75.

önemsemeyi beslediğini, ihtimam göstermeyi öğrenenlerin önemsemeyi de öğrenebileceklerini ileri sürmektedir.⁹⁵

Noddings, ihtimam etiği teorisini insanın içinde bulunduğu ilişkiler ağı bağlamında ilişkilerini sürdürmesi, geliştirmesi ve zenginleştirmesi sorumluluğundan hareketle geliştirmek istemektedir.⁹⁶ İhtimam etiği teorisi diğer insanların ihtiyaçlarına olan duyarlılıkla da birlikte ele alınabilir. Şöyle ki ihtimam göstermenin karşılıklı olarak ilişkide bulunan insanların birbirlerinin etik bakımdan olgunluğa erişme sürecini destekleme ve geliştirmeye ilgisi bulunduğu söylenebilir.⁹⁷

Noddings ihtimam göstermeye dayalı ahlâki akıl yürütme biçiminde soyut ilke ve kurallara başvurmadan önce yaşanan ahlâki problemin taraflarını dinlemenin çok önemli olduğu söylemektedir. Ancak tarafları dinleyerek onların duygu ve düşüncelerini, ihtiyaçlarını, beklentilerini anladıktan sonra ahlâki problemin çözümünün mümkün olduğunu belirtmiştir. Buradan hareketle kadınların büyük çoğunluğunun ahlâki akıl yürütmelerinin soyut haklar ve ilkeleri ön plana almak yerine, içinde bulunulan durumu açık fikirlilikle anlamaya, içinde bulunulan ilişkiler ağını ve sorumlulukları ön plana almaya dayalı olduğunu ileri sürmüştür. Ancak bu akıl yürütme biçiminde, yukarıda da belirtildiği gibi, durumun soyut ilke ve kuralları yok saymak anlamına gelmediği, sadece ahlaki problemi değerlendirirken başlangıç noktasının soyut ilke ve kurallar olmaması gerektiği üzerinde ısrarla durmuştur.⁹⁸

⁹⁵Noddings, 2002, s. 22-30.

⁹⁶Bergman, 2004, s. 150-153.

⁹⁷Benhabib, 1987, s. 78.

⁹⁸Noddings, 2003, s. 7-10.

Noddings içinde bulunulan her tek durumun benzersizliğine çok fazla vurgu yaptığı ve de içinde bulunulan koşullara önem verdiği için kendi teorisinin sadece durum etiği olarak anlaşılmaması gerektiğini söylemektedir. Ayrıca ilişkilerin yalnızca sonucuyla ilgilenmediği için kendi teorisinin sonuca yönelik etik teori olmadığını belirtmektedir. Kendi teorisinde odak noktasının ilişkinin sonucu olmadığı, ilişki süreci olduğunu sık sık vurgulamaktadır.⁹⁹

3. Joan Tronto

İhtimam etiği teorisinin çıkış noktası olan kadınların erkeklerden farklı biçimde aklı yürüttüğü iddiasına karşı çıkan teorisyenler de bulunmaktadır. Bunlardan birisi de **Tronto**'dur. **Tronto** ilk önce ihtimam göstermenin kadınlıkla eşleştirilmesine karşı çıkmaktadır. Farklı cinsiyete sahip olmakla farklı ahlâki perspektife sahip olma arasında ilgi kurmanın yetersiz olduğunu belirtmektedir.

Tronto, ihtimam etiği teorisinin kadınların erkeklerden farklılığıyla temellendirilmeye çalışılmasının doğru olmadığını öne sürmektedir. **Tronto**, ihtimam etiği teorisinin neden cinsiyet temelli, yani kadınların erkeklerden farklılığı üzerine açıklanmaya çalışıldığını sormakta ve bu sorusuna doyurucu bir cevap alamadığını belirttikten sonra, ihtimam etiği teorisinin cinsiyet farklılığına dayandırılmasının feminist düşünce için tehlikeli olduğunu iddia etmektedir.¹⁰⁰

Tronto'ya göre ihtimam etiği teorisini kadınların erkeklerden farklılığıyla temellendirmek, erkekliği öncelikli norm olarak kabul edip kadınların erkeklerden farklılıklarının normdan sapma olarak değerlendirilmesine yol açabilecektir. Böylece

⁹⁹Noddings, 2003, s. 29-34.

¹⁰⁰Tronto, 1987, s. 646-648.

kadınların farklılığına dayalı olduğu öne sürülen ahlâk anlayışının kadınları ikincilleştirme tehlikesini içerebileceğini öne sürmektedir.¹⁰¹ Bu nedenle **Tronto**, ihtimam etiği yaklaşımını cinsiyet temelli psikolojiye ilişkin bir teori olarak görmek yerine, bağlamı göz önüne alan etik teorisi olarak görmenin daha doğru olacağını ileri sürmektedir.¹⁰²

Tronto ihtimam etiğinde bağlamın çok önemli olduğunu belirtmektedir. Bağlamı değerlendirirken kişilerin içinde bulunduğu ilişkilerin öneminin de altını çizmektedir. Ancak sadece bağlamla sınırlı kalmanın da ihtimam etiğinde göreceliliğe zemin hazırlayabileceğine vurgu yapmaktadır. İnsan onuru, eşitlik gibi bazı evrensel değerleri göz ardı etmeden bağlamın değerlendirilmemesi gerektiğini belirtmektedir.

Tronto ihtimam etiği teorisinin yalnızca özel alanla sınırlı olacak biçimde değerlendirilmesine de karşı çıkmakta, geleneksel kamusal alan-özel alan ayrımını sorgulamaya çalışmaktadır. O, bazı feministlerce erkeklerle özdeşleştirilen kamusal alan ile kadınlarla özdeşleştirilen ve kadınların yakın çevreleriyle sınırlı olduğu öne sürülen özel alanı birbirinden ayırmanın erkek egemen bir ayrım olduğunu akılda tutmak gerektiğini ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle kamusal alanın özel alandan değerli görülmesi eleştirilmektedir. Özel alan ile kamusal alanın birbirinden ayrılmayacak şekilde, eşit önemde olması gerektiğini savunmaktadır.¹⁰³

¹⁰¹Tronto, 1987, s. 646.

¹⁰²Tronto, 1987, s. 656.

¹⁰³Tronto, 1987, s. 654.

4. Virginia Held

Yukarıda belirtilenlerden de anlaşılacağı gibi ihtimam etiği teorisinin ilk ortaya atıldığı dönemlerde bu teorinin haklara dayalı etik teorilerden özellikle de liberal adalet teorilerinden farklı bir etik teori olduğu öne sürülmüştür. Her şeyden önce liberal adalet teorilerinin temel öncüllerinin ihtimam etiği teorisinden farklı olduğu belirtilmiştir. Zira liberal adalet teorilerinin eşitlik ve bireysel özerklik öncüllerinden, ihtimam etiği teorisinin ise insanların birbirlerine karşılıklı bağımlılığı ve birbirlerine karşı sorumlulukları öncüllerinden hareketle oluşturulduğu belirtilmiştir.¹⁰⁴ Bu çerçevede hareket edenlerden birisi de **Held**'dir.

Held mevcut etik teorilerin, kadınların başta annelik deneyimleri olmak üzere birçok deneyimi görmezden gelerek oluşturulduğundan söz etmektedir. Ancak

Held yalnızca kadınların deneyimlerini göz önüne alınarak ihtimam etiği teorisi oluşturmaya çalışmamakta, aksine kadın deneyimlerini de içerecek biçimde bütün insani deneyimleri göz önüne alarak bir etik teori oluşturmaya çalışmaktadır.¹⁰⁵ Aşağıda da açıklanmaya çalışılacağı gibi **Held** kadınların erkeklerden farklı akıl yürüttüğü iddiasından hareketle değil insanların birlikte var oldukları iddiasından hareketle teorisini geliştirmek istemektedir.

Held, liberal adalet teorilerinin kendi kendine yeterli, başkalarından bağımsız, rasyonel, özerk, kişisel çıkarları olan insan tasarımına göre oluşturulduğunu belirtmektedir. Oysa ihtimam etiği teorisinde kendi kendine yeterli olmayan,

¹⁰⁴Engster, 2007, s. 6.

¹⁰⁵Marilyn Friedman, "Care Ethics and Moral Theory: Review Essay of Virginia Held, *The Ethics of Care*", **Philosophical and Phenomenological Research** içinde, September 2008, Vol. LXXVII, No: 2, s. 540-541.

başkalarına bağımlı, duygusal, ilişkisel özerklik kapasitesi olan, yalnızca kendi çıkarına göre hareket etmeyen insan anlayışından hareket edilmektedir.¹⁰⁶ **Held**'e paralel biçimde **Noddings** de liberal adalet teorilerindeki rasyonel ve yetişkin insan tasarımının evsizler, çocuklar, yaşlılar, engelliler gibi pek çok insanı dışarıda bıraktığını belirtmektedir. Buna ek olarak da liberal adalet teorilerinde görmezden gelinenlerin toplumların politikalarının oluşturulmasında da görmezden gelindiğini ifade etmektedir.¹⁰⁷

Held, insanların karşılıklı olarak birbirine bağımlı olduklarını, hayata başkalarına bağımlı olarak başladıklarını, çocukluklarında başkaları tarafından bakıldıklarını ve büyüdüklerinde de başkalarından tam anlamıyla bağımsız birer insan olamadıklarını belirtmektedir.¹⁰⁸ Buradan hareketle ihtimam etiği teorisinin birlikte var olmakla ilgili olduğunu söylemektedir.¹⁰⁹ Zira **Held**, yalnızca kadınların değil, bütün insanların başka insanlarla kurulan bağlarla ve ilişkilerle kişiliklerini oluşturduklarını öne sürmektedir. İnsanların birbirleriyle olan ilişkilerini ihtimam göstererek biçimlendirebileceğini, hatta biçimlendirmesi gerektiğini ileri sürmektedir.¹¹⁰

Held liberal adalet teorilerinin ahlâkla ilgili değerlendirmelerinin bağımsız, özerk, rasyonel insan tasarımı baz alınarak yapıldığını, ancak insan yaşamının başka

¹⁰⁶Friedman, 2008, s. 550.

¹⁰⁷Noddings, 2002, s. 59-79.

¹⁰⁸Held, 1996, s.16

¹⁰⁹Eva Feder Kittay, “*The Ethics of Care, Dependence and Disability*”, **Ratio Juris** içinde, March 2011, Vol. 24 No. 1, s. 50.

¹¹⁰Held, 1996, s. 17.

insanlara ihtiyaç duyulan bir süreç olduğunu, insanın varlığını sürdürebilmek, beslenmek, büyütülmek, gelişebilmek gibi diğer ihtiyaçları için yaşamı boyunca ihtimama dayalı ilişkilere ihtiyacı bulunan bir varlık olduğunu belirtmektedir.¹¹¹ **Held**, ihtimam etiği teorisini sorumluluk duyulan insanlara ilgi gösterme ve bu insanların kendilerine özgü ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmakla başlatmak istemektedir. Özellikle sempati, empati, sorumluluk hissetme gibi bazı duyguları ihtimam etiği perspektifine dahil etmek istemektedir. Çünkü Held duyguları aklın karşıtı veya akıl tarafından hizaya sokulması gereken şeyler olarak görmemektedir. O duyguların duyarlılıkla, zekayla yakından ilgili olduğu için akıl yürütmenin önemli bir bileşeni olduğunu, anlama yeteneğinin yalnızca akılla değil duygularla da yakından ilgili olduğu öne sürmektedir.¹¹² Oysa duygular adalet kuramların pek çoğunda akla aykırı görülerek yok sayılmakta, yok sayılmadığında ise en fazla akıl tarafından hizaya sokulmaları gerektiği ileri sürülmektedir.¹¹³ Bu nedenle **Held** sempati, şefkat vb. duyguların insanların sorumluluk sahibi olmalarıyla da doğrudan bağlantılı olan bu duyguların eğitilmesi gerekliliği üzerinde durmuştur.¹¹⁴

Held, her ne kadar ihtimam etiği teorisine insani geliştirme potansiyeli taşıdığını iddia ettiği bazı duyguları dâhil etse de, bu duyguların yalnızca duygular olarak ahlâkın kaynağı olduğunu belirtmemektedir. Aksine bu duyguların eleştirel biçimde değerlendirilerek insanı geliştirecek biçimde insanlara yöneltilmesi gerektiğini savunmakta, yani duyguları akılla bir arada ihtimam etiği perspektifine

¹¹¹Held, 1996, s. 19.

¹¹²Friedman, 2008, s. 539.

¹¹³Solomon, 2004, s. 69.

¹¹⁴Engster, 2007, s. 3.

dahil etmektedir.¹¹⁵ Hatta ahlâk eğitimindeki en önemli bileşenlerin duyguların işlenerek geliştirilmesi ve yetkinleştirilmesi olduğunu öne sürmektedir.¹¹⁶

Held ihtimam etiği teorisinin ihtimama dayalı ilişkilere, toplumsal bağlara, güven ve dayanışmaya, karşılıklı ilgi ve empatiye dayalı sorumluluklara odaklandığını, fakat haklara dayalı etik teorilerin eşitlik, tarafsızlık, adil dağılım, özgürlük ve müdahale etmeme gibi değerlere odaklandığını belirtmektedir. **Held** bu farklılığı belirtirken, haklara dayalı etik teoriler ile ihtimam etiği teorisinin birbiriyle çatışan iki ayrı etik teori olduğunu öne sürmemektedir.¹¹⁷

Held mevcut etik teorilerin kamusal alanla ilişkili olduğunu başta, arkadaşlık ve aile olmak üzere kişisel ilişkilerin söz konusu olduğu özel alanı ihmal ettiğini söylemektedir. Oysa ihtimam etiği teorisinin bu ihmal edildiğini öne sürdüğü özel alandaki ahlâki sorunları adres gösterdiğini belirtmektedir. Hatta bu teoride adres gösterilen sorunların ev içiyle sınırlı olarak değil, bütün toplumu kapsayacak biçimde düşünülmesi gerektiğini vurgulamaya çalışmıştır.¹¹⁸

Held insanların ilişkilerinin yalnızca aileleri, arkadaşları vs. yakın ilişkileriyle sınırlı olmadığını, aksine sosyal ve siyasal alanlarda da, hatta global düzeyde bile insanların birbirleriyle ilişki kurabildiğini söylemiştir.¹¹⁹ Buradan hareketle ihtimam

¹¹⁵Held, 1996, s. 10.

¹¹⁶Solomon, 2004, s. 59.

¹¹⁷Friedman, 2008, s. 540-541.

¹¹⁸ Held, 1996, s. 13.

¹¹⁹ Virginia Held “*Can the Ethics of Care Handle Violence?*” **Ethics And Social Wells Fargo** içinde University of Sussex Library, <http://www.tandfonline.com/loi/resw20/> (Erişim Tarihi: 09.11.2014).

etiği teorisini geliştirmeye çalışan **Held**, geleneksel kamusal alan-özel alan ayrımından vazgeçerek, ihtimam gösterme anlayışına dayalı özel alan ve kamusal alanın yeniden kavramsallaştırılması gerektiğini öne sürmektedir.¹²⁰

Özel alan-kamusal alan ayrımı ihtimam etiğiyle ilgili tartışmalarda da gündeme gelmektedir.¹²¹ Daha önce de belirtildiği gibi bazı düşünürler yalnızca özel alanla ilgili olduğu farz edilen (akrabalık, sevgi, dostluk vs.) problemlerin ihtimam etiğinin konusu olabileceğini, kamusal alanla ilgili etik problemlerin ihtimam etiğinin konusu olamayacağını belirtmektedirler.¹²²

Held'in kamusal alan-özel alan ayrımına getirdiği eleştiriler oldukça isabetlidir. Bu eleştirilere başkalarını da eklemek mümkündür. Örneğin geleneksel soyut haklara dayalı etik teorilerde kamusal alan özel alan ayrımına dayalı ahlaki akıl yürütmede hakkaniyet kavramı kamusal adaletle bağlantılı olarak düşünülmekte, özel alandaki etik problemler kişisel problemler olarak adlandırılıp, özel alandaki etik problemlerin hakkaniyet kavramıyla ilgisi kurulmamaktadır.¹²³

5. Jonathan Herring

Herring her ne kadar ihtimam etiği ve hukuk ilişkisini ortaya koymaya çalışan bir teorisyen olarak bilinse de onun ihtimam etiği teorisinin gelişimine de katkısı bulunmaktadır.¹²⁴ **Herring** ihtimam göstermenin çok önemli bir faaliyet olmasına

¹²⁰ Friedman, 2008, s. 539.

¹²¹ Friedman, 2008, s. 539.

¹²² Seyla Benhabib, **Modernizm Evrensellik ve Birey**, Çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yay., İstanbul 1999, s. 208.

¹²³ Benhabib, 1999, s. 208-211.

¹²⁴ Herring, 2013, s. 11.

rağmen başta bakım gösterme olmak üzere ihtimam görmeye dayalı faaliyetlerin değerinin görmezden gelindiğine özellikle dikkat çekmektedir. Ayrıca bakım sorumluluğunun yalnızca kadınlara yüklenilmesinin kadınları erkeklere tabi kılacağını iddia etmektedir. Buradan hareketle kadınların erkeklerden farklılığı iddiası üzerinden ihtimam etiği teorisinin geliştirilmeye çalışılmasına karşı çıkmaktadır.¹²⁵

Herring ihtimam etiği teorisinin kadınların erkeklerden farklılığı üzerinden temellendirilmesine karşı çıkarken doğrudan **Catharine MacKinnon**'un görüşlerine referans vermektedir.¹²⁶ Zira **MacKinnon** kadınların ihtimam göstermeye önem vermelerinin ve ahlâki problemler hakkında erkeklerden farklı düşüncelerinin toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden kaynaklandığını belirtmektedir. Kadınların ihtimam göstermeye erkeklerin, kadınları erkeklere gösterdikleri ihtimam üzerinden değerlendirmesinden kaynaklandığını iddia etmektedir. Hatta **MacKinnon** kadınların erkeklerden farklı olduğunu öne süren düşünme biçiminin, erkek egemenliğine dayalı sistemin kadınlardan beklentilerine uygun biçimde kadınların düşünceleri anlamına geldiğini dile getirmektedir.¹²⁷ **MacKinnon** bir adım daha giderek kendine özgü sert ifadesiyle toplumsal cinsiyet eşitsizliği altında erkeklerin ayağının kadınların boğazında olduğunu ileri sürmektedir. Buradan hareketle de **Gilligan**'ın ileri sürdüğü gibi kadınların kendilerine özgü olarak erkeklerden farklı bir sese sahip olmadığını söylemektedir.¹²⁸

¹²⁵Herring, 2013, s. 79-80.

¹²⁶ Herring, 2013, s. 79-80.

¹²⁷ Catharine MacKinnon, **Feminist Bir Devlet Kuramına Doğru**, Metis Yay., İstanbul, 2003, s.72-73.

¹²⁸Herring, 2013, s. 79-80.

Herring her şeyden önce ihtimam göstermenin kadın olmanın değil insan olmanın önemli bir parçası olduğunu belirtmektedir.¹²⁹ Ancak bunu belirtirken ihtimam gösterme sorumluluğunun çoğunlukla kadınlara yüklenildiğini görmezden gelmemektedir. **Herring** ihtimam göstermenin çok önemli bir faaliyet olmasına rağmen başta bakım gösterme olmak üzere diğer ihtimam görmeye dayalı faaliyetlerin de değerinin görmezden gelindiğine dikkat çekmektedir.

Herring, ihtimam etiği teorisinin bağlamı hesabı katan bir teori olmaya doğru evrilmesini önermektedir. **Herring** bağlama bakarken ilk önce ilişkinin bir süreç olduğunu ve bu süreçte ilişkinin taraflarının sorumluluklarına bakılması gerektiğini söylemektedir. Ayrıca ilişkinin taraflarından birinin ilişki sürecinde ihtimam gösterme sorumluluğunu tek başına almamasını ve bu sorumluluğu ilişkinin taraflarının birlikte paylaşmasını önermektedir. Ardından da ilişki sürecinde ilişkiye zarar verenin durumunun tespit edilmesi ve bu zarar verici durumun bir daha yaşanmaması için gelecekte ne yapılması gerektiğine dair adil bir karar verilerek, ilişkinin iyi bir şekilde devam etmesi için çaba harcanması gerektiğini belirtmektedir.¹³⁰ **Herring** bağlamı hesaba katmanın altını çizerken, bağlam ile soyut ilkeler arasında bir denge gözetilmesi gerektiğini de belirtmektedir.¹³¹

II. İHTİMAM ETİĞİ TEORİSİYLE İLGİLİ TERİMLER VE KAVRAMLAR

İhtimam etiği teorisinin neden kadınların erkeklerden farklı aklı yürüttüğü iddiası üzerinden değil de bağlamın ilişkilerin ve sorumlulukların ön plana

¹²⁹Herring, 2013, s. 49.

¹³⁰ Herring, 2013, s. 62-63.

¹³¹ Herring, 2013, s. 62-63.

alınmasından hareketle geliştirilmesinin gerekliliğinin açıklanabilmesi için sadece bu teorinin gelişiminden bahsetmek yeterli değildir. Bu açıklamanın yapılabilmesi için teoriyle ilgili bazı terimlerin ve kavramların değerlendirilmesine de ihtiyaç bulunmaktadır.

A. İHTİMAM TERİMİNİN ANLAMI

Noddings, birçok insanın, insanlar birbirlerine ihtimam gösterirse dünyanın daha iyi bir yer olacağını söylediğini, fakat ihtimam göstermeden ne anlaşılması gerektiğinin oldukça tartışmalı olduğunu belirtmekte ve kendi teorisinde de ihtimam teriminin anlamını ortaya koymaya çalışmaktadır. **Noddings** ihtimam teriminin anlamını belirtmeden önce **Milton Mayeroff**'un bir kişinin gelişmesine ve aktif bir insan olmasına yardımcı olmak biçiminde yapmış olduğu ihtimam gösterme tanımını eleştirmiştir. Ardında da, bu tanımın kendi teorisine göre eksik olduğunu düşündüğü yönlerinden hareketle, ihtimam gösterme teriminin anlamını ortaya koymaya çalışmıştır.¹³² Zira **Noddings**, **Mayeroff**'un tanımında ihtimam gösteren kişinin merkezde olduğunu, ihtimam gösterenin merkeze konulmasının ihtimam gösteren kişiyi her bakımdan sorumlu tuttuğu için, ihtimam gösteren kişinin ihtimam gösterdiği kişiye kendini adamasına dahi yol açabileceğini öne sürmüştür.¹³³

Noddings, **Mayeroff**'un tanımında bir insana yetkin ve yetişkin olması için o insana ilgi ve alaka gösterilmesi bakımından ihtimam teriminin anlamının belirlenmeye çalışılmasını eleştirmiştir. Bu tanımda ihtimam gösteren kişinin istek ve ihtiyaçlarının hesaba katılmadığını, içinde bulunulan durumun yani bağlamın dikkate

¹³² Noddings, 2002, s. 11.

¹³³ Noddings, 2003, s.16.

alınmadığını öne sürmektedir. Ayrıca bu tanımda, sadece ihtimam gösterenin ahlâk sahibi bir insan olduğunu, ancak ihtimam gösterilenin ahlâk sâhibi bir insan olarak görülmediğini belirtmektedir.¹³⁴

Noddings, Mayoeroff'un tanımında ihtimam gösteren kişiyi veya ihtimam gösterme amacını merkeze alacak biçimde ihtimam terimin anlamının belirlenmesini, ilişkideki bütün sorumluluğun ihtimam gösteren kişide olması bakımından eleştirmektedir. Bu tanımları da ihtimam göstermeye dayalı ilişkinin kendisini dışladığı için uygun bulmamaktadır.¹³⁵

Noddings, Mayoeroff'un tanımından hareket edildiğinde ihtimam teriminin anlamının ihtimam gösterme erdemi olarak anlaşılabilirliğini, yani ihtimam gösteren kişinin karakter erdemlerinden birisi olarak değerlendirilebileceğini söylemiştir.¹³⁶ Hatta **Noddings** ihtimam göstermenin aktif olmaya dayalı bir erdem olduğunu da kabul etmektedir.¹³⁷ Fakat kendi teorisinde ihtimam gösteren kadar ihtimam görene de yer vermek istediğini ortaya koymaya çalışmaktadır. Hatta ihtimam esasına dayalı ilişkinin kendisine de teorisinde yer vermek istediğinden, ihtimam göstermeyi yalnızca bir karakter erdemi olarak görmemektedir.¹³⁸

Noddings etik ilişkideki kişilere odaklanmak yerine etik ilişkinin kendisine odaklanmaktadır. **Noddings** her ne kadar ihtimam göstermenin kendisinin de bir

¹³⁴Noddings, 2002, s. 11.

¹³⁵Noddings, 2002, s. 10-13.

¹³⁶Noddings, 2002, s. 10-13.

¹³⁷Noddings, 2003, s. 79.

¹³⁸Noddings, 2002, s. 10-13.

erdem olduğunu, ahlâk sahibi varlık olmanın önemli bir parçası olduğunu reddetmese de kendi ihtimam etiği teorisini içinde bulunan koşullar ve özellikle de ilişkiler bağlamında oluşturmaya çalışmaktadır.¹³⁹ **Noddings** ihtimam göstermeyi, güven ve saygıya dayalı bir ilişki biçimi olarak nitelemektedir.

Held “ihtimam” teriminin anlamının kesin bir biçimde ortaya konulamayacağını ve ihtimam göstermenin insanların yaşam pratiğinde ortaya çıkan değerlerden biri olduğunu belirtmiştir. Ardından ihtimam göstermenin çeşitli bileşenleri olan erdeme, ahlaki motivasyona, hissetmeye ve ilgilenmeye indirgenmemesi gerektiğini dile getirmiştir.¹⁴⁰

Held ihtimam göstermenin öncelikle ihtimam gösterilen kişiler için aktif biçimde çaba harcamaya dayalı bir pratik olduğunu belirttikten sonra, bu uygulamanın ihtimam gösterilen kişiye ilgi gösterme, hassasiyet ve sorumluluk gerektirdiğini öne sürmüştür. İhtimam gösterme ile insanın değerleri arasındaki bağlantıyı da ihtimam göstermeye dayalı ilişki üzerinden kurmaya çalışmıştır.¹⁴¹

Tronto ise ihtimam gösterme terimini ihtiyaçların farkında olmaya yönelik dikkatli olma eğilimi, ihtiyaçlara cevap verme isteğine dayalı sorumluluk, başarılı bir biçimde bakım verme yeteneği ve başkalarının içinde bulunduğu koşulları istismara

¹³⁹Bergman, 2004, s. 150-157.

¹⁴⁰Friedman, 2008, s. 539.

¹⁴¹Friedman, 2008, s. 539.

maruz kalma ihtimallerini de görerek ihtiyaçlarına cevap verme hevesliliği biçiminde dört tane alt bileşene ayırarak açıklamaya çalışmaktadır.¹⁴²

Tronto'ya benzer biçimde **Herring** de ihtimam terimini ihtiyaçları karşılama, saygı, sorumluluk ve ilişkisellik olarak sıraladığı dört alt bileşenden hareketle açıklamak istemektedir. İhtiyaçlara cevap verme ve sorumluluk hususlarında **Herring** ile **Tronto** uzlaşmaktadırlar. Zira **Herring** de ihtimama dayalı ilişkide aktif biçimde sorumluluk alarak ihtiyaçların karşılanmasıyla önemine işaret etmektedir. Ancak **Herring, Tronto**'dan farklı olarak ihtimam gören ve gösterenin her ikisinin de aktif rolünün olduğu bir ilişkiselliğe vurgu yapmaktadır. Bunu yaparken de ilişkinin taraflarının her birinin eşsiz birer insan olduğunu, bu nedenle ilişkinin taraflarının ancak birbirlerine saygı gösterdiklerinde ihtimama dayalı bir ilişki olabileceğini belirtmektedir.¹⁴³

Ruddick son yıllarda ihtimam teriminin bir birinden oldukça alakasız üç anlama gelecek biçimde kullanıldığını belirtmektedir. Ona göre bu terimden bazen haklara dayalı adalet anlayışının karşıtı, bazen bir emek türü, bazen de kendine özgü bir ilişki biçimi anlaşılmaktadır. Ancak son dönemde bu terimden anlaşılan, eğilim, pratik, değer, erdem veya bu sıralananların en az ikisinin veya ikiden fazlasının birleşimi olmaktadır.¹⁴⁴

¹⁴²Joan Tronto, **Moral Boundaries: A Political Argument for an Ethic of Care**, NY: Routledge Press, New York 1994, s. 126-136.

¹⁴³ Herring, 2013, s.14-15.

¹⁴⁴Sara Ruddick, *"Care as Labor and Relationship"* **Norms and Values: Essays on the Work of Virginia Held** içinde, Joram C. Haber - Mark S. Halfon (Eds) Lanham, MD: Rowman & Littlefield Press, Lanham 1998, s. 4.

Solomon ihtimam göstermeyi “*sevgi dolu özel bir kaygı duygusu olarak*” tanımlamaktadır.¹⁴⁵ Özellikle yakın ilişki içinde bulunan kişilerle ilgilenme ve bu kişiler için kaygı duymayla çok yakından alakalı olduğunu belirtmektedir. Buradan hareketle ihtimam göstermenin yalnızca hoş bir duygu olarak tanımlanmaya çalışılmasının yeterli olmayacağını, ihtimam göstermenin özellikle de kişisel yakınlık içinde bulunan insanlar söz konusu olduğu zaman düşmanca ve kindarca duyguları da beraberinde getirebileceğini öne sürmektedir. Hatta **Solomon** daha da ileri giderek ihtimam göstermenin içinde, özellikle de yakın ilişki içinde bulunan kişiler söz konusu olunca, diğer insanlara karşı çok ciddi bir şiddet potansiyeli de içerdiğini öne sürmektedir.¹⁴⁶

Solomon’un ihtimam gösterme tanımında ihtimam gösterme bir duygu durumudur. İhtimam gösterme yalnızca bir duygu durumu, özellikle de kaygı duygusuna dayalı bir duygu durumu olarak değerlendirilince, **Solomon**’un ihtimam göstermenin şiddet potansiyeli olmasına yönelik iddiasının haklılık payı olduğu söylenilebilir. **Michael Vincent Miller**’e göre “*Kaygı, insanları birbirlerine karşı iyi davranmaya yönlendirmez.*”¹⁴⁷ Çünkü “*Kaygı, denetim altına alınamayacak bir şeyin üstünde denetim kurma çabasıdır.*”¹⁴⁸ Bu çabanın da tahakküme dayalı ilişkilere zemin hazırlayacağı rahatlıkla söylenilebilir.

¹⁴⁵Solomon, 2004, s. 276-277.

¹⁴⁶Solomon, 2004, s. 272-273.

¹⁴⁷Michael Vincent Miller, **Aşkta Terör: Modern Çağda Cinsiyetler Savaşı**, Çev. Sinem Gül, Varlık Yay., İstanbul 2013, s.31.

¹⁴⁸Miller, 2013, s. 26.

Bu noktadan hareket edildiğinde **Noddings**'in ilişkiselliğin saygı ve güvene dayalı olması gerektiği iddiası ile **Solomon**'un ihtimam gösterme tanımı birbiriyle çelişmektedir. Fakat **Solomon**'un tanımında ihtimam göstermek için aktif çaba harcama ve saygı unsurunun eksik olduğu da unutulmamalıdır. Zira güven ancak ilişkinin taraflarının karşılıklı çaba harcamasıyla olanaklı olabilir.

Peta Bowden ise ihtimam teriminin anlamının karışık ve çok çeşitli olmasının ihtimam etiği teorisi için imkân sağlayıcı bir durum olduğunu öne sürmektedir.¹⁴⁹ Ancak **Bowden**'in bu teriminin birbirinden farklı anlama gelebilecek biçimde anlaşılmasının imkân sağladığı iddiası tartışmalıdır. Yukarıda **Solomon**'un ihtimam terimine verdiği anlamdan hareket edildiğinde de görülebileceği gibi, ihtimam terimine verilen her anlamın ihtimam etiği teorisi için uygun olamayacağı söylenilebilir.

Yukarıda da ayrıntılı olarak açıklanmaya çalışıldığı gibi, ihtimam teriminin ne anlama geldiğini ortaya koymak ihtimam etiği teorisyenlerinin kendi söylediklerinden hareketle pek de olanaklı gözükmemektedir. Ancak **Herring**'in ihtimam göstermeyi bileşenlerine ayırarak açıklamaya çalışmasının dikkate değer olduğu belirtilebilir. Özellikle de bu bileşenlerden saygıya yer vermesi, tahakküme dayalı ilişkiler ile ihtimam göstermenin bir arada bulunamayacağını ortaya koyması bakımından önemlidir.

İhtimam göstermenin değerlerle ilgili olup olmadığı değerlendirilebilmek için **İoanna Kuçuradi**'nin görüşlerine başvurulabilir. **Kuçuradi**'ye göre, etik kişi

¹⁴⁹Peta Bowden, **Caring: Gender Sensitive Ethics**, NY: Routledge Press, New York, 1997, s.183.

değerleri, etik ilişkilerinde değer korumaya çalışan -insanın değerini kişilerde korumaya- veya bulunduğu durumlarda en az harcanmasını sağlayamaya çalışan kişinin özellikleridir. Dürüst, saygılı güvenilir olma gibi kişi özellikleri etik kişi değerlerine örnek olarak verilebilir. Etik ilişki değerleri ise sevgi, saygı, minnet güven vb. bir kişinin belirli bir kişiyle yaşadığı ilişkisinde yaşattığı tortu bırakan yaşantılar, başka bir ifadeyle değerlilik yaşantısı olanaklarıdır.¹⁵⁰ Buradan hareketle Kuçuradi'nin etik kişi değerleri ve hem de etik ilişki değerlerine yönelik söylediklerinden hareketle ihtimam göstermenin de etik kişi ve etik ilişki değerlerinden biri olduğu söylenilebilir.

B. İLİŞKİSELLİĞİN ANLAMI

“... İnsan başkalarıyla birlikte yaşayan bir varlık. Doğduğu günden son gününe değin insan hep başkaları ile bağlantı içinde. Ahlak da, ahlak değerlemeleri de başkalarıyla olan ilişkilerimizde ortaya çıkan beliren bir şey.”¹⁵¹ Bu nedenle “...Ancak insanlarla doğrudan doğruya ilişki kurarsak insanın özyapısının içyüzünü kavrayabiliriz. İnsanı anlamak için, onunla gerçekten karşılaşp yüz yüze gelmek zorundayız.”¹⁵²

Yukarıda da belirtilmeye çalışıldığı gibi insan başkalarıyla ilişkileri olmadan kişiliğini oluşturamamaktadır. **Noddings** insanların sadece dünyaya gelmekle kendi kendilerine kişilik sahibi olamayacağını ısrarla vurgulamaktadır.¹⁵³ İnsanların

¹⁵⁰ İoanna Kuçuradi, “*Felsefe ve Etik*”, **Mimar Yusuf Aran Anısına XX. Konferans (Konuşma Metni Yayını)** içinde, Maltepe Üniversitesi Yay., İstanbul 2004, s. 19-20.

¹⁵¹Bedia Akarsu, **Ahlak Öğretileri**, Remzi Kitabevi Yay., İstanbul, 1982, s.14.

¹⁵² Ernst Cassirer, **İnsan Üstüne Bir Deneme**, Çev. Necla Arat, Remzi Kitabevi Yay., İstanbul, 1980, s. 17.

¹⁵³Bergman, 2004, s.150-153.

kişiliğinin içinde bulundukları ilişkiler ağıyla birlikte geliştiğini öne sürmektedir.¹⁵⁴ Birbirinden farklı istekleri, ihtiyaçları ve beklentileri olan insanların, başkalarıyla kurdukları ilişkilerle birlikte kişiliklerini oluşturdıklarını belirtmektedir. Bu noktadan hareketle kendi teorisinde ilişkiselliğin anlamını ortaya koymaya çalışmaktadır.¹⁵⁵

Noddings ilişkiselliğe kendi teorisinde yer vermeye çalışırken, her şeyden önce ilişkinin ontolojik bir varlığı olduğunu ve ihtimam göstermeye dayalı ilişkilerin de etik bir temeli olduğunu öne sürmektedir. İlişkinin anlamını ortaya koymadan önce insanların birbirleriyle yüz yüze gelen varlıklar olduğunu ve insanların yüz yüze gelmeyle etkileşime geçebilecek varlıklar olmasının da insan olmanın temeli olduğunu söylemiştir.¹⁵⁶

Noddings ihtimam göstermeye dayalı ilişkinin partnerler, ebeveyn- çocuk, hoca -öğrenci, doktor -hasta gibi çok sayıda türü olabileceğini ve ihtimam gören ve ihtimam gösterilen olmak üzere iki tarafı bulunduğunu belirtmiştir.¹⁵⁷ Noddings ilişkinin anlamını ilişkide ihtimam gören ve ihtimam gösterilen taraflara önem verecek biçimde ve ilişkinin taraflarının birbirlerine olan karşılıklı bağımlılıklarını ortaya koymaya çaba harcayarak belirlemek istemektedir. Fakat karşılıklı bağımlılıktan sözleşme ilişkisine dayalı olan karşılıklılığı kastetmemektedir.¹⁵⁸ **Noddings**'in karşılıklı bağımlılıktan kastettiği, ilişkinin her iki tarafının da ilişkiye katkı yapmasının

¹⁵⁴Nel Noddings, **Eğitim ve Mutluluk**, Çev. Zuhâl Bilgin, Kitap Yayınevi Yay., İstanbul, 2006, s. 184.

¹⁵⁵Noddings, 2002, s. 10-13.

¹⁵⁶Noddings, 2003, s. 4.

¹⁵⁷Noddings, 2003, s.11-19.

¹⁵⁸Noddings, 2003, s. 58.

gerekliliğiyle ilgilidir. **Noddings**'e göre ilişkinin tek bir tarafının çabasıyla ihtimam göstermeye dayalı bir ilişki meydana gelmez. Bu nedenle **Noddings** ihtimam göstermeye dayalı ilişkinin, ihtimam gösteren ve gösterilen kişiler arasındaki ilişkinin kendisinin geliştirilmeye ve zenginleştirilmeye dayalı olduğunu dile getirmiştir. İlişkinin geliştirilmesi ve zenginleştirilmesinde ihtimam gösteren kadar ihtimam görenin de önemine vurgu yapmaya çalışmıştır. Çünkü **Noddings** bütün ilişki türlerinin, örneğin doktor-hasta, hoca -öğrenci gibi ilişkinin her iki tarafının eşitliği esasına dayanmayabileceğini belirtmekte, ancak bununla birlikte ilişkide hiyerarşik bakımdan güçlü olan tarafın zayıf olan tarafın isteklerini, ihtiyaçlarını ve beklentilerini göz ardı etmemesi gerektiğine dikkat çekmektedir.¹⁵⁹

John Hardwig'e göre kendini başkalarıyla ilişkileriyle tanımlamak, rekabet ve ele geçirme saiki yerine işbirliği yapmayı ve karşılıklı desteklemeye dayalı ilişkiler geliştirme fikrini, tek taraflı hükmetme yerine karşılıklı diyalog kurma anlayışını gerektirmektedir. Bunun için **Hardwig** eşitlik esası yerine erkek egemenliğine dayalı, baskıcı ilişki biçimlerinin sağlıklı ilişki kurma ve ilişkiyi sağlıklı sürdürme biçimi olmadığını vurguladıktan sonra, bu tür sağlıklı ilişki biçimlerini dışlayacak biçimde kadınların kendilerini ilişkileriyle tanımlamasının mümkün olabileceğini dile getirmektedir.¹⁶⁰

Samuel Scheffler ilişkinin anlamının belirlenmesinin önemli olduğunu söyleyerek **Niko Kolodny**'nin görüşlerinden hareketle ilişkinin anlamını belirlemeye

¹⁵⁹Noddings, 2003, s. 60-74.

¹⁶⁰John Hardwig, "Should Women Think in Terms of Rights", **Ethics** içinde, Chicago 1984, Vol. 94, No. 3, s. 449.

çalışmaktadır. Kolodny'ne göre ilişkinin mantıklı bir tanımı için iki insan ve ilişki kurulabilecek bir mekân ve iki kişiden birinin ilişkiyi başlatması yeterlidir. Fakat anlamlı bir tanımı için daha fazlasına ihtiyaç bulunmaktadır. Buradan hareketle **Kolodny**'a göre anlamlı bir ilişki için kişiler arasında paylaşılan bir geçmiş, bazı durumlarda birbirine angaje olmak, bazı durumlarda bir takım benzerlikler, bazen eklemlenmek, saygı vb. şeyler gerekebilmektedir.¹⁶¹ Bu nedenle **Scheffler** değerli ilişkilerin etiğin kalbi olarak görüldüğünü dile getirmektedir.¹⁶² Zira “*Belirli yapıdaki bir kişinin belirli yapıdaki bir başka kişiyle ya da en geniş anlamda insanlarla kurduğu, değer sorunlarının söz konusu olduğu ilişkidir etik ilişki. Bu kişiler belli yerde ve zamanda yaşayan gerçek kişilerdir; durumlar da belirli bir durum, tekliği olan durumdur. Etik ilişkiyi yaşayan kişi ya da kişiler bu ilişkiyi bütünüyle, her şeyleriyle yaşarlar.*”¹⁶³ Bu şekilde **Kuçuradi**'ye göre etik değerler, insan türü açısından kişilerarası ilişkilerde, daha açık bir ifadeyle etik ilişkilerde ortaya çıkan eylem ve yaşantı olanaklarıdır.¹⁶⁴ Bu noktadan hareketle **Noddings**'in ilişkiyi ilişkinin taraflarının kişisel deneyimleriyle oluşturulan ve geliştirilen karşılıklı bağlar olarak

¹⁶¹ Samuel Scheffler, “*Morality and Reasonable Partiality*”, [http://philosophy.fas.nyu.edu/docs/IO/4864/Scheffler-Morality-and Reasonable-Partiality.pdf](http://philosophy.fas.nyu.edu/docs/IO/4864/Scheffler-Morality-and-Reasonable-Partiality.pdf). içinde, (Erişim Tarihi: 10.19.2015).

¹⁶²Scheffler, “*Morality and Reasonable...* ”.
[http://philosophy.fas.nyu.edu/docs/IO/4864/Scheffler-Morality-and Reasonable-Partiality.pdf](http://philosophy.fas.nyu.edu/docs/IO/4864/Scheffler-Morality-and-Reasonable-Partiality.pdf). içinde, (Erişim Tarihi: 10.19.2015).

¹⁶³Harun Tepe, “*Bir Felsefe Dalı Olarak Etik: Etik kavramı, Tarihçesi ve Günümüzde Etik*”, **Doğu-Batı Dergisi** içinde,1998, İstanbul, S. 4, s.14.

¹⁶⁴ Kuçuradi, 2004, s.19.

tanımlamasının ihtimam etiği teorisi için elverişli bir ilişki tanımı olduğu söylenilebilir. ¹⁶⁵

C. İHTİMAM ETİĞİ VE SORUMLULUK

Solomon'a göre “*Kişinin adalet ilkeleri ne olursa olsun, o temelde insani sorumluluk duygusu, bize çok uzak olabilecek ve kişisel olarak tanımadığımız diğer insanları ve başka canlıları anlama, onların iyiliği için özen gösterme yeteneği olmadan hiçbir anlam ifade etmez.*”¹⁶⁶ Buradan hareketle **Solomon** adaletle ilgili kuramların pek çoğunda insanların haklarıyla ilgilenildiğini, fakat sorumluluklarıyla pek fazla ilgilenilmediğini belirtmektedir.¹⁶⁷

Gilligan'a göre haklara saygı göstermek ile sorumluluk üstlenmek aynı anlama gelmemektedir. **Gilligan** başkaları için sorumluluk üstlenmenin onların iyiliği için olumlu düşüncelere sahip olmayı gerektirdiğini ancak, hakların ise temelde ancak başkalarını yalnız bırakarak saygı gösterilecek öz koruma düzenekleri olduğunu çünkü hakların başkalarına müdahalede bulunmamakla sınırlı işlevi olduğunu söyleyerek, haklardan söz etmeyi bencillikle bir tutmaktadır. ¹⁶⁸

Gilligan kadınların başkalarına zarar vermeden kendi amaçları doğrultusunda bir hayat yaşamak yerine başkalarıyla ilişkileri ve sorumluluklarına dayalı hayat yaşarken başkalarının duygu ve düşünceleri ile istek ve beklentilerini de hesaba

¹⁶⁵Scheffler, “*Morality and Reasonable...*”, <http://philosophy.fas.nyu.edu/docs/IO/4864/Scheffler-Morality-and-Reasonable-Partiality.pdf>. (Erişim Tarihi: 10.19.2015).

¹⁶⁶Solomon, 2004, s. 56.

¹⁶⁷Solomon, 2004, s. 127.

¹⁶⁸Kymlicka, 2006, s. 558.

kattıklarını öne sürmektedir. O'na göre kadınlar, başkalarını incitmemeyi ahlâki sorumluluklarının parçası olarak görmektedirler.¹⁶⁹

Kymlicka ise **Gilligan**'ın başkalarını incitmemeyi ahlâkiliğin bir parçası olarak görmesine karşı çıkmaktadır. **Kymlicka**'ya göre insanlar birbirlerinin davranışlarından birbirlerinden beklentileri nedeniyle incinmektedirler. Özellikle de kadınlara yönelik geleneksel rollerden kaynaklı beklentiler ve bu beklentilerin karşılanmaması durumunda, yani kadınlar geleneksel rollerine uygun davranmadığı zaman, konforlarını kaybedecek olan kişilerin incinmelerinin hesaba katılmasının tehlikeli olacağını belirtmektedir. Bu nedenle kadınların her türlü incinmeyi hesaba katmalarının, kadınların haklarına ve özgürlüklerine yönelik ciddi engel oluşturduğunun gözden kaçırılmaması gerekmektedir. Bu noktadan hareketle **Kymlicka**, kadınların başkalarının her türlü öznel incinmesini dikkate almalarının ve ahlâki sorumluluklarının bir parçası olarak görmelerinin, erkek egemenliğiyle bağlantılı olduğuna vurgu yapmaktadır.¹⁷⁰

Kymlicka'ya göre kadınlara yüklenen geleneksel roller, onların başta yakın ilişki içinde oldukları kişiler olmak üzere pek çok kişiye karşı sürekli ihtimam göstermelerini gerektirmektedir. Fakat ihtimam gösterilecek ilişkiler ağının koşullarını belirlemede kadınların dikkate alınmadığını ve ihtimam göstermeye dayalı sorumlulukların erkeklerden çok kadınlardan beklendiğini ileri sürmektedir.¹⁷¹ **Ruddick** de feministlerin etik bakımdan sorumluluğu, kadınların başka insanlara karşı

¹⁶⁹Gilligan, 1982, s. 65-73.

¹⁷⁰Kymlicka, 2006, s. 577-579.

¹⁷¹Kymlicka, 2006, s. 580-581.

özellikle de başta çocuklar olmak üzere yakın ilişki içinde bulunulan kişilere karşı sorumlulukları ve bu sorumlulukları yerine getirirken suiistimal edilme olasılığı ikileminde tartışıklarını belirtmektedir.¹⁷²

Ruddick anneliği yalnızca biyolojik olarak çocuk dünyaya getirmek üzerinden açıklamamaktadır. O anneliği aynı zamanda annelerin toplumsal ilişkilerini göz önünde bulundurarak açıkladığı için annelerin aktif biçimde sorumluluk almaları gerekliliğini dile getirmektedir.¹⁷³

Sorumluluk denilince **Kuçuradi** sorumluluk duyma ve sorumlu olma arasında ayırım yapmaktadır. Bu ayırma göre, sorumluluk duyma insanların içinde bulunduğu ilişkiler ağına göre kendisini ne olarak gördüğüyle ilgili olduğu değer yargıları ve içinde bulunulan zorunluluklarla ilgilidir. Sorumlu olma ise kişinin içinde bulunduğu çeşitli ilişkilerin kendilerine ve aralarındaki bağlantılara ilişkin bilgiye dayanmaktadır.¹⁷⁴

Kuçuradi'nin sorumluluk duyma ile sorumlu olmayı birbirinden ayırması ihtimam etiğinde sorumlulukların yeri üzerine düşünmeye bir başlangıç noktası sağlayabilir. Çünkü kadınların geleneksel rollerinden kaynaklanan beklentilere dayalı sorumluluklar, sorumluluk duymayla ilgilidir. Bu biçimde sorumluluk duyma kadınlara yönelik değer yargıları ve zorunluluklarla ilgilidir. Sorumluluk duyma değer yargıları ve zorunluluklarla ilgili olduğundan, kadınların haklar ve özgürlüklerine yönelik tehditler içermektedir. Oysa sorumlu olma kişinin içinde bulunduğu çeşitli

¹⁷²Ruddick, 1995, s. 5-20.

¹⁷³Ruddick, 1995, s. 5-20.

¹⁷⁴ İoanna Kuçuradi, **Etik**, TFK Yay., Ankara 2015, s.161-163.

ilişkilerin kendilerine ve aralarındaki bağlantılara ilişkin bilgiye dayandığı için geleneksel rollere dayalı zorunluluklarla ilgili değildir. Ayrıca sorumlu olmanın kadın olmayla değil, insan olmayla bağlantılı olduğu göz önüne alınca ihtimam etiği teorisindeki sorumluluklarla ilgili tartışmalara sorumluluk duyma ve sorumlu olma ayrımının katkı sağlayabileceği belirtilebilir. Bu ayrım çerçevesinde ihtimam etiği teorisinde sorumlu olma üzerinden sorumlulukların değerlendirilmesi üzerine düşünülebilir.

İnsan kendine ve başkalarına yanıt verebilme yetisi ile sorumlu bir varlık, bir ahlâksal özne olmaktadır.¹⁷⁵ Buradan hareketle **Herring**'e göre sorumluluk alma ihtimam göstermenin olmazsa olmazıdır.¹⁷⁶ İhtimam etiği teorisinde başka insanlara karşı ihtimam göstermekle sorumlu olmanın nedenleri tespit edilmeye çalışılmaktadır.¹⁷⁷ Bu teoride herkesin yalnızca insan olması nedeniyle birbirine karşı sorumluluğu kabul edilmemektedir. İnsanların birbirlerine karşı sorumlulukları birbirleriyle olan ilişkileri üzerinden değerlendirilmektedir. Sorumlulukların sadece kişilerin yakın ilişkileriyle sınırlı olmayıp, bütün insanlara kadar genişletebileceği belirtilmektedir.¹⁷⁸ Ancak **Solomon**'a göre “*Bir sorumluluk duygusu özene eşlik etsin veya etmesin, sevgi dolu özel bir kaygı duygusu olarak özen, arkadaşlarımızın ve*

¹⁷⁵Cassirer, 1980, s. 17.

¹⁷⁶Herring, 2013, s. 19.

¹⁷⁷Engster, 2007, s. 4.

¹⁷⁸Scheffler, “*Morality and Reasonable...*”, <http://philosophy.fas.nyu.edu/docs/IO/4864/Scheffler-Morality-and-Reasonable-Partiality.pdf>. (Erişim Tarihi: 25.12.2014).

sevdiklerimizin çoğuyla aramızdaki duygusal ilişkilerin kimliğini belirler, ama bu haliyle onu tüm insanları kapsayacak biçimde genişletmek pek kolay değildir”¹⁷⁹

Scheffler ise bire bir ilişki içinde bulunan insanların sorumluluklarına odaklanmaya çalışmaktadır. **Scheffler** içinde bulunan ilişkilerde kişilerin birbirlerine karşı özel sorumluluklarının pek çok düşünürce görmezden gelindiğini de belirtmiştir.¹⁸⁰ Zira **Scheffler** kişilerin içinde bulundukları ilişkilerinin, ilişkide bulundukları insanlar söz konusu olunca eyleme geçmelerinin itici gücü olduğunu dile getirmiştir. Buradan hareketle **Scheffler**, sorumluluk ile ihtimam etiği arasındaki bağlantıyı bazı değerli insan ilişkilerinden yola çıkarak kurmak istemektedir.¹⁸¹ Etik bakımdan sorumlu olmanın aynı zamanda etik bakımdan özgür bir insan olmayla ilgisini de gözden kaçırmamanın önemli olduğu belirtilebilir. Zaten özgür bir biçimde yapılmayan eylemlerin etik bakımdan hesabının verilmesinin güç olacağı iddia edilebilir. Buradan hareketle de insanların yapıp ettiklerinin bilincine varmasının ve bunların hesabını verebilmesinin de insanın etik bakımdan sorumluluğunun önemli bir parçası olduğunu söylenilebilir.¹⁸² Bu nedenle “...etik değer ve değerler bilgisinden hareket edilip, yapıp etmelerimiz bu bilgi eşliğinde değerlendirilirse ve bunun yaşamımızla ilgili bir bilgi sorunu olduğunu fark edersek, kendimize yaptığımız

¹⁷⁹Solomon, 2004, s. 275.

¹⁸⁰Samuel Scheffler, “*Relationships and Responsibilities*”, **Philosophy and Public Affairs** içinde, Princeton University Press, 1997, Vol.26, No.3. s.189.

¹⁸¹Scheffler, “*Morality and Reasonable...*”, <http://philosophy.fas.nyu.edu/docs/IO/4864/Scheffler-Morality-and-Reasonable-Partiality.pdf>. (Erişim Tarihi: 25.12.2014).

¹⁸²Akarsu, 1982, s. 14-17.

*eylemlerin hesabını da verebiliriz.”¹⁸³ Zira **Gülriz Uygur**'a göre “İnsanın yüzünü görmek için öncelikle kendi yüzünün olduğunu fark etmek de sorumlu olmakla ilgilidir. Sorumluluk bu anlamda kendine hesap vermeyle ilişkilidir. **Kuçuradi**, kişinin insanın değerini kendinde ve dolayısıyla başkalarında korumakla ilgili kendine karşı sorumluluğundan söz etmektedir. Dolayısıyla insanın değerini korudukça ve korumayı engelleyen şartların üstesinden gelmeye çalıştıkça, kendine hesap verdiği belirtilebilir. Neden, neye karşı sorumlu olunduğunun farkındalığı da bunu sağlamaya yöneliktir.”¹⁸⁴*

Kuçuradi tarafından özgürlük, “ilk önce insanın bir değer olarak, yani diğer eylem olanakları arasında değerli eylemde bulunma olanağı olarak” tanımlanmaktadır.¹⁸⁵ **Kuçuradi**’nin tanımladığı özgürlük “*değer bilgisine sahip ve bu bilgiyi hesaba katarak yaşayan kişilerin özelliği*” yani “bir kişi değeri ya da etik bir değerdir.”¹⁸⁶ Bu özgürlük anlayışından hareket edildiğinde, özgür kişinin etik bakımdan sorumluluk taşıyan kişi olduğu ileri sürülebilir. Çünkü **Kuçuradi**’ye göre “*Her insanın bir insan olarak, o kişi olarak ve ayrıca bireyliğinde (“iş”inde, üstlenildiği rolde) insana (kendine) karşı, etik ilişkiye girdiği başka kişilere karşı ve insanlara (çağdaşlarına, yurttaşlarına ve bakışı-bilgisi uzanabildiğince gelecek kuşakların insanlarına) karşı sorumlu olması söz konusudur.*¹⁸⁷ Ancak **Kuçuradi**’nin

¹⁸³ Gülriz Uygur, **Hukukta Adaletsizliği Görmek**, TFK Yay., Ankara 2013, s. 23.

¹⁸⁴ Gülriz Uygur, "Sevgi mi Unutuldu? İnsanlık mı Unutuldu?", **Uçan Süpürge Derneği Yayınlanmamış Konuşma, Ankara**, 9 Aralık 2015,

¹⁸⁵ İoanna Kuçuradi, **Uludağ Konuşmaları**, TKF Yay., Ankara, 2014, s. 7.

¹⁸⁶ Kuçuradi, 2014, s.7.

¹⁸⁷ İoanna Kuçuradi, **Etik**, TFK Yay., Ankara, 2011, s.160, Aktaran Uygur, 2013, s. 53.

sorumlulukla ilgili görüşlerinin herkesin yalnızca insan olması nedeniyle birbirine karşı sorumluluğuyla ilgili olup, O'nun sorumlu olma anlayışının bu teorideki sorumluluk için yol gösterici olduğu söylenilebilir.

D. İHTİMAM ETİĞİ TEORİSİ VE BAĞLAM

Gilligan etik problemlerle ilgili olarak akıl yürütülürken sadece soyut kurallara ve ilkelere odaklanılmasını ve tarafsızlık ve evrenselliğe dayalı olarak haklar temelinde akıl yürütülmesini eleştirmiştir. Bu biçimde akıl yürütmenin içinde bulunulan durumu hesaba katmada ve etik problemlerle yüz yüze gelenlerin etik problemleri algılayış biçimini ve birbirleriyle olan ilişkilerini anlamak için yeterli olmadığını belirtmiştir.¹⁸⁸ **Seyla Benhabib**, bağlamı gözetecek biçimde aklı yürütmeden, içinde bulunulan durumun ayrıntılarını ve ilişkileri gözetecek biçimde akıl yürütmenin kast edildiğini dile getirmektedir.¹⁸⁹

Gilligan etik problemler hakkında akıl yürütürken kadınların soyut haklardan ziyade ihtimam gösterme ve sorumluluklara yer vermeleri nedeniyle kadınların erkeklere nazaran bağlama öncelik tanıdığını söylemektedir. O, kadınların ilişki içinde oldukları kişilere karşı sempati ve empati duygularını yok saymadan ilişkinin diğer tarafını anlamaya yönelik gayret göstermelerini kadınların bağlamı hesaba katarak akıl yürütmelerinden kaynaklandığını ileri sürmektedir.¹⁹⁰ Ancak “*bağlama duyarlı insanların durumların hangi özelliklerini ahlak bakımından önemli olarak seçtiğine, bu farklı özelliklere nasıl ağırlık verdiğiine ilişkin bir şeyler söylenmediği sürece, bize*

¹⁸⁸Lawrence A. Blum, “*Moral Perception, and Particularity*”, **Ethics** içinde, 1991, Vol. 101, No. 4, s. 701.

¹⁸⁹Benhabib, 1999, s. 200.

¹⁹⁰Gilligan, 1982, s. 7-20.

*ihitimam etiğine ilişkin hiçbir şey söylenmemiş demektir. Kadınların neye ve kime karşı sorumluluk duyduğu, tam olarak neyi dikkate aldıkları hakkında ayrıntılı olarak, daha çok şey bilmemiz ” gerektiği öne sürülmüştür.*¹⁹¹ Oysa bağlamı hesaba katma ile kadın olma arasında ilgi kurmanın oldukça problemli olduğu belirtilebilir. Bu ilginin kadın olmadan hareketle değil, farklı akıl yürütme biçimlerinin bulunduğundan hareketle doğru olabileceği söylenilebilir.

İhtimam etiği teorisinde pek çok teorisyen empati kurmaya yönelik duyarlılığa yer vermek istemiştir. Örneğin Gilligan kız çocuklarının kimliklerini empati üzerinden, yani başkalarının istek ve ihtiyaçlarını da göz önüne alarak kurduklarını belirtmiştir.¹⁹² Ancak empati kurmanın da cinsiyet farklılığıyla ilişkilendirilmesinin problemli olacağı belirtilebilir.

*“Empati başkasının yerine kendini koymakla, başkasının hissettiğini paylaşmakla ve anlamakla ilgilidir.”*¹⁹³ Ancak **Noddings**'e göre empatide, empati yapan kişi empati yapılmaya çalışılan kişinin yerine kendisini koymaktadır. Oysa empati yapılan kişi her insan gibi benzersiz bir insandır. Bu nedenle empati yapan kişinin kendini empati yapılan kişinin yerine koyması, onun benzersiz bir insan olduğunu gözden kaçırmaya sebep olabilir. Ayrıca empati kurmaya çalışılan kişinin aynı durumda empati kurandan farklı şeyler hissetme ihtimali de ihmal edilebilir.

¹⁹¹Kymlicka, 2006, s. 563.

¹⁹² Celia Wolf-Devine, “*Abortion and the Feminine Voice*”, <http://celiawolfdevine.com/pdf/Abortion-and-the-Feminine-Voice.pdf> içinde, (Erişim Tarihi: 24.08.2015).

¹⁹³ Uygur, 2013, s.163.

¹⁹⁴Buradan hareketle Noddings teorisinde empati yerine ihtimam gösterilen kişiye karşı sempati duymaya yer vermektedir. Çünkü **Noddings** sempatiden birlikte hissetmeyi anlamaktadır. İhtimam gösterilen kişiyle birlikte hissedebilmek için ihtimam gösterilen kişiyi önemsemek ve onun isteklerine, ihtiyaçlarına karşı duyarlı ve dikkatli olabilmek için sempatinin önemli olduğunu dile getirmektedir.¹⁹⁵**Noddings** sempatide birlikte hissetmenin önemine vurgu yapsa da **Sennett**, sempatide ilişkide bulunan insanlarla özdeşleşme tehlikesinden bahsetmekte ve sempati gösteren kişinin kendisini referans alarak ilişkide bulunduğu kişinin başka bir insan olduğunu inkâr etme potansiyeli bulunduğunu iddia etmektedir. Hatta **Sennett** bir adım daha ileri giderek sempatinin ilişkide bulunan insanlara saygı gösterilmeme tehlikesini de bünyesinde barındırdığını belirtmektedir. Zira **Sennett** özdeşleşme de içinde özdeşleşilenin içinde bulunduğu durumu görememe halinin barındırdığını dile getirmektedir.¹⁹⁶ Bu nedenle **Noddings**'in empati ve sempati anlayışından gidildiğinde ihtimam etiği teorisinde empatiye ve sempatiye yer vermenin bağlamı değerlendirmek için elverişli değildir. Ancak O hissetmenin içinde bulunan durumu kavramak için tek başına yeterli olduğunu öne sürmemektedir. Başkalarının içinde bulunduğu durumu idrak edebilmeyi ihtimam göstermenin önemli bir parçası olduğunu belirttikten sonra başkalarının içinde bulunduğu durumu idrak etmek için de hissetmenin sadece başlangıç noktası olabileceğinin altını çizmektedir.¹⁹⁷

¹⁹⁴Noddings, 2002, s. 13-14.

¹⁹⁵Noddings, 2002, s. 14-16.

¹⁹⁶ Sennett, 2014, s. 58-61.

¹⁹⁷Noddings, 2003, s.14.

Uygur'a göre empati, “başkasının yerine kendini koymakla, başkasının hissettiğini paylaşmak ve anlamakla ilgilidir.” Bu nedenle empati başkalarının perspektifine ilişkin bilgi sağlar. Sempati ise “diğer kişilerin duygularını paylaşmaya ve anlamaya ilişkin insan yeteneğiyle ilişkilidir.” insanın sadece kendi başına varlık olmasıyla değil, başkalarını düşünen varlık olmasıyla ilgilidir.”¹⁹⁸ Sempatide kişinin kendisini başkasının yerine koyması gerekmemektedir. Başkasının deneyimini ve onun ihtiyacını anlayarak onun için iyisini yapmaya çalışmanın sempati için yeterli olduğu belirtilebilir.¹⁹⁹

Uygur'un empati anlayışı her ne kadar başkasının perspektifine ilişkin bilgi sağlamaya yönelik olsa da, içinde başkasının yerine kendini koyma unsuru barındırmaktadır. Başkasının yerine kendini koyma önyargılı değerlendirme yapmaya kapı aralayabilir. Ancak Uygur daha sonraki çalışmalarında kendi empati anlayışında etik farkındalıktan hareketle değerlendirme yapmaya da yer vermiştir.²⁰⁰ Bu nedenle O'nun empati anlayışı anlayışı önyargılı değerlendirme yapmayı dışlayabilir.

Uygur'un sempati anlayışı başkasını düşünmekle yakından ilgisine rağmen, başkasının davranışıyla uyuma ve başkasının duygusunu hissetme unsuru barındırmamaktadır. Bu nedenle Uygur'un sempati anlayışı **Noddings**'in sempati anlayışının içerdiği özdeşleşme tehlikesini içermemektedir. Aksine “eşit olarak görülen başkasının duygularını kabul etmekle ilgilidir. Buradan hareketle Uygur'un

¹⁹⁸Uygur, 2013, s.163-165.

¹⁹⁹İlker Özdemir, “İletişim Açısından Saygı”, **Saygı** içinde, Der., İlker Özdemir-Sefer Yetkin Işık, Ezgi Kitabevi Yay., Bursa, 2016, s.271.

²⁰⁰ Uygur, 2016, s.230-240.

sempati anlayışının, ihtimam etiği teorisi içinde bağlamı kavramaya yol gösterici nitelik taşıdığı söylenilebilir.

Tronto'ya göre ihtimam etiği bağlama dikkat etmeyi gerektirmektedir. Fakat bu bağlam yalnızca içinde bulunan durumla sınırlı değildir. Kişilerin kendilerine özgü durumlarının da hesaba katılması gerekmektedir. Zira ihtimam etiği teorisinin önemli bileşenlerinden olan ihtimam gösterilecek kişiye ilgi göstermek, kişilerin ihtiyaçlarına kişilerin içinde bulundukları durumun özelliğini ve kişilerin kendilerine özgü yönlerini gözetecek biçimde davranmayı gerektirmektedir.²⁰¹

Tronto'ya benzer biçimde **Gilligan** da etik problemlere başkalarını anlayarak yaklaşmanın, başkalarıyla olan ilişkiler ağını dikkate almanın önemini vurgulamakta ve başkalarını anlamanın içine başkalarının kendilerine özgü kişiliklerini de dâhil etmektedir.²⁰² Diğer bir ifadeyle başkalarını yalnızca insan olarak görmenin, başkalarının veya kendilerinin içinde bulunduğu etik problemi anlayabilmek için yeterli olamayacağını, hatta o kişileri aile, arkadaşlık gibi ilişkileri ve sadece aile bireyi veya arkadaş gibi genel kategorilerle değerlendirmenin eksik bir değerlendirme olabileceğini söylemektedir. Başkalarının kendine özgü kişiliklerini hesaba katarak etik problemlerin değerlendirilmesi gerektiğini iddia etmektedir.²⁰³

Blum etiğe ilişkin problemleri değerlendirmede algılama biçimlerinin oldukça etkili olduğunu dile getirmiştir. İçinde bulunulan etik probleme ilişkin kişinin

²⁰¹ Traci M. Levy, "At the Intersection of Intimacy and Care: Redefining, Family through the Lens of a Public Ethic of Care", **Politics & Gender** içinde, 2005, Vol. 1, Issue 1, s. 76.

²⁰² Blum, 1988, s. 474.

²⁰³ Benhabib, 1987, s.78.

farkındalığının olmaması veya farkındalığa sahip olmasının, hatta kişi farkındalığa sahip olsa bile kişinin farkındalığının derecesinin etik probleme nasıl yaklaşacağını doğrudan etkilediğini öne sürmüştür.²⁰⁴ **Blum**, etik problemi algılamaktan etik ilişki içinde bulunan kişilerin ilgilerini, ihtiyaçlarını, beklentilerini, içinde bulundukları durumun zorlukları ve karmaşıklıkları anlamalarını kastetmektedir.²⁰⁵ **Blum**, etiğe ilişkin problemin değerlendirilmesinde kişinin içinde bulunduğu etik problemin ve etik ilişkide yalnızca başkalarını değil, aynı zamanda kişinin kendisini nasıl algıladığının da çok önemli olduğunu söylemiştir.²⁰⁶ **Blum** bir adım daha ileriye giderek, kendilerinin diğer insanlardan ayrı bağımsız varlıklar olarak algılamamanın, etik problemleri soyut ilke ve kurallardan hareket ederek değerlendirmekle sınırlı olmadığını, insanların bazı etik problemler çok yakınlarında yaşansa hatta çok yakınlarını ilgilendirse bile, kendilerini etik problemle ilgili olarak sorumlu hissetmediklerini belirtmektedir. Bunun sonucunda da bazı hallerde etik problem karşısında harekete bile geçmeme olasılıkları bulunduğunu söylemektedir.²⁰⁷

Scheffler, değerlendirmeyele algılama arasında ilişki kurarak kişilerin ilişkilerinin değerlendirme yapmalarında önemli olduğunu belirtmektedir.²⁰⁸ Oysa algılama ile kavrama aynı anlama gelmemektedir. Çünkü algı bir şeye dikkati

²⁰⁴Blum, 1991, s. 701-703.

²⁰⁵Blum, 1988, s. 474.

²⁰⁶Blum, 1991, s.703.

²⁰⁷Blum, 1991, s. 703-705.

²⁰⁸Scheffler, “*Morality and Reasonable...*”, <http://philosophy.fas.nyu.edu/docs/IO/4864/Scheffler-Morality-and-Reasonable-Partiality.pdf>. (Erişim Tarihi: 25.12.2014).

yönelterek duyular aracılığıyla o şeyin bilincine varmadır.²⁰⁹ Herkesin sadece kendi duyularıyla algılayabileceği için algının kişisel olduğu belirtilmektedir. Algı yoluyla elde edilen bilginin göreliliği olduğu iddia edilmektedir.²¹⁰ Ancak kavrama, subjektif sezgiye dayalı olmayıp, bir şeyin anlamlılığını bütünlüğünü ve onunla ilgili ilkeleri de göz önüne almakla ilgili olduğu kadar doğru yargılama ve isabetlilikle de ilgilidir.²¹¹ Buradan hareketle etik problemlerde etik ilişki içinde bulunan tarafların birbirleriyle olan ilişkilerini ve etik problemi algılama biçimlerini dikkate almanın, etik problemin bağlamının tam manasıyla kavranabilmesi için yeterli olmadığı önü sürülebilir. Bu nedenle ihtimam etiği teorisinde bağlama yer vermeyi değerlendirirken, bağlamı kavramaya değil bağlamı algılamaya yer vermenin isabetli olmadığı söylenilebilir. Buradan hareketle ihtimam etiğinde bağlamın algıdan hareket edilerek değerlendirilmesinin bu teoride göreliliğe kapı aralanması olasılığını beraberinde getirebileceği iddia edilebilir.

Etik problemlere yalnızca kendi yararını düşünen atomistik bireyin haklarından yola çıkılarak yaklaşılmasının ilişkilerin, özellikle de etik ilişkilerin göz ardı edilmesine neden olabileceği dile getirilmiştir. Özellikle de yalnızca hak ihlallerini baz alarak etik problemlere yaklaşıldığında, içinde bulunulan gerçek durumun görülmesinin diğer bir ifadeyle bağlamın görülmesinin engellenebileceği vurgulanmıştır.²¹² Uygur'a göre “*Tek durumu evrensel ve genel ilkelere bağlama*

²⁰⁹Bedia Akarsu, **Felsefe Terimler Sözlüğü**, İnkılâp Yay., İstanbul, 11 Baskı, s. 20.

²¹⁰Yavuz Adugit, **Etikte Duygu Akıl Çatışması Akılcı Perspektif**, Umuttepe Yay., Kocaeli, 2013, s.50-51.

²¹¹Uygur, 2013, s. 165-167.

²¹² Uygur, 2013, s. 48.49.

*çabası tek durumun özelliklerini, ona ilişkin nedenleri-niçinleri gözden kaçırmaya ve tek durumu kaybetmeye yol açar”.*²¹³ Bu nedenle bazı bakımlardan birbirine benzer durumların her bakımdan birbirinin aynısı olamayabileceği her tek durumun kendine özgünlüğünün gözden kaçırılmasına neden olunabileceğine de vurgu yapılmıştır.²¹⁴ Ancak bağlamı tam manasıyla kavramanın gerektirdikleri üzerinde yeterince durulmamıştır. Oysa **Uygur** etik bakımdan bağlamın kavranabilmesi için değer ve değerler bilgisine sahip olunması gerektiği ve bu bilgilerden hareketle bağlantıları anlamak gerektiğini ileri sürmüştür. Daha açık bir ifadeyle ilk önce içinde bulunulan tek durumun nedenlerini niçinlerini anlayıp, bu tek durumu insanın değeriyle ilişkilendirmenin önemine vurgu yapmıştır.²¹⁵

Herring bağlamı ilişki sürecinden ve ilişkide tarafların sorumluluklarından yola çıkarak açıklamaya çalışmıştır. İlişki sürecinde ilişkiye zarar verenin durumunun tespit edilmesi ve bu zarar verici durumun bir daha yaşanmaması için gelecekte ne yapılması gerektiğine dair adil bir karar verilerek, ilişkinin iyi bir şekilde devam etmesi için çaba harcanması gerektiğini belirtmektedir.²¹⁶ Oysa yukarıda söylenilenlerden hareketle ihtimam etiği teorisinde bağlamın sadece ilişki süreci ve tarafların sorumluluklarından hareketle açıklanmasının yeterli olmayacağı öne sürülebilir. Bağlam konusunda **Uygur**'un etik bağlamın kavranmasıyla ilgili söyledikleri ihtimam etiği teorisinde de bağlamın kavranmasında yol gösterici olabilecektir.

²¹³Uygur, 2013, s. 16.

²¹⁴Noddings, 2003, s. 5.

²¹⁵Uygur, 2013, s. 38.

²¹⁶Herring, 2013, 62-63.

İhtimam etiği teorisinde bağlamın oldukça önemli yer tutuyor olması, ihtimam etiği teorisinin yalnızca bağlamdan ibaret olduğu anlamına gelmemelidir. Bağlamdan bahsedilmesi ihtimam etiği teorisinde haklara ve ilkelere hiç yer verilmeyeceği anlamına gelmez. Aksine bağlamı değerlendirirken ilkeler son derece önemlidir.²¹⁷ Zira “İlkeler etiği ilişkin değerlendirme yaparken içinde bulunduğumuz bağlamı dikkate almamızın engellenmesi için oluşturulmuş değildir. İlkeler ilgilendiğimiz durumun özelliklerini değerlendirirken neleri dikkate değer kabul ederek içinde bulunulan bağlamda nelere odaklanacağımız hususunda bize yol gösteren değerlendirmelerdir.”²¹⁸

E. İHTİMAM ETİĞİ VE SEVGİ- SAYGI

İhtimam etiği teorisinde sevgiye yer verilmeye çalışılmıştır. Bu teoride **Ruddick** sevgiyi yalnızca bir duygu olarak ele almamış, sevginin yalnızca sevebilme kapasitesi olmayıp, aynı zamanda bir erdem olduğunu öne sürmüştür.²¹⁹ **Noddings** de sevgiyi yalnızca pasif bir duygu olarak almamış, sevgi nedeniyle sevilen kişilere karşı aktif biçimde onlara ihtimam göstererek eylemlerde bulunmayı ve onlara karşı sorumluluklar üstlenmeyi ihtimam göstermenin itici gücü olarak açıklamaya çalışmıştır. Zira **Noddings**’e göre, aktif biçimde eylemde bulunmadan ihtimam göstermek pek de olanaklı gözükmemektedir.²²⁰

²¹⁷Engster, 2007, s. 3.

²¹⁸Engster, 2007, s.5.

²¹⁹O’reilly-Ruddick; “*A Critique of Sarah...* ”.
<http://www.2cyberwhelmorg/archive/diversity/commu/pdf/ruddick.pdf> içinde,
(Erişim Tarihi: 25.10.2014).

²²⁰Noddings, 2003, s.18.

Ruddick sevgi ile ihtimam etiği arasındaki bağlantıyı, sevgiye dayalı ilişkide sevilen kişiye karşı özen gösterme üzerinden, özellikle de annelerin çocuklarına olan sevgisi üzerinden kurmaya çalışmıştır. **Ruddick**'in ihtimam etiği ile sevgi arasındaki, özellikle de anne ve çocuk arasındaki sevgiden yola çıkarak kurmak istediği bağlantı, çocuğun kendine özgü kişiliğinin ve annenin kendine özgü kişiliğinin dahil olduğu bir sevgi ilişkisi bağlamındadır.²²¹ Ancak **Susan Moller Okin** sevginin sadece kadın deneyimiyle ilişkilendirilmesine karşı çıkmıştır. Sevginin her iki cinsiyetin yaşamı için temel olduğunu ve insan yaşamı ve ilişkileri için önemine işaret etmiştir.²²²

Noddings de her insanda sevgi duygusuna sahip olma kapasitesi olduğunu kabule etse de, bir insanın bütün insanlığa karşı sevgi duymasının gerçeği yansıtmadığını ifade etmektedir.²²³ Zira kişi ile kişi arasındaki yaşam sürecinde ilişki olmadan sevgi olması pek de mümkün değildi.²²⁴ **Kuçuradi** de “ *Sevgi, insan olmanın değerini bilen bir insanın, bu değeri insanlarda korumaya çalışan bir insanla ilişkisinde, onun eylemlerini doğru değerlendirme sonucu yaşayabileceği yaşantıların tortusudur...* ”²²⁵ demektedir.

²²¹O'reilly-Ruddick; “*A Critique of Sarah...*”.
<http://www.2cyberwhelmorg/archive/diversity/commu/pdf/ruddick.pdf> içinde,
(Erişim Tarihi: 25.10.2014).

²²²Susan Moller Okin, “*Reason and Feeling in Thinking about Justice*”, **Ethics** içinde, The University of Chicago Press, 1989, Vol. 99, No. 2, s.

²²³Noddings, 2003, s. 90.

²²⁴O'reilly-Ruddick; “*A Critique of Sarah...*”.
<http://www.2cyberwhelmorg/archive/diversity/commu/pdf/ruddick.pdf> içinde,
(Erişim Tarihi: 25.10.2014).

²²⁵ Kuçuradi, 2015, s. 187.

Rollo May sevgiyi, diğer insanın varlığından duyulan sevinç ve insanın kendisinin olduğu kadar onun da değerini ve gelişimini onaylaması olarak tanımlamaktadır. Ona göre diğer insanın iyiliği ve değerliliği ve bireyin o insanla olan ilişkisinden duyduğu neşe ve mutluluk sevginin iki önemli bileşenidir.²²⁶ **Uygur** ise sevginin ayırt edici ve yaratıcı bir enerji veren insan kapasitesi olduğunu, insanlara birlikte hareket etme isteği verip kendi yaşamlarını ve yaşam koşullarını değiştirmelerini mümkün hale getirdiğini belirtmektedir.²²⁷

Albert W. Musschenga ise sevgi ile ilgi gösterme arasında bağlantı kurmaya çalışarak, sevgi duyulan kişilere ilgi göstermenin ve akıl yürütmede özellikle de sevilen kişilerin ihtiyaçlarını göz önüne alacak biçimde akıl yürütmenin önemini vurgulamıştır.²²⁸ Fakat **Herring** ihtimam teriminin anlamını ortaya koyarken ihtimam göstermenin dört belirleyicisinden bir olarak sevgiye değil saygıya yer vermiştir. **Herring** ihtimama dayalı bir ilişkide sevginin olmasının iyi bir şey olduğunu, ancak sevginin ihtimama dayalı bir ilişkinin olmazsa olmaz bileşeni olmadığını belirtmektedir. Ona göre ihtimama dayalı bir ilişkinin olmazsa olmaz olan bileşeni saygıdır.²²⁹ Zaten **Herring** ihtimam teriminin anlamının ortaya koyarken de ihtimam göstermenin dört bileşeninden biri olarak sevgiye değil, saygıya yer vermiştir.

²²⁶Rollo May, **Kendini Arayan İnsan**, Çev. Metin Işık, Okyanus Yay., İstanbul 2013, s. 222.

²²⁷ Uygur, 2015, Yayınlanmamış Konuşma

²²⁸Albert W. Musschenga, “*The Debate on Impartiality: An Introduction*”, **Ethical Theory and Moral Practice** içinde, 2005, Vol. 8, No. 1-2, s.6.

²²⁹Herring, 2013, s. 19.

Dillon'a göre insan türünün bir üyesi olduğu için insanlara saygılı olunmasından bahsedildiğinde ilk bakışta saygı ile ihtimam etiği arasında bağ kurmak zordur. Ancak hem insan türünün bir üyesi hem de her tek kişinin başka bir insana benzemeyen eşsiz bir kişi olduğunu gözden kaçırmadan insanlara saygı göstermeden bahsedildiğinde, saygı ile ihtimam etiği arasında bağ kurulabilir.²³⁰ **Herring** de insanların istek ve ihtiyaçlarına insanlara saygı göstererek cevap verilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.²³¹

Saygının İngilizce karşılığı olan respect, latince respicere kökünden türetilmiştir. Kelimenin kökü, tekrardan bakma geriye bakma anlamlarına gelmektedir. **Robin S. Dillon**'a göre geriye bakmaktan saygılı davranılan kişinin dikkatli olmaya layık olduğu kastedilmektedir. Ona göre saygı duygusal, gayret gerektiren, aktif olma ve idrak etme boyutu olan tutum, davranış veya değerlendirme biçimidir. Buradan hareketle **Dillon** saygı ile değer verme arasında ilgi kurmaktadır.²³² **Dillon**'a paralel biçimde **İlker Özdemir**'e göre de saygı göstermede saygı gösterilen kişiye önem verilir. Saygı göstermede saygı gösterilen kişinin kabullenilmesi ve tanınması söz konusu olduğundan onun sınırlarının ve bütünlüğünün ihlal edilmemesi de saygı göstermenin önemli birer unsurudur.²³³ Zira bütünlük kişinin değer dünyasıyla yakından bağlantılıdır.²³⁴ Bu noktadan hareket edildiğinde **Özdemir**'in saygı

²³⁰ Robin S. Dillon, "Respect and Care: Toward Moral Integration", **Canadian Journal of Philosophy** içinde, 1992, Vol 22, No. 1, s.112-119.

²³¹Herring, 2013, s. 18.

²³² Dillon, 1992, s. 102.

²³³Özdemir İ., 2016, s. 281.

²³⁴ Uygur, 2013, s. 144.

göstermeyle bütünlük arasında kurduğu ilişkinin isabetli olduğu söylenilebilir. Zaten **Kuçuradi**'ye göre, “ *Etik ilişki belli bir b ü t ü n l ü k t e bir kişinin belirli bir bütünlükte başka bir kişi ile ya da en geniş anlamda insanlarla -yüz yüze geldiği veya gelmediği insanlarla-, değer sorunlarının söz konusu olduğu ilişkisidir: eylemde bulunarak yaşadığı her ilişki.* ”²³⁵

Saygı kişilerin birbirleriyle eşit birer insan olmasıyla doğrudan ilgilidir. Bu nedenle tahakküme dayalı ilişki biçimlerinde saygı unsuru bulunmamaktadır. ²³⁶ Zaten **Herring**'e göre saygının dâhil olmadığı bir ilişkide istismar olasılığı oldukça yüksektir. ²³⁷

Saygı gösterme eşitlikle ne kadar bağlantılıysa saygı yokluğunun da eşitsizlikle bir o kadar bağlantılı olduğu söylenilebilir. Özellikle de toplumsal cinsiyet eşitsizliği saygı yokluğuyla doğrudan bağlantılıdır. Bu nedenle saygı yokluğu ile ayrımcılık arasında da bağ kurmanın mümkün olduğu belirtilebilir.²³⁸ Çünkü ayrımcılık, “ *aynı olduğu ya da aynı değeri taşıdığı düşünülen şeylerden birinin diğerinden veya diğerlerinden farklı bir muameleye başka bir ifadeyle daha kötü muameleye tabi*

²³⁵Kuçuradi, 2015, s.3.

²³⁶Özdemir İ., 2016, s. 247.

²³⁷Herring, 2013, s. 24.

²³⁸ Tülay Atay Avşar, “*Aretna Ne İstiyordu? Kadınlara Saygı Farklı Feminist /Koruyucu Etik Bakışlar*”, **Saygı** içinde, Der. İlker Özdemir- Sefer Yetkin Işık, Ezgi Kitabevi Yay, Bursa 2016, s.160.

tutulması neden olmaktadır.”²³⁹ Buradan hareketle de **Herring**’in ihtimam ilişkisinin önemli bileşeni olarak saygıya yer vermesinin oldukça isabetli olduğu belirtilebilir.

III. İHTİMAM ETİĞİ TEORİSİNİN GENEL OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ

“....Ahlâkımız içselleşmiş kurallara ve ilkelere uymaktan daha fazla bir şey olacaksa, bu kuralların ve ilkelerin ana noktasını anlamayı içerecekse ve buna dayanacaksa ve kuşkusuz, yalnızca belli türden şeyleri yapmayı değil, belli türden kişi olmamızı gerektirecekse, başkalarının şahıs olarak farkına varmamız, onları kendimiz kadar önemsememiz, eylemlerimizin onların hayatlarına yararını ve etkisini yoğun ve duygudaş bir şekilde yaşama yeteneklerine sahip olmamız ve bu yetenekleri geliştirmemiz gerekir.”²⁴⁰

Çalışmanın girişinde ihtimam etiği teorisinin kadınların erkeklerden farklı akıl yürüttüğü iddiasından hareketle geliştirilmesine karşı çıkmıştır. Bu teorisin etik problemlerin içinde bulunan bağlamın ilişkileri ve sorumlulukları ön plana alınarak değerlendirilmesi noktasından hareketle geliştirilmesi yönünde kanaatimiz bulunduğu belirtilmişti. Neden bu yönde kanaatimiz bulunduğunu açıklayabilmek için bu bölümde bu teorisin ortaya çıkışı ve gelişimiyle birlikte bu teoriyle ilgili bazı terimlerin ve kavramların değerlendirilmesi yapılmaya çalışıldı.

İhtimam etiği teorisi kadınların etik problemleri soyut haklar ve ilkelerden yola çıkarak değerlendirmek yerine bu problemleri ilişkileri bağlamında

²³⁹Harun Tepe, **Pratik Etik- Etiğin Pratik Sorunları**, Bilge Su Yay., Ankara 2016, s. 185-186.

²⁴⁰William Frankena, **Etik**, Çev. Azmi Aydın, İmge Yay., Ankara ,2007, s. 130.

sorumlulukları ön plana alarak değerlendirdikleri iddiasıyla ortaya çıkmıştır. Bu teorinin çıkış noktası olan kadınların etik problemleri değerlendirirken erkeklerden farklı akıl yürüttüğü iddiası problemlidir. Bu noktadan hareket edildiğinde **Held**'in ihtimam göstermenin kadın olmakla değil birlikte var olmakla ilgisini kurmasının isabetli olduğu belirtilebilir. Ayrıca **Herring**'in kadınların erkeklerden farklı akıl yürüttüğü iddiasını toplumsal cinsiyet eşitsizliğini hesaba katarak değerlendirmesinin oldukça önemli olduğu söylenilebilir. Ancak bu iddianın en problemli yönünün etik problemin değerlendirilmesinde göreliliğe kapı aralaması olduğu öne sürülebilir.

İhtimam etiği teorisinin çıkış noktası olan kadınların erkeklerden farklı akıl yürüttüğü iddiası problemli olmasına rağmen bu teorinin etik problemlerin değerlendirilmesine içinde bulunulan bağlamın, ilişkilerin ve sorumlulukların ön plana alınarak başlanması gerektiğine ilişkin iddiasının son derece önemli olduğu belirtilebilir. Bu bölümde açıklanmaya çalışıldığı gibi ihtimam etiği teorisinde bağlamı değerlendirmenin önemine sıklıkla vurgu yapılsa da bağlamın nasıl kavranması gerektiği noktasında bu teorinin eksik yönlerinin bulunduğu belirtilebilir. Bu noktada **Uygur**'un etik problemle ilgili bağlamın kavranabilmesi için değer ve değerler bilgisine sahip olunması gerektiği ve bu bilgilerden hareketle bağlantıları anlamak gerektiğine ilişkin görüşleri, bu teoride bağlamın kavranmasıyla ilgili eksiklikleri gidermede yol gösterici olabilecektir. Ayrıca daha önce de belirtildiği gibi bu teoride kadınlarla erkeklerin farklılığı iddiasından vazgeçilerek sorumluluklara ve ilişkiselliğe yer verilmesinin uygun olacağı öne sürülebilir.

İnsan olmanın bilgisi için, yani “*insanın ne gibi yapısal olanaklara sahip olduğunun ve bu olanakların her birinin değerinin bilgisi*” için etiğe ihtiyaç

duyulmaktadır.²⁴¹ İlişki kurmanın da insanın yapısal olanaklarından olduğu göz önüne alındığında, bu teoride ilişkilere nasıl yer verilmesi gerektiğine ilişkin değerlendirmelerin oldukça önemli olduğu belirtilebilir. Zaten “*Etiğin en genel kullanımında, kişilerin bir tür ilişkilerinin ve eylemlerinin bilgisini edinmeye çalıştığını söyleyebiliriz.*”²⁴² Bu noktadan hareket edildiğinde ihtimam etiği teorisi için her tür ilişkinin değil belirli bir tür ilişkinin uygun olduğu belirtilebilir. Başka bir ifadeyle tahakküm etmeye dayalı olmayan ilişki türünün bu teori için elverişli olduğu söylenilebilir. Buradan hareketle **Herring**'in saygıya dayalı ilişki anlayışının bu teori için oldukça uygun olduğunu öne sürebiliriz.

Bu bölümde ihtimam etiği teorisinin günümüze kadar olan gelişim aşaması değerlendirilmeye çalışıldı. Bu teoride ilişkilere, bağlama ve sorumluluklara nasıl yer verilmesi gerektiği değerlendirilmeye çalışılırken teorisinin geliştirilmeye müsait olduğu dolaylı yoldan belirtildi. Fakat bu teorisinin daha da geliştirilmeye müsait olduğu açıkça ifade edilmedi. Oysa bu teorisinin daha da geliştirilmeye müsait oluşu son derece önemlidir. Bu noktadan hareket edildiğinde günümüzdeki önemli etik teorisyenlerden birisi olan, ancak ihtimam etiği teorisini olmayan **William Frankena**'dan yukarıda yapılan alıntının bu teorisinin daha da geliştirilmesi için yol gösterici olabileceği söylenilebilir.

²⁴¹Gülriiz Uygur, “İoanna Kuçuradi'nin Görüşlerinden Hareketle Hukuk Normlarının Türetilmesindeki Temel Problem: Etik mi Ahlak mı?”, **İoanna Kuçuradi Çağın Olayları Arasında**, Tarihçi Yay, İstanbul,2014, s.168.

²⁴²Harun Tepe, **Etik ve Metaetik**, TFK Yay., Ankara 2011, s.16.

İKİNCİ BÖLÜM

I. İHTİMAM ETİĞİ VE HUKUK

Hukuk normlarının oluşturulmasından bu normların uygulanmasına kadar hukuk ve etik ilişkisi oldukça önemlidir.²⁴³ Fakat “*Hukuk ve etik üzerinde duran hukuk teorisyenleri işe hukuktan başlamakta, hukuk üzerinde yoğunlaşmakta ve hukukun etiğe ne derece yer verdiğini tartışmamaktadır.*”²⁴⁴ Oysa **Uygur**’a göre, hukuk veya hukukun sağlayacağı araçlarla insana ne olduğunun görülebilmesi mümkün olmamaktadır. Bu nedenle **Uygur** hukuk ve etik arasındaki ilişkinin hukuktan hareket edilerek değil etikten hareket edilerek kurulması gerektiğini ileri sürmektedir.²⁴⁵

Hukuk ve etik ilişkisi genellikle ilkeler üzerinden kurulmaya çalışılmaktadır.²⁴⁶ Zira “*ilkeler, fiili ve hukuki bakımından olanaklı olanın, en yüksek derecede*

²⁴³Gülriiz Uygur, “Hukuk Etiğine Giriş”, www.bahum.gov.tr/bahumetik/kose_yazileri/makale_bilimsel_yazi/1_makale.htmlEt (Erişim Tarihi: 20.06.2016).

²⁴⁴Uygur, 2013, s.14.

²⁴⁵Uygur, 2013, s. 13.

²⁴⁶ Gülriiz Uygur, **Hukuk Etik ve İlkeler**, Siyasal Kitabevi Yay., Ankara 2006, s. 5.

gerçekleştirilmesini emreden normlardır.”²⁴⁷ Zaten “ilkeler aracılığıyla hukuk ve etik arasındaki ilişkinin kurulmasının ön koşulu, normların ayrı bir türü olarak ilkeleri kabul etmektir. Bu kabul olmadan, ilkeler aracılığıyla hukuk ve etik arasındaki ilişkiyi ortaya koymak mümkün değildir.”²⁴⁸

İlkeler her ne kadar insanın değerinin bilgisinden türetilen yapılması gerekene ilişkin gereklilik önermeleri olsa da²⁴⁹ yalnızca ilkelere uyulduğunda da insanın değerinin harcanmasına neden olunabilir.²⁵⁰ Çünkü ilkeler yalnızca “*belirli bir durumda bir insan doğru değerlendirme yapamıyorsa ve elinden geldiği kadar insanın değerine zarar vermemek istiyorsa; ilgili ilkenin dile getirdiği gibi davranırsa, bu değere zarar vermemesini*” sağlayabilmektedir.²⁵¹ Buradan hareketle hukuk ve etik ilişkisinin yalnızca ilkelere hareket edilerek kurulmasının yeterli olamayacağı söylenilebilir.

Hukuku yalnızca normlar bütünü olarak (kurallar ve ilkeler bütünü) değerlendirmenin tek durumun özelliklerini gözden kaçırmaya zemin hazırlayarak adaletsizliğe neden olabileceği belirtilmiştir. Hukuku yalnızca normlar bütünü olarak görmenin, bu bütünün uygulandığı insanın ne olduğunun görülmesini engellediği söylenilmiştir.²⁵² Buradan hareketle de yalnızca haklara odaklanmanın “*gerçek*

²⁴⁷Uygur, 2006, s. 23.

²⁴⁸Uygur, 2006, s. 11.

²⁴⁹Kuçuradi, 2014, s. 33.

²⁵⁰Tepe, 1998, s. 13.

²⁵¹Tepe, 1998, s. 13.

²⁵²Uygur, 2013, s. 13.

durumu görmek için özellikle bazı durumlarda hak ihlallerinin yeterli olmadığını ve hatta bazen bu tür haklarla ilgili tartışmanın, gerçek durumu görmeyi engellediği” ileri sürülmüştür.²⁵³ Bu noktadan hareketle hukukta yalnızca haklara odaklanılmasının yeterli olmadığı ve ilişkilere de odaklanılması gerektiği iddiasından hareketle, ihtimam etiği teorisi ile hukuk arasında bağ kurulabilir.²⁵⁴ Oysa liberal hukuk düzenlerinde kişiler ilişkilerden bağımsız hak sahibi insanlar olarak yani özerk bireyler olarak kabul edildiklerinde bu kişilerin içinde bulunduğu ilişkiler ağı da hukuk düzenince göz önüne alınmamaktadır.²⁵⁵

Çalışmanın asıl konusu hukuk ve ihtimam etiği ilişkisi olmadığından bu teoriden hareketle hukukun çeşitli alt dallarından bahsedilmeyecektir. Bu bölümde aile hukuku ve aile hukukuyla doğrudan ilgi kurulabilecek kürtaj, ev içi şiddet ve bakım emeği konuları üzerinde durulacaktır. Zira çalışmanın giriş bölümünde de belirtildiği gibi hukuk eğitimi ve ihtimam etiği teorisi ilişkisi genelde kadınların erkeklerden farklılığı iddiası üzerinden tartışılmaktadır. Bu tartışmalar aile hukuku ve aile hukukuyla doğrudan bağlantılı olan kürtaj, ev içi şiddet ve bakım emeği konularının etrafında dönmektedir. Oysa bu konular ile ihtimam etiği teorisi arasında kadınlar ile erkeklerin farklılığı iddiasından hareketle bağ kurulduğunda ilgili etik problemlerin anlaşılmasının güçleşeceği belirtilebilir.

Bu bölümde aile hukuku ve aile hukukuyla doğrudan ilgili olan kürtaj, ev içi şiddet ve bakım emeği, konuların daha iyi anlaşılması için, hukuk ve toplumsal

²⁵³Uygur, 2013, s . 48.

²⁵⁴Herring, 2013, s. 3-5.

²⁵⁵Herring, 2013, s. 46-47.

cinsiyet ilişkisi, özel alan-kamusal alan ayrımı ve aynılık farklılık gerilimini içerecek biçimde açıklanacaktır. Ancak ihtimam etiği teorisinden hareketle hukuk ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğine geçmeden önce ihtimam etiği teorisinde hukukla ilgi kurulabilecek ilişkisel özerklik ve tarafsızlık kavramlarından bahsedilecektir. Çünkü bu kavramlar anlaşılmadan aile hukuku ve aile hukukuyla doğrudan ilgi kurulabilecek olan kürtaj, ev içi şiddet ve bakım emeği gibi konuların anlaşılmasının güç olabileceği söylenilebilir.

A. İHTİMAM ETİĞİ TEORİSİNDE HUKUKLA İLGİ KURULABİLECEK TEMEL KAVRAMLAR

1. İhtimam Etiği ve Özerklik

İhtimam etiği teorisinde sözü edilen ilişkisel özerklik, liberal özerklik anlayışına alternatif bir özerklik anlayışı olarak tasarlanmaya çalışılmaktadır. Bu nedenle ilişkisel özerkliğin ihtimam etiği teorisindeki anlamını belirlemek için öncelikle liberal özerklik anlayışının değerlendirilmesi gerekmektedir.²⁵⁶

Liberal özerkliğin her ne kadar Kant'ın özerklik anlayışına dayalı olduğu iddia edilse de aşağıda açıklanmaya çalışılacağı gibi Kant'ın özerklik anlayışı liberal özerklikten oldukça farklıdır. Bu nedenle bu kısımda Kant'ın özerklik anlayışından kısaca bahsedildikten sonra liberal özerklik açıklanacaktır. Ardından da ilişkisel özerklikten bahsedilecektir. Sonrasında bu özerklik anlayışının Kant'ın özerklik anlayışıyla bağdaşıp bağdaşmadığı değerlendirilecektir.

²⁵⁶Nadire Özdemir, **İlişkisel Özerklik Bağlamında Evli Birey**, Turhan Kitabevi Yay., Ankara, 2016, s. 138-141.

a. *Kant'ta Özerklik*

”....Ahlâk, bireyi bir tür özerkliğe ve akıllı kullanmaya teşvik eder.”²⁵⁷

Kant'a göre insan, akıl sahibi olduğu için eğilimleri, güdüleri, dürtüleri, arzuları tarafından belirlenmeme olanağına sahiptir. İnsan, akıllı sayesinde doğa nedenselliğini aşabilecek nitelikte olduğu için kendi kendisine yasa koyup, bu yasayı uygulayabilme olanağına da sahiptir.²⁵⁸ Diğer bir ifadeyle **Kant** insanın akıl sahibi olduğu için heteronom koşullarca belirlenmeme olanağı olduğunu öne sürmektedir. Buradan hareketle de özerkliğin, kişilerin istemelerini belirlerken heteronom koşulları aşacak biçimde ahlâk yasasına uygun olarak eylemde bulunabilme olanağı olduğunu dile getirmektedir.²⁵⁹

Kant özerkliğin insanın, yani her akıl sahibi varlığın değerinin temeli olduğunu belirtmektedir.²⁶⁰ **Kant** özerkliğin insan aklının bir özelliği olduğu için tür olarak insanın bir özelliği olduğunu söylemektedir.²⁶¹ **Mengüşoğlu**'na göre de tür olarak insan özerk eylemde bulunabilme olanağına sahiptir.²⁶² Ancak **Kant**'ın eylemlerin değil, eylemlerin arkasında yatan nedenin, diğer bir ifadeyle istemenin özerkliğinden

²⁵⁷Tepe, 2011, s. 28.

²⁵⁸ Harun Mustafa Töre, “Immanuel Kant'ta Özgürlük ve Sorumluluk ilişkisi”, **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2005, s. 84-85.

²⁵⁹Tepe, 1998, s. 21.

²⁶⁰Immanuel Kant, **Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi**, Çev. İoanna Kuçuradi, TFK Yay., Ankara 2009, s. 53.

²⁶¹Akarsu, 1982, s. 19

²⁶²Takiyettin Mengüşoğlu, **İnsan Felsefesi- İnsanın Varlık Yapısı ve Nitelikleri- İnsan ve Hayvan - Dünya ve Çevre**, Remzi Kitabevi Yay, Ankara, 1998, s. 256.

söz ettiğini gözden kaçırmamak gerekir.²⁶³ Buradan hareketle **Adugit**, **Kant**'ın ahlak yasasında kişinin ne yapması gerektiğinin değil neyi gözetmesi gerektiğinin söylendiğini, ne yapılması gerektiğini kişinin ahlak yasasını referans alarak kendisinin bulması gerektiğini iddia etmektedir.²⁶⁴ **Adugit**'e paralel biçimde **Nadire Özdemir** de **Kant**'a göre özerkliğin ahlakiliğin kişiden neyi talep ettiğini bilme yetisi ve kişinin ahlaki sorumluluğuyla ilgili olduğunu dile getirmektedir.²⁶⁵

Kant'a göre yalnızca insan olarak dünyaya gelmekle özerk bir varlık olunmamaktadır. İnsan ancak ahlâk yasasına uyduğu takdirde özerk olmaktadır.²⁶⁶ Zaten **Kant**'a göre insan kendi yasasını ahlâk yasasına uygun biçimde kendi koyarsa özgür, dolayısıyla ahlâk sahibi kişi olabilir.²⁶⁷ Buradan hareketle **Kant**'a göre özerkliğin ahlâk sahibi insan olmanın olmazsa olmazı olduğu söylenilebilir.²⁶⁸

Kant'a göre özerklik, kişilerin kendilerini de bağlayan evrensel nitelikte yasalar koymalarıyla bağlantılıdır.²⁶⁹ **Kant** insanın *istemesi* arzu ve eğilimleri yerine akıl tarafından belirlenebilme olanağına sahip bir varlık olduğu için insanın ahlâklı

²⁶³Tepe, 1998, s. 21

²⁶⁴Adugit, 2013, s. 254.

²⁶⁵Özdemir N., 2016, s. 134.

²⁶⁶Özdemir İ., 2016, s. 247-248.

²⁶⁷Adugit, 2013, s.235.

²⁶⁸Adugit, 2013, s. 235.

²⁶⁹Özdemir N., 2016, s.132.

eyleme olanağına sahip olduğunu söylemektedir. Buradan hareketle **Kant**'ın özgürlük ve etik arasında çok sıkı bağ kurduğu belirtilebilir.²⁷⁰

Kant'a göre insan akıl sahibi olduğu için bütün akıl sahibi insanların sırf araç olarak değil, aynı zamanda amaç olarak muamele görmesi gerekmektedir.²⁷¹ **Kant** insanlara sırf araç olarak değil amaç olarak muamele etmeyle özerklik arasında bağ kurmaktadır.²⁷² Zaten **Kant**'a göre özgürlük, kişilerin eylemlerinde hem kendilerini hem de başkalarını kendi eğilimlerini ve çıkarlarını gerçekleştirmek için bir araç olarak görmeyecek tarzda eylemde bulunmayı istemesidir.²⁷³ Buradan hareketle **Kant**'ın özgürlük anlayışıyla özerklik anlayışının birlikte değerlendirilmeye elverişli olduğu belirtilebilir.²⁷⁴

Kant'a göre özgür eylemler doğrudan doğruya aklın ürünleri olduğu için aklın buyruklarına uymaları gerekir. Bu yasalar doğa yasaları gibi zorunlu yasalar değil “*g e r e k l i l i k*” yasalarıdır. Gereklilik yasalarınca bazı şeylerin yapılması gerekli görülür, insan bu yasalara uyup uymamakta özgür olduğu için ahlaken eylemlerinden sorumlu tutulur.²⁷⁵ Zaten **Kant**'a göre “*ancak ve ancak özgürlük idesi altında eylemde bulunan her varlık, tam bundan dolayı pratik açıdan gerçekten özgürdür.*”²⁷⁶ **Kant**

²⁷⁰Tepe, 1998, s. 21.

²⁷¹Kuçuradi, 2014, s. 4.

²⁷²Özdemir N., 2016, s. 134.

²⁷³Kuçuradi, 2014, s. 4.

²⁷⁴Özdemir N., 2016, s. 133.

²⁷⁵Akarsu, 1982, s. 178.

²⁷⁶ Kant, 2009, s. 66.

için özgürlük ahlâk yasasının varlık nedeni, ahlâk yasası ise özgürlüğün bilgi nedenidir.²⁷⁷

b. Liberal Özerklik

Liberal düşünce geleneğinde özerkliğin her zaman aynı anlamda kullanılmadığını, liberal düşünürlerin özerklik terimine kendi görüşleri bağlamında tarihsel süreçte farklı anlamlar yükledikleri de belirtilebilir.²⁷⁸ Genellikle liberal özerklik politik bağlamda bireylerin özgürlükleriyle, sosyal ve ekonomik koşullar bağlamında ise bireylerin kendine yeterlilikleriyle ilişkilendirilebilir.²⁷⁹ Özerklik kelimesine her ne kadar bazı düşünürler tarafından farklı anlamlar yüklenilse de, özerkliğin kelime anlamının kendi yasasına göre kendini yönetme olduğu söylenilebilir.²⁸⁰

Liberal özerklik rasyonel seçimler yapabilen, diğer insanlardan bağımsız hareket eden, kendi yasasını kendisi yapabilen, diğer insanlardan izole edilmiş atomik birey anlayışına dayalıdır.²⁸¹ Bu özerklik anlayışı bireylerin kendi kararlarını kendi vermesi ve kendi kendisini yönetmesi üzerine kuruludur. Bu özerklik anlayışında

²⁷⁷ Akarsu, 1982, s. 198.

²⁷⁸ Mustafa Erdoğan, “Bireysel Özerklik ve Liberalizm Hür Fikirler”, www.hurfikirler.com/mustafa-erdogan-bireysel-ozerklik-ve-liberalizm. (Erişim Tarihi: 20.12.2012).

²⁷⁹ Nel Noddings, “*Relational Autonomy*” <http://www.cite2011.com/Ponencias/NNoddings.pdf> (Erişim Tarihi: 02.04.2011).

²⁸⁰ Jennifer Nedelsky, “*Reconceiving Autonomy: Sources, Thoughts and Possibilities*,” **Yale Journal of Law & Feminism** içinde, 1989, Vol.1, s. 10.

²⁸¹ Holger Baumann, “*Reconsidering Relational Autonomy. Personal Autonomy for Socially Embedded and Temporally Extended Selves*”, **Analyse & Kritik** içinde, 2008, s. 445; Nedelsky, 1989, s.7- 9.

bireylerin kendi hayatlarında istediklerini yapabilmeleri oldukça önemli bir yer tutmaktadır.²⁸²

Liberal bir düşünür olan **Joseph Raz** özerkliği tümüyle insana özgü olan kendini kendisini yönetme kapasitesi üzerinden, başka bir ifadeyle insanın bağımsız olmasından hareketle açıklamak istemektedir. Ancak **Raz** insanın tüm hayatı boyunca kendi kendini yönetebilmesi ve insanın kendi olmak istediği kişi haline gelebilmesi için insanların yaşamı boyunca tercih yapabilme olanağı bulunması gerektiğini söylemektedir.²⁸³ **Raz** insanın kendi tercihlerine kendisinin herhangi bir sınır getirmesinden bahsetmemektedir. **Raz** sadece kişilerin tercihlerine başkaları tarafından müdahale edilmemesinden bahsetmektedir.

Bağımsız insan olma kişilerin başkalarının iradelerine göre değil kendi iradelerine göre davranmalarıyla, başka bir ifadeyle kendi tercihlerine uygun hareket etmeleriyle ilgili olduğundan,²⁸⁴ liberal özerklikle bağımsızlığa yer verilmesi son derece önemlidir. Ancak bu özerklik anlayışının kişinin yalnızca kendisini referans aldığı ve **Kant**'ın özerklik anlayışında olduğu gibi, başka insanlara muamele etmeye yönelik herhangi bir kriter içermediği için, liberal özerkliğin **Kant**'ın özerklik anlayışına oldukça uzak olduğu söylenilebilir.

²⁸²Herring, 2013, s. 71-72.

²⁸³Jeremy Waldron, “*Moral Autonomy and Personal Autonomy*”, **Autonomy and the Challenges to Liberalism: New Essays** içinde, Edit, John Christman and Joel Anderson, Cambridge University Press, 2005, s. 314-316.

²⁸⁴Waldron, 2005, s. 315.

c. Kadınların Özerkliği

Kadınların özerkliği feministlerin önem verdiği konuların başında gelmektedir.

Bazı feministler kadınların güçsüz konumda bulunduğu bağımlılığa dayalı ilişkiler ağının kadınların özerkliğini engelleyebileceğini dile getirmektedirler. Diğer bir ifadeyle bazı feministler özerkliği, kadınları başkalarına tâbi kılan toplumsal koşullarla ilgisinde tartışma konusu yapmaktadır. Onlara göre erkeklerin fiziksel güçlerini ve saldırganlıklarını kontrol altına almak yerine, bunları kullanmalarını destekleyecek biçimde toplumsal kuralların bulunması, kadınları sistematik biçimde erkeklere tabi kılmaktadır. Kadınların arzuları, korkuları, değer yargıları ve kişilikleri bu tahakküme dayalı ilişkilerden önemli ölçüde etkilenmektedir. Buradan hareketle de bazı kadınların dünyayı kendilerini tabi kılanların gözüyle görmekte olduğu ve kendilerinin tâbi oldukları erkeklerin bakış açısından hareketle değerlendirmelerine bile yol açtığını ileri sürmüşlerdir. Hatta kadınların toplumsal kaynaklardan mahrum bırakılmalarından cinselliklerin erkekler tarafından kontrol edilmesine kadar erkek egemenliğinin çeşitli görünümünün kadınların özerkliğini ciddi biçimde tehdit ettiğini belirtmişlerdir.²⁸⁵ Kadınların bakım sorumluluğunu üstlendikleri kişilerin istek ve ihtiyaçlarını gözetirken, kendilerinin istek ve ihtiyaçlarını göz ardı etmelerinin kadınların özerk birer varlık olmalarının engellenmesine yol açabileceği de öne sürülmüştür.²⁸⁶

Feministler, kadınların özerkliği engelleyen koşullar üzerinde durmalarına rağmen, **Gilligan**, kadınların kendilerini başka insanlardan ayrı bireyler olarak

²⁸⁵ Marilyn Friedman, “*Autonomy and Male Dominance*”, **Autonomy and the Challenges to Liberalism New Essays** içinde, Edit; John Christman- Joel Anderson, Cambridge Press, 2005, s. 149-156.

²⁸⁶ Jean Keller, “*Autonomy, Relationality and Feminist Ethics*”, **Hypatia: A Journal of Feminist Philosophy** içinde, 1997, Vol, 12/2, s.153.

tanımlamamaları nedeniyle onlar için özerkliğin önemli olmadığını öne sürmektedir.²⁸⁷ Oysa özerklik kişinin ahlâk sahibi olabilmesi için gereklidir.²⁸⁸ Bu nedenle feministlerin kadınların özerkliğinin ve onların özerkliğini engelleyen koşulların üzerinde durmalarının oldukça önemli olduğu söylenilebilir. **Gilligan**'ın kadınlar için özerkliğin önemli olmadığı iddiasının oldukça problemlili olduğu belirtilebilir. Ancak ondan sonra ihtimam etiği teorisini geliştirmeye çalışanlar, sadece kadınların özerkliğiyle sınırlı olmayacak biçimde özerkliğe bu teoride yer vermeye gayret etmişlerdir. Bu kişiler, aşağıda gösterileceği gibi, liberal özerklik anlayışına alternatif bir özerklik anlayışı olan ilişkisel özerklik anlayışını ortaya koymaya çalışmaktadırlar.

d. İlişkisel Özerklik

“... Birinin özgür olabilmesi için en az iki kişi gerekir.”²⁸⁹

İhtimam etiği teorisinde insanların başka insanlarla ilişkileriyle beraber kendilerini var ettiği belirtilmektedir.²⁹⁰ Bu nedenle ihtimam etiği teorisini geliştirmeye çalışanlar, özerklik kavramını liberal özerklik anlayışından farklı biçimde, insanların birbirleriyle olan ilişkilerini de hesaba katarak, tanımlamaya çalışmaktadırlar.²⁹¹

²⁸⁷ Gilligan, 1982, s. 85.

²⁸⁸ Tepe, 2011, s. 28.

²⁸⁹ Zygmunt Bauman, **Özgürlük**, Çev. Kübra Eren, Ayrıntı Yay., İstanbul 2015, s.18.

²⁹⁰ Nedelsky, 1989, s. 9.

²⁹¹ Held, 1996, s.14.

İhtimam etiği teorisinde özerkliğe yer vermek isteyen teorisyenlerden **Diana Tietjens Meyers**, özerklik kavramının yalnızca eleştirel düşünen ve iradesi akıl tarafından kontrol edilebilen atomik birey tasarımından hareketle oluşturulmaması gerektiğini söylemektedir. **Meyers** birey olmanın insanın sadece bir yönü olduğunu, insanların toplumsal ve ilişkisel yönlerinin bulunduğunu belirtmektedir. O, ayrıca insanların yalnızca akıl sahibi varlıklar değil, aynı zamanda beden sahibi varlıklar olduğunu öne sürmektedir.²⁹²

Meyers insanın toplumsal ve ilişkisel yönünü, özerklik kavramıyla hiç bağdaşmayacağı düşünülen uyum göstermeyle ilgisinde ele almaktadır. **Meyers** uyum göstermeden, kişinin yaptığı tercihlerin kişisel bütünlüğüne uygun olmasını anlamaktadır.²⁹³ **Meyers** ilişkisel özerkliğin kişinin yalnızca başkalarıyla ilişkisinden hareketle tanımlanamayacağını söylemektedir. Ayrıca kişilerin kendini keşfetmesini tanımasını ve yönetmesini hesaba katarak, yani kişilerin kendi kendileriyle olan ilişkilerini de hesaba katarak, ilişkisel özerkliğin tanımlanması gerektiğini belirtmektedir.²⁹⁴

Meyers kişilerin beklemedikleri baskılarla karşılaştıklarında veya önlerine yeni olanaklar çıktığında durumun kendilerine etkilerini değerlendirmeleri gerektiğini söylemektedir. Bu değerlendirmeyi kişilerin değerleri, arzuları ve kendilerine has özellikleriyle, kısaca kendi özgünlükleriyle uyum göstermelerini de hesaba katarak

²⁹² Diana Tietjens Meyers, *“Decentralizing Autonomy, Five Faces of Selfhood”*, *Autonomy and the Challenges to Liberalism, New Essays* içinde, Edit: John Christman-Joel Anderson, Cambridge Press, 2005, s. 151.

²⁹³ Keller, 1997, s. 15.

²⁹⁴ Meyers, 2005, s. 151.

yapmaları gerektiğini ifade etmektedir. Ancak kişilerin bu değerlendirmeyi açık fikirlilikle yapmalarını söylemektedir. Diğer bir ifadeyle kişilerin içinde bulunulan durumu tüm boyutları değerlendirerek kendi seçimini yapmaları gerektiğini dile getirmektedir. Bu noktadan hareketle de, kişilerin tercihleriyle eleştirel akıl yürütebilme kapasiteleri arasında ilgi kurmaktadır.²⁹⁵

Görüldüğü üzere **Meyers** özerklik ile açık fikirlilik arasında bağlantı kurmaktadır. **Uygur**'a göre açık fikirlilik “ *bir durumun yeterli olarak yorumlanacak veya anlaşılacak ve ne yapılması gerektiğine karar verilecekse, metnin olasılıklarına, yanındaki kişiye veya durumun zorluklarına açık olmakla ilgidir.* “²⁹⁶ Buradan hareketle açık fikirlilikle **Meyers**'in eleştirel akıl yürütme arasında kurduğu bağlantının son derece önemli olduğu belirtilebilir. Çünkü eleştirel akıl yürütme kişinin kendi yargılarını gözden geçirebilmesiyle ilgilidir. Fakat kişinin bunu yapabilmesi için başkalarını dikkatle dinlemesi ve başkalarına ilgi göstermesi gerekir.

297

İhtimam etiği teorisyenlerinden **Jean Keller** de kendi hayatını kontrol etme ve kendi kararlarını verebilmesiyle kişilerin akıl yürütme kapasitelerini güçlendirmeleri gerektiğini belirtmektedir. O'na göre kişiler her şeyden önce yaptıkları eylemlerin kendi değerleri, istekleri ve inançlarıyla uyumlu olup olmadığını eleştirel biçimde değerlendirebilecek biçimde akıl yürütebilecek hale gelebilmelidirler.²⁹⁸

²⁹⁵Keller, 1997, s. 15

²⁹⁶Uygur, 2013, s. 70-71.

²⁹⁷Uygur, 2013, s. 70-75.

²⁹⁸Keller, 1997, s. 14-16.

Blum eleştirel değerlendirme yapmanın içinde bulunulan olaya dışarıdan bakarak soyut ilke ve kurallardan hareketle değerlendirme yapma demek olmadığını ısrarla vurgulamaktadır. O, eleştirel akıl yürütebilmek için kişilerin bulunulan durumu değerlendirirken kişilerin içinde bulundukları ilişkiler ağını hesaba katmaları gerektiğini belirtmektedir.²⁹⁹ Burada hareketle eleştirel akıl yürütmenin ilişkisel özerklik için oldukça önemli olduğu belirtilebilir.

Meyers'in özerklikle ilgili kişinin bütünlüğünü bozmayacak ve özgün bir insan olmasını engellemeyecek biçimde tercih yapmasına yaptığı vurgu son derece önemlidir. Çünkü **Meyers**'in bu vurgusu kişinin başkalarıyla olan ilişkisinde önce kişinin kendi kendisiyle olan ilişkine yer vermektedir.

Herring kişinin kendine ihtimam göstermesine ihtimam etiği teorisinde yer verilmesi gerektiğini söylemektedir.³⁰⁰ Esasen kişinin kendine ihtimam göstermesi etik ilişkiyle ilgilidir. **Kuçuradi**'ye göre de kişinin kendi kendisiyle olan ilişkisi de etik bir ilişkidir. Çünkü kişinin kendi kendisiyle kurduğu ilişki, kişinin kendi yaşamına nasıl yön vereceğini belirlediği gibi, başkalarıyla da nasıl ilişki kuracağını belirlemektedir.³⁰¹ Zaten insanlar ilişkilerini belirli bir bütünlüğü olan kişiler olarak yaşamaktadırlar. Bu nedenle etik ilişki de ancak belirli bütünlükteki insanlar arasında mümkün olabilmektedir.³⁰² Buradan hareketle ihtimam etiğinde de özerklik ile bütünlük arasında bağlantı kurulmaya çalışılmasının önemli olduğu söylenilebilir.

²⁹⁹Blum, 1991, s. 703-710.

³⁰⁰Herring, 2013, s. 68.

³⁰¹ Kuçuradi, 2015, s. 156.

³⁰²Kuçuradi, 2015, s. 3-5.

İhtimam etiği teorisyenlerinden **Jennifer Nedelsky**, özerkliğin kelime anlamındaki kendi yasalarına göre kendini yönetmenin sabit kalan bir insani özellik olmadığını, aksine kendi yasasını yapma kapasitesi geliştirilmeye elverişli olduğundan, çeşitli kişisel aktivitelerin bu kapasiteyi besleme olasılığı bulunduğunu söylemektedir.³⁰³

Nedelsky, özerkliğin insanın kendini gerçekleştirmesinin doruk noktası, insan onurunun kaynağı, ahlaki olgunluğunun belirtisi olmasına rağmen, özerkliğin insanların diğer insanlarla ilişkileri biçimlendirme, sürdürme ve insan yaşamını zenginleştirme ve güçlendirme ile bağlantısına yeterince dikkat edilmediğini öne sürmektedir.³⁰⁴ Bu nedenle ihtimam etiği perspektifinden özerklik kavramını yeniden tanımlamaya çalışmaktadır. **Nedelsky** özerklik kavramının bir parçası olan kendi yasasını kendi yapmayı, ilişkisel özerklikle bağlantılı olarak değerlendirmeye çalışmaktadır. **Nedelsky**'a göre kendi yasasını yapma kapasitesi, ilişkiler ve deneyimlerle geliştirilmeye müsait olduğundan, özerkliği geliştirme ve sürdürme sorumluluğuyla yakından ilgilidir.³⁰⁵

John Christman özerkliği sadece akılla ilişkilendirmenin pek yerinde olmadığını, bedenlerin de özerkliğe etki ettiğini öne sürmüştür. Ona göre özerk kişiler tercihlerini yaparken bedenlerini de dikkate almaktadırlar. ³⁰⁶ **Christman**'ı destekleyecek biçimde **Marilyn Friedman** da özerkliğin bedenle olan ilgisini

³⁰³Nedelsky, 1989, s. 10.

³⁰⁴Keller, 1989, s. 153.

³⁰⁵Nedelsky, 1989, s. 9-11.

³⁰⁶John Christman, “*Liberalism, Autonomy and Self-Transformation*”, **Social Theory and Practice** içinde, 2001, Vol 2, No:2, s. 187-200.

değerlendirmeye çalışmaktadır. Friedman başka insanlardan fiziksel zarar görme olasılığının tercihleri sınırlandırdığını, başkalarıyla ilişki kurma biçimlerini etkilediğini ve kadınların özerkliğinin erkeklerin özerkliğinden daha kolay biçimde sınırlanabildiğini belirtmektedir. Örneğin tecavüze uğrama veya ev içi ve diğer şiddet biçimlerine maruz kalma korkusunun kadınların özerkliğini ciddi biçimde sınırlandırdığını görmezden gelemeyeceğimizi ifade etmektedir. Bu nedenle kadınların özerkliğinin sağlanabilmesi için erkek egemenliğinin dizginlenmesi gerekliliğini dile getirmektedir.³⁰⁷ **Friedman** özerkliğin erkek egemen biçimde kurulmasının ve devam etmesinin, özerkliği engelleyebileceğine dikkat çekerken, özerkliğin eşitlikçi toplumsal ilişkilerden beslenip gelişebileceğini öne sürmektedir.³⁰⁸

Christman'ın ve **Friedman**'ın özerklik ile beden arasında kurmaya çalıştığı ilişki dikkate değerdir. Bedeni nedeniyle başta kadınlar olmak üzere kişilerin karşılaştıkları ayrımcılıklar ve hak ihlallerinin özerk bir insan olarak davranmayı bazı hallerde güçleştirdiği iddiası oldukça önemlidir. Ancak kişilerin tercih yaparken bedensel özelliklerini dikkate almaları insanların akılları aracılığıyla mümkün olduğundan, özerklik ile beden arasındaki ilişkinin de akıl aracılığıyla mümkün olduğu öne sürülebilir.

Friedman ise insanların arzularının, duygularının, meraklarının, ilgilerinin, içinde bulundukları zorlayıcı koşulların, yani heteronom koşulların da insanların kişiliklerinin bir parçası olduğunu belirtilerek, insanların kendilerini bu koşulları da

³⁰⁷Friedman, 2005, s. 157.

³⁰⁸Friedman, 2005, s. 151-152.

içerecek biçimde tanımladıklarını ileri sürmüştür.³⁰⁹ Ayrıca duyguların, arzuların, tercihlerin ve eylemlerin yalnızca insanın kendisiyle olan ilişkilerine değil başkalarıyla olan ilişkilerine de bağlı olduğunu dile getirmiştir. Bu şekilde özerkliğin ilişkisellikte birlikte düşünülmesi gerektiğini belirtmiştir.³¹⁰ Aynı düşünceden yola çıkan **Gerald Dworkin** ise, **Kant**'ın heteronom koşulları tamamen dışladığı iddiasından hareketle bu koşulların insanların kişiliğini etkilemelerinin mümkün olduğunu ifade etmiştir.³¹¹ Oysa **Harun Tepe**, **Kant**'ın insanın doğa nedenselliğinin koşullarını (heteronom koşulları) insanın her durumda değil ancak *ge r e k t i ğ i n d e* aşabilmesini kast ettiğini belirtmektedir.³¹² **Tepe**'nin bu vurgusu **Kant**'ın özerklik anlayışının gereği gibi anlaşılabilmesinde son derece önemlidir. Çünkü **Kant** insana özerk bir varlık olabilmek için heteronom koşulları her durumda değil, ancak bu koşullar ahlâk yasasına aykırı olduğunda aşma zorunluluğunu yüklemektedir.

İhtimam etiği teorisinde, yukarıda ayrıntılı olarak açıklanmaya çalışıldığı gibi liberal özerklik anlayışı kişinin yalnızca kendisini referans aldığı için yeterli bulunmamaktadır. Özerkliğin kişinin yalnızca kendi istediği gibi bir insan olmasından yola çıkılarak tanımlanmasının ilişkilerin görmezden gelinmesine yol açabileceği belirtilmektedir. Bu nedenle ihtimam etiği teorisi ile liberal özerkliğin bağdaştırılmasının pek mümkün olamayacağı söylenilebilir.³¹³

³⁰⁹Friedman, 2005, s. 155.

³¹⁰Marilyn Friedman, “*Romantic Love and Personal Autonomy*”, **Midwest Studies in Philosophy XXII** içinde, 1998, s. 162-165.

³¹¹Waldron, 2005, s. 316.

³¹²Tepe, 1998, s. 21.

³¹³Baumann, 2008, s. 444-446.

Kant'ın özerklik anlayışında kişinin ahlâk yasasına uymasına yönelik olarak belirttiklerinin kişinin başkalarına muamelesine yönelik bir talep içerdiği göz önüne alındığında, onun özerklik anlayışının kişinin yalnızca kendisini referans almadığı söylenilebilir. Ayrıca onun heteronom koşulların gerektiğinde aşılmasıyla ilgili söyledikleri de hesaba katıldığında, **Kant**'ın özerklik anlayışının ihtimam etiği teorisine aykırı düşmeyen yönleri olduğu belirtilebilir. Ancak ihtimam etiği teorisinde kişinin kendini başka insanlarla birlikte kuracağı ilişkilerle geliştirmesi ve özgün insan olmasının, **Kant**'ın özerklik anlayışının gerektirdiklerinden fazlasını gerektirdiği söylenilebilir.

2. Tarafsızlık

İhtimam etiği teorisi ilk ortaya çıktığında etik problemlerin soyut haklar ve ilkelerden yola çıkarak değerlendirilmesini erkeklikle ilişkilendirerek, bu değerlendirme biçimiyle tarafsızlık arasında da ilgi kurulmuştur. Şöyle ki, etik problemleri soyut haklar ve ilkelerden yola çıkarak değerlendirmenin, bu problemleri tarafsız biçimde değerlendirmek anlamına geldiği iddia edilmiştir.³¹⁴

Tarafsızlığın ahlâk sahibi insan olmanın veya ahlâki akıl yürütmenin olmazsa olmazı olmasına yönelik eleştiriler, elbette ki yalnızca ihtimam etiği teorisiyle sınırlı değildir.³¹⁵ Ancak bu çalışmada tarafsızlık düşüncesine eleştiriler yalnızca ihtimam etiği teorisiyle sınırlı olacak biçimde değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bu değerlendirmenin yapılabilmesi için de tarafsızlığın anlamının belirlenmesi gerekmektedir.

³¹⁴Kymlicka, 2006, s. 556-557.

³¹⁵Musschenga, 2005, s 3-5.

Tarafsızlık denildiğinde genellikle iki taraftan her birine eşit mesafede olma anlaşılmaktadır.³¹⁶ Eşit mesafede olma anlamındaki tarafsızlık bütün insanların önemli ve eşit olduğuna, eşit biçimde saygı ve iyi muamele görmeye hakları olduğuna yönelik ahlâki düşünceyle ilişkilendirilmektedir.³¹⁷ Fakat eşit mesafede olma anlamındaki tarafsızlık uyuşmazlığın taraflarının eşit güce sahip olmadığı, dezavantajlı konumda olduğu hallerde adaletsizliğe yol açabileceği ileri sürülerek eleştirilmektedir.³¹⁸

Eşit mesafede olma anlamındaki tarafsızlık ile eşitlik arasında benzer olaylardan genellemeler yaparak soyut biçimde akıl yürütme üzerinden ilgi kurulmuştur.³¹⁹ Bu biçimde akıl yürütmenin tarafların içinde bulundukları ilişkilerin ve kendilerine özgü kişisel özelliklerinin dışlanmasına, hatta tarafların içinde bulundukları durumun bağlamının hesaba katılmamasına neden olduğu söylenilmiştir.³²⁰ Bağlamı hesaba katmamaya dayalı tarafsızlık düşüncesinin ahlâkiliğin temeli olamayacağı dile getirilmiştir.³²¹

Bazı ihtimam etiği teorisyenleri insanların yakın ilişki içinde bulundukları kişiler ile duygusal bağları olduğunu, bu kişiler için sorumluluklar üstlendiklerini belirtmiştir. Bu teorisyenlerce yakın ilişki içinde bulunan kişiler söz konusu

³¹⁶ Fatma İrem Çağlar Gürgey, “*Ev-İçi şiddet Davalarında Yargıcın Tarafsızlığı*”, **Ankara Barosu Dergisi** içinde, Ankara, 2015, S:4, s. 59-60.

³¹⁷ Susan Wolf, “*Morality and Partiality*”, **Philosophical Perspectives, Ethics** içinde, 1992, Vol. 6, s. 243-245.

³¹⁸ Çağlar Gürgey, 2015, s. 59-60.

³¹⁹ Musschenga, 2005, s.3.

³²⁰ Musschenga, 2005, s.3.

³²¹ Wolf, 1992, s. 244

olduğunda, insanların tarafsız davranamayacağı ileri sürülmüştür.³²² Ancak tarafsızlığın sadece yansız olmak, eşit mesafede durmak anlamına gelmediği belirtilebilir. Tarafsızlık eğilimleri ve önyargıları bir yana bırakarak değerlendirme yapma anlamına da gelebilmektedir.³²³

Önyargıları bir kenara bırakmaya dayalı tarafsızlıkla ayrımcılık yapmama arasında ilgi kurmanın mümkün olduğu belirtilebilir.³²⁴ Tarafsızlık ile ayrımcılık arasında ilgi kurulmasının önemli olduğu söylenilebilir. **Tepe**'ye göre ayrımcılık önyargılardan hareketle ezbere değerlendirmeye de ilişkili olduğundan, sadece toplumsal bir sorun olmayıp, aynı zamanda etik bir sorundur.³²⁵ Bu nedenle önyargılardan sıyrılarak değerlendirme yapma anlamındaki tarafsızlığın ahlâki problemleri değerlendirmeye katkı sağlayabileceği ifade edilmektedir.³²⁶ Bu noktadan hareket edildiğinde kişisel tutumları ve önyargıları bir kenara bırakmanın ahlâkiliğin bir gereği olduğu öne sürülebilir.³²⁷

İhtimam etiği teorisinde tarafsızlık düşüncesine bağlamın gözden kaçırılacağı endişesiyle karşı çıkmaktadır. Oysa önyargılar ve kişisel tutumları bir yana bırakma anlamındaki tarafsızlık bağlamı değerlendirmenin de olmazsa olmaz koşuludur. Hatta

³²² Marilyn Friedman, “*Practice of Partiality*”, **Ethics** içinde, The University of Chicago Press, 1999, Vol. 101, s. 818-819.

³²³ Marilyn Friedman, “*The Impracticality of Impartiality*”, **The Journal of Philosophy, Eighty-Sixth Annual Meeting American Philosophical Association** içinde, Eastern Division Press, 1989, Vol. 86, No. 11, s. 647.

³²⁴ Musschenga, 2005, s. 1-2.

³²⁵ Tepe, 2016, s. 191-195.

³²⁶ Musschenga, 2005, s. 1-2.

³²⁷ Uygur, 2013, s. 168-170.

bir adım daha ileri gidilerek ihtimam etiği teorisinde bağlamın doğru kavranabilmesi için, önyargılardan ve kişisel tutumlardan hareket etmeme anlamındaki tarafsızlığa yer vermenin gerekli olduğu rahatlıkla söylenilebilir.

B. TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİ VE HUKUK

1. Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği

“...Bırakın değiştirmeyi toplumu açıklamak için bile, onun olduğundan başka türlü de olabileceğini anlamak gerekir. Hatta belki de, toplumun niçin böyle olduğundan başka türlü de olabileceğini anlamak gerekir...”³²⁸

Amy S. Wharton'a göre toplumsal cinsiyet, kadınlarla erkeklerin farklılıkları ile temellendirilen toplumsal pratiklerden oluşan, kişilerin bireysel özelliklerine sirayet etmekle sınırlı olmayacak biçimde toplumsal yapının bütünüyle ilgili statik bir durumdan ziyade, dinamik bir süreç olan ve eşitsiz ilişkilere dayalı organizasyon sistemidir.³²⁹ Uygur toplumun kadınlığa ve erkekliğe verdiği anlamların, onlar arasında hiyerarşik ilişkilere ve ayrımcılığa neden olduğu için hakların eşit dağılımını etkilediğini belirtmektedir.³³⁰

İstanbul Sözleşmesinde toplumsal cinsiyet, “kadınlar ve erkekler için toplum tarafından uygun görülen ve sosyal olarak uygun görülen roller, davranışlar, eylemler ve nitelikler” olarak tanımlanmaktadır. “Toplumsal cinsiyet biyolojik cinsiyetten farklı olarak kadınlarla ve erkeklerin sosyal ve kültürel açıdan tanımlanmasını, toplumların

³²⁸MacKinnon, 2003, s. 56.

³²⁹Amy S Warthon, **The Sociology of Gender: An Introduction to Theory and Research**, John Wiley & Sons, 2011, s.5-6.

³³⁰Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye Dair Avrupa Konseyi Sözleşmesi, Tarih 8 Mart 2012, Resmi Gazete S: 28227

bu iki cinsi birbirinden ayırt etme biçimlerini, onlara verdiği toplumsal rolleri anlatmak için kullanılan bir kavramdır.”³³¹

Chris Beasley toplumsal cinsiyet tanımının yalnızca kadınlar ve erkekler ile sınırlı olmasını dar bir bakış açısı olarak görmekte ve farklı cinsel kimlikleri de toplumsal cinsiyet tanımına dâhil etmektedir.³³² Cinsiyetleri nedeniyle yalnızca kadınların ayrımcılığa maruz kalmadığı, cinsel kimlikleri farklı olanların da bu ayrıma maruz kaldığı göz önüne alındığında toplumsal cinsiyetin tanımına cinsel kimlikleri farklı olanların da dâhil edilmesinin oldukça önemli olduğu söylenebilir.

İhtimam etiği teorisinde toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin kadınların erkeklerden farklılığı iddiası üzerinden değerlendirilmesinin aşağıda belirtilecek olan sakıncalarının yanında, cinsel kimlikleri farklı olanların bu teoride görmezden gelinmesine de yol açabileceği ileri sürülebilir.

2. Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği ve İhtimam Etiği

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve ihtimam etiği arasında ilgi kurabilmek için yalnızca toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden ne anlaşılması gerektiğinin bilinmesi yeterli değildir. Bu ilginin kurulabilmesi için toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle ilgili olan aynılık-farklılık ve özel alan-kamusal alan ikilemlerinin de değerlendirmesi gerekir.

a. Aynılık-Farklılık

Toplumsal cinsiyet ve ihtimam etiği ilişkisi, genellikle kadınların erkeklerden farklı olduğu ve farklı akıl yürüttüğü iddiası üzerinden değerlendirilmektedir. Oysa

³³¹Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi: “Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisine Başlangıç”, Anadolu Üniversitesi Yay, 2012, No: 2307. S .3-4.

³³²Chris Beasley, **Gender and Sexuality: Critical Theories- Critical Thinkers**, London Sage Publication, 2005, s. 152.161.

çalışmanın Birinci Bölümünde belirtildiği üzere, **MacKinnon** kadınların erkeklerden farklılığından söz ederken kadınlar ile erkekler arasındaki toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yeterince göz önüne alınmadığını dile getirmektedir.³³³ O, kadınların ihtimam göstermeye önem vermesinin ve ahlâki sorunlar hakkında erkeklerden farklı düşünmesinin toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden kaynaklandığını belirtmektedir. Kadınların ihtimam gösteren varlıklar olarak değerlendirilmelerinin, erkeklerin kadınları değerlendirmesinden kaynaklandığını iddia etmektedir. MacKinnon kadınların erkeklerden farklı olduğunu öne süren düşünme biçiminin erkek egemenliğine dayalı sistemin kadınlardan beklentilerine uygun biçimde onların düşünceleri anlamına geldiğini dile getirmektedir.³³⁴ Buradan hareketle **MacKinnon**'a göre aynılık-farklılık tartışması toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin anlaşılabilmesi için elverişli değildir. Bu nedenle **MacKinnon** ontolojik bakımdan kadınların erkeklerle aynı olup olmadığını tartışmak yerine, kadınların üzerindeki erkek tahakkümünün tartışılmasını savunmaktadır.³³⁵

Toplumsal cinsiyet ve ihtimam etiği ilişkisinin kadınlarla erkeklerin farklılığı iddiası üzerinden kurulması yerine, bu ilişkinin ihtimam etiği teorisinde bağlama ve ilişkilere verilen önem üzerinden kurulabilir. Zira toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yol açtığı adaletsizliklerin görülebilmesi için etik problemlerin bağlamının gereği gibi

³³³MacKinnon, 2003, s. 251.

³³⁴MacKinnon, 2003, s. 72-73.

³³⁵ Olcay Karacan, “*Catharine MacKinnon'un Görüşlerinden Hareketle Hukukta Cinsel Tahakküm*”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, AÜHF, Ankara, 2008, s. 23.

kavranabilmesinin oldukça önemli olduğu söylenebilir. Ayrıca ihtimam etiği teorisinde kişiler ilişkileriyle birlikte değerlendirilmektedir.

b. Özel alan-Kamusal Alan

Batılı düşünce geleneğinde evi ve aile yaşamını özel alan, evin dışındaki toplumsal yaşamı kamusal alan olarak değerlendirmek oldukça eskiye dayanmaktadır. Bu değerlendirmede özel alan ile kamusal alan birbirinden kesin çizgilerle ayrılmaktadır.³³⁶

MacKinnon'a göre özel alan-kamusal alan ayrımında özel alan kadınlarla, kamusal alan ise erkeklerle özdeşleştirilmektedir. Buradan hareketle kadınların bir taraftan kamusal alandan dışlanırken, diğer taraftan da özel alanda da erkeklere tâbi kılındığını iddia etmektedir. **MacKinnon**'a göre dışarıdan müdahale olmayan kişisel özgürlük ortamı olarak farz edilen özel alan, kadınlar için kişisel özgürlük alanı değildir. Çünkü mahrem olarak nitelenen özel alanda kadınların yaşadığı fiziksel, psikolojik, cinsel şiddet de gizli kalmaktadır.³³⁷

Özel alan kadınların dış dünyadan tecrit edildiği bir alan olup, onlar için bir mahrumiyetin, yoksun bırakılmanın ve zorunlulukların alanıdır. Bu nedenle kadınların erkek egemenliğine tâbi olarak yaşamak zorunda kaldığı özel alanda, onların yaşadıkları problemleri açığa çıkartabilmek için özel alanın bütünüyle mahrem olduğu düşüncesinden uzaklaşılmalıdır.³³⁸

³³⁶Gülnur Acar-Savran, **Beden Emek Tarih/Diyalektik Feminizm İçin**, Kanat Yay., İstanbul, 2004, s. 97.

³³⁷MacKinnon, 2004, s. 200-219.

³³⁸Acar-Savran, 2004, s. 97.

Elbette kişilerin özerk birer varlık olabilmeleri ve kendilerini gerçekleştirebilmeleri için mahremiyete ihtiyaçları bulunmaktadır. Feministlerin karşı çıktığı, kişilerin mahremiyeti olmayıp, özel alanın diğer bir ifadeyle ailenin mahremiyetidir. Feministler özel alanda kişilerin mahremiyetlerinin korunmasının önemli olduğunu dile getirmektedirler. Ancak bunu yaparken, kadınların özel alanda mahremiyetlerinin yakın ilişki içinde oldukları kişiler başta olmak üzere diğer kişilere karşı da korunmadığını belirtmektedirler.³³⁹

Özel alanın mahrem olduğu düşüncesinden uzaklaşmak “*Siyasal alanın özgüllüğünü reddetmek, özel olan ile kamusal olan arasında hiçbir ayrım olmadığını savunmak anlamına gelmez. Mahrem ilişkiler alanının dışında da kendine özgü süreçleri ve pratikleri olan bir kamusal alan vardır ve feministlerin bu alanın ortadan kaldırılması için değil, cinsiyet eşitliğini de içerecek biçimde dönüştürülmesi için çaba göstermeleri gerekir.*”³⁴⁰ Elbette ki kadınların kamusal alana girmesinin önündeki engellerin kalkması çok önemlidir. Ancak sadece kamusal alana çıkabilmeyi kadınların kurtuluşu olarak kabul etmek, özel alan ve kamusal alandaki toplumsal cinsiyete dayalı işbölümünü ve bununla ilgili kadın ve erkeğin eşitsizliğini göz ardı etmek olarak nitelendirilebilir.³⁴¹ Başka bir ifadeyle, kamusal yaşamın normlarının da

³³⁹Kymlicka, 2006, s. 550-555.

³⁴⁰Yıldız Ecevit, “*Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisine Başlangıç*”, **Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi** içinde, Anadolu Üniversitesi Yay., 2015, s.7.

³⁴¹Acar-Savran, 2004, s. 100.

cinsiyetçi biçimde oluşturulduğu gerçeğinin görmezden gelinmemesi gerektiği söylenilebilir. ³⁴²

Özel alan-kamusal alan ikileminin etik teorilerin oluşturulmasında da kendini gösterdiği öne sürülmektedir. Haklara dayalı etik teorilerin kamusal alanda varlık gösterebilen erkekleri esas aldığı ve onların başta mülkiyet olmak üzere ekonomik haklarına öncelik verecek biçimde oluşturulduğu dile getirilmektedir.³⁴³

John Lock'tan **John Rawls**'a kadar liberal adalet teorisyenlerinde bireysel özerkliğin ve eşitliğin merkeze alındığı, liberal adalet teorilerinde ihtimam göstermenin özel alanla ilişkilendirildiği ileri sürülmektedir. ³⁴⁴ Daha önce de belirtildiği gibi geleneksel soyut haklara dayalı etik teorilerde kamusal alan özel alan ayırımına dayalı ahlâki aklı yürütmede hakkaniyet kavramı kamusal adaletle bağlantılı olarak düşünülmekte, özel alandaki etik problemler kişisel problemler olarak adlandırılıp, özel alandaki etik problemlerin hakkaniyet kavramı ile ilgisi kurulmamaktadır.³⁴⁵

Liberal teorilerde özel alanın ve kamusal alanın kesin çizgilerle birbirlerinden ayrılmasına paralel olarak, ihtimam gösterme özel alana özgü olarak

³⁴²Gülriz Uygur, “Kadına Yönelik Şiddeti Önlemede Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Önemi”, **Dini Araştırmalar Kadın Özel Sayısı**, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2016, 251-220.

³⁴³Cheshire Calhoun, “Justice Care Gender Bias”, **The Journal of Philosophy** içinde, 1988, Vol. 85, No 9, s. 455.

³⁴⁴Engster, 2007, s. 2.

³⁴⁵Benhabib, 1999, s. 208-211.

değerlendirilmiştir.³⁴⁶ İhtimam etiği teorisinin yalnızca özel alanla sınırlı olacak biçimde değerlendirilmesine karşı çıkan düşünürlerden biri olan **Tronto**, geleneksel kamusal alan-özel alan ayrımını sorgulamaya çalışmaktadır. Kamusal alanın özel alandan değerli görülmesi eleştirilmektedir.³⁴⁷

Kamusal alan-özel alan ayrımı beraberinde adaletin sadece kamusal problemlerle ilgi olarak değerlendirilmesini ve özel alanda yaşanan problemlerin etik problemler olarak değerlendirilmemelerini beraberinde getirmektedir. Zira bu ayrım yapılırken özel alanda içtenlik ve samimiyetin söz konusu olduğu farz edilmektedir.³⁴⁸ Örneğin evlilik ve boşanma sorunları kişisel karar alma alanları olarak anlaşıp, bu problemler ahlâki bir problem olarak görülmemektedirler.³⁴⁹ Diğer bir ifadeyle *“adaletin dostluk ve ailevi duyguların bittiği yerde işleri ele aldığı”* ileri sürülmüştür.³⁵⁰ Bu anlayışa paralel olarak da aile bireylerinin aile içinde yerine getirmediği sorumluluklar kişisel sorunlar olarak değerlendirilirken kişiler kamusal yaşamda yerine getirmediği sorumluluklar nedeniyle sorumsuz yurttaşlar olarak damgalanabilmektedirler.³⁵¹ Kısacası kamusal alan- özel alan ayrımının adaletin aile içinde görünmez kılınmasında etkili olduğu ileri sürülebilir.

³⁴⁶Levy, 2005, s. 66-67.

³⁴⁷Tronto, 1987, s. 654.

³⁴⁸Benhabib, 1999, s. 213-214.

³⁴⁹Benhabib, 1999, s. 244-245.

³⁵⁰Solomon, 2004, s. 56.

³⁵¹Benhabib, 1999, s. 244-245.

3. Toplumsal Cinsiyet, İhtimam Etiği ve Hukuk

Hukuk toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dayalı ilişkilerin kurulmasında, sürdürülmesinde ve değiştirilmesinde oldukça etkilidir. Hukuk ve toplumsal cinsiyet ilişkisinin yalnızca hukuk normlarının toplumsal cinsiyet eşitsizliğini yansıtacak biçimde türetilmesi ve bu normların uygulanmasıyla sınırlı olmadığı belirtilmektedir.³⁵²

Günümüzde kadınlar ile erkekler arasında bariz bir şekilde doğrudan cinsiyet ayrımının yapıldığı hukuk normlarına pek fazla rastlanılmamaktadır.³⁵³ Bunun yerine artık her iki cinsiyet için cinsiyet nötrlüğüne dayalı normlardan hareketle hukuk normları oluşturulmaktadır. Fakat normların cinsiyet nötrlüğü esasına göre oluşturulmasına, yalnızca ihtimam etiğini savunan feministlerle sınırlı olmayacak biçimde itirazlar yöneltilmektedir.³⁵⁴ Örneğin **MacKinnon**'a göre kanun önünde eşitlik ilkesi kadın-erkek eşitliğini sağlamamakta aksine eşitsizliği maskeleyerek yaramaktadır.³⁵⁵ **MacKinnon**'a göre eşitsiz konumda bulunanların içinde bulundukları eşitsiz durumun koşullarını göz önüne almadan yapılan değerlendirmeler, aslında eşitsizliği sürdürmeye hizmet etmektedir.³⁵⁶ Bu nedenle

³⁵² Gülriz Uygur-Fatma İrem Gürgey Çağlar, “*Hukuk*”, **Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi** içinde, Anadolu Üniversitesi Yay., 2015, s.155-156.

³⁵³ Ute Sacksofsky, “*Feminist Hukuk Bilimi Nedir?*”, Çev.: Osman Can, **Atatürk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi** içinde, 2001, S:1-4, s. 719-734.

³⁵⁴ Katherine T. Bartlett, “*Feminism and Law*”, **Family Law Quarterly** içinde, 1999, Volume 33, No: 3, s. 476.

³⁵⁵ Alexandra Z. Dobrowolsky - Richard F. Devlin “The Big Mac Attack: A Critical Affirmation of MacKinnon's. Unmodified Theory of Patriarchal Power”, **McGill Law Journal** içinde, 1991, Vol. 36, s. 581.

³⁵⁶ Catherina MacKinnon, **Women's Lives Men's Laws**, Harvard University Press, 2007, s.118-120.

toplumsal iktidarın kadınlar ile erkekler arasında eşit dağılmadığı gerçeğini görmeden hukuk oluşturulduğunda, hukukun toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ortaya çıkardığı adaletsizlikleri ortadan kaldıramayacağını belirtmektedir.³⁵⁷ Bu noktadan hareket edildiğinde hukukta ihtimam göstermeye yer açılması için öncelikle toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dayalı yapısal adaletsizliklerin fark edilmesi gerektiği öne sürülebilir.³⁵⁸

Daha önce de belirtildiği gibi liberal düzenlerde kişiler bütün toplumsal ilişkilerinden bağımsız biçimde, bazı haklara sahip olarak tasarlanmaktadır. Kişiler ilişkilerinden bağımsız kabul edildiğinde, onların ilişkilerindeki toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden kaynaklı adaletsizliklerin de fark edilmesinin mümkün olmadığı belirtilebilir. Dolayısıyla ihtimam etiği teorisinin kişileri ilişkileriyle birlikte ele almasının, bu kişilerin ilişkilerindeki toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden kaynaklı adaletsizliklerin hukukta görünmesine olanak sağlama imkânı taşıdığı ileri sürülebilir.³⁵⁹

II. AİLE HUKUKU VE İHTİMAM ETİĞİ

“...Evlilik minyatür bir diktatörlüktür sanki...”³⁶⁰

Liberal yaklaşımın etkisi altında olan devletlerin hukuk düzenleri kamusal alan-özel alan ayrımını destekleyecek biçimde, bu ayrıma göre oluşturulur.³⁶¹ Bu

³⁵⁷Gülriiz Uygur, “*Toplumsal Cinsiyet ve Adalet: Hukuk Adaletsizdir.*”, Ankara Barosu Dergisi, Ankara, 2015, S. 4, s. 121-123.

³⁵⁸ Uygur, 2015, s. 120-125.

³⁵⁹Fatmagül Berktaş, “*Kadının İnsan Hakları Hukukunda Yeni Perspektifler*” Ankara Barosu Hukuk Kurultayı Yay, Ankara, 2006, s. 20-21.

³⁶⁰Miller, 2013, s. 60.

³⁶¹MacKinnon, 2003, s. 220-224.

yaklaşımdan yola çıkıldığında, aile kamusal alanın dışında, duygusal ilişkilerin yaşandığı, mahrem olması gereken, kadın ve erkek arasındaki işbölümünün doğal sayıldığı ve menfaat çatışmalarının olmadığı bir kurum olarak değerlendirilmektedir. Oysa feministlere göre ailede toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dayalı ilişkiler yaşanmaktadır. Ailedeki cinsiyetçi işbölümü doğal olmayıp, toplum tarafından oluşturulmakta ve ailede mahremiyet perdesi altında şiddetin çok farklı biçimleri yaşanmaktadır.³⁶² Bu noktadan hareket edildiğinde ailede ve buna bağlı olarak aile hukukunda ihtimam göstermeye nasıl yer açılabileceği sorusu akla gelebilir.

Aile kurumunun sosyal, ekonomik, kültürel, teknolojik pek çok değişimden etkilendiği, birbirinden oldukça farklı aile pratikleri olduğu, aile hukukunun da bu değişimler sonucu giderek geliştiği gözden kaçırılmadığı takdirde, bu soruya cevap vermenin mümkün olduğu belirtilebilir. Bu değişimden aile bireylerinin birbirleriyle olan ilişkilerinin de etkilenmesinden hareketle, ailede ve aile hukukunda ihtimam göstermeye yer açma olanağının bulunduğu ileri sürülebilir.³⁶³

İhtimam etiği teorisinde eşitlik esasına dayalı çeşitli aile modellerinin (doğal aile ve seçilmiş aile gibi) ve eşitliğe engel olmayacak biçimde, kişilerin ve aile modellerinin birbirlerinden farklılıklar dikkate alınarak aile kurumu düzenlenebilir.³⁶⁴

Özdemir de ailedeki ilişkilerin eşitlikçi bir anlayışla yeniden tanımlanma olanağına vurgu yapmaktadır. Bu eşitlikçi anlayıştan yola çıkarak ilişkileri temel alan ve somut olay adaletini sağlamada iyi bir mercek olduğunu öne sürdüğü ilişkisel özerklikten

³⁶² Karacan, 2008, s. 42-45.

³⁶³ Özdemir N., 2016, s. 42-45.

³⁶⁴ Levy, 2005, s. 69-76.

hareketle, ailede ve aile hukukunda ihtimam göstermeye yer açılabileceğini öne sürmektedir.³⁶⁵

Ailede ve aile hukukunda ihtimam göstermeye, çalışmanın Birinci Bölümünde belirtildiği gibi, başta **Noddings** ve **Ruddick** olmak üzere ihtimam etiği teorisyenlerince yer açılmaya çalışılmıştır. Ancak daha öncede ifade edildiği gibi bu teorisyenler, özellikle çocuk yetiştirmeye odaklanarak, kadınların erkeklerden farklı olduğu iddiasından hareketle ihtimam etiği ve aile ilişkisini değerlendirmeye çalışmışlardır. Oysa bu değerlendirmeden yola çıkıldığında, ailede ihtimam gösterme öncelikle kadınlardan beklenir. Bu beklentinin de ailedeki toplumsal cinsiyet eşitsizliğini pekiştirebileceği söylenilebilir.³⁶⁶

Herring ise ihtimam göstermenin kadınlar ile erkeklerin farklılığı iddiasına dayanmadan da ailede ve aile hukukunda ihtimam göstermeye yer açılabileceğini belirtmektedir. Ailede yetişkin partnerler arasındaki cinsellik yerine, ihtimam göstermeye odaklanılması gerektiğini belirtmektedir.³⁶⁷ Ebeveynliğin kan bağı yerine çocuklarla kurulan ilişki üzerinden değerlendirilmesi gerektiğini söylemektedir. Ayrıca ailede, bakım emeği başta olmak üzere ihtimam göstermeye dayalı emeği görmezden gelmeyecek biçimde aileye yönelik finansal düzenlemelerin yapılmasını savunmaktadır.³⁶⁸

³⁶⁵ Özdemir N., 2016, s.7.

³⁶⁶ Levy, 2005, s. 66-69.

³⁶⁷ Herring, 2013, s. 10.

³⁶⁸ Herring, 2013, s. 10-11.

Özdemir devletin koruması gereken ilişki türünün cinselliği veya üremeyi temel alan evlilik veya benzeri birlikteliklerin ötesinde bağımlılık ve sorumluluk içeren, bireylerin birbirine ihtimam gösterdiği ilişkiler olduğunu ileri sürmektedir.³⁶⁹ Zira aile bireylerinin (başta çocuklar ve yaşlılar olmak üzere) her zaman kendi kendine yeterli bağımsız kişiler olarak görülemeyeceği, ailede bağılıkların dikkate alınması gerektiği söylenebilir.³⁷⁰ Bu nedenle **Özdemir**'in ailede ve aile hukukunda ilişkisel özerklikten yola çıkarak ihtimam göstermeye yer verilmesine yönelik tespitinin oldukça isabetli olduğu açıktır.

Çalışmanın Giriş kısmında ihtimam etiği teorisinde aile hukuku ve aile hukukuyla bağlantılı kürtaj, ev içi şiddet, bakım hizmetleri gibi konuların kadınların erkeklerden farklılığı iddiasından hareketle değerlendirilmesine katılmadığımız belirtilmişti. Bu teoriden hareketle kürtaj, ev içi şiddet ve bakım emeği gibi konuları kadınların erkeklerden farklılığı iddiasına yer vermeden de değerlendirmenin mümkün olduğu ve bu konuların ihtimam etiği teorisinde yer vermeye çalışılan ilişkisel özerklik yaklaşımından hareketle değerlendirilmesinin daha elverişli olduğu belirtilebilir.

A. KÜRTAJ

Kürtaj problemi uzun yıllardır kadınların yaşama hakkı, sağlık hakkı ve kendi bedenleriyle ilgili hakları başta olmak üzere, diğer hakları ile ceninin hakları ikileminde çok tartışılmış olup, günümüzde de tartışılmaktadır.³⁷¹ Ancak günümüzde

³⁶⁹Özdemir N., 2016, s. 265-267.

³⁷⁰Levy, M. 2003, s.69-76.

³⁷¹Judges, 1994-1995, s. 1354-1356.

kürtaj problemi kadınların erkeklerle cinsel eşitsizliğiyle bağlantılı olarak da tartışılmaktadır. Bu tartışmalarda istenilmeyen gebeliklerin, çoğunlukla istenilmeyen cinsellikle ilgili olduğu ileri sürülmektedir. İstenilmeyen gebeliklerin sadece kadınların güvenli ve sağlıklı biçimde yeterince korunamamasıyla açıklanamayacağı ve bu tür gebeliklerin bir kısmının da kadınların cinsel partnerlerinin (kocaları, erkek arkadaşları, sevgilileri gibi) arzu ve isteklerini ön planda tutarak cinsellik yaşamak zorunda kalmalarıyla da bağlantılı olduğu söylenmektedir.³⁷²

Kadınların iradelerinin yeterince dikkate alınmadan yaşamak zorunda bırakıldıkları cinselliğin, kadınlara yönelik cinsel şiddet olduğu ileri sürülmüştür. Çok sayıda kadının son çare olarak kürtaja başvurmak zorunda kalmaması için, cinselliğin yalnızca erkeklerin belirlediği koşullarda, belirlediği zamanlarda, belirlediği normlar çerçevesinde yaşanmaması gerektiği ifade edilmiştir. Kürtaja başvurmak gibi son derece güç bir durumla kadınların yalnızca hamile kalabilme gibi biyolojik özellikleri nedeniyle değil, erkeklerle eşit olmayan toplumsal koşullarda cinsellik yaşamak zorunda kalmaları nedeniyle karşılaştıkları da dile getirilmiştir.³⁷³ Buradan hareketle kürtaja başvuran kadın sayısını azaltmak için sadece kadınların ve erkeklerin güvenceli ve sağlıklı koşullarda korunma yöntemlerine ulaşabilmesinin yeterli olmadığı belirtilmiştir. Cinselliğin yaşanış biçiminin her iki tarafın isteklerini ihtiyaçlarını ve iradelerini göz önüne alarak değişmesi gerektiği ifade edilmiştir.³⁷⁴

İhtimam etiği teorisinde kürtaj konusunu kadınların erkeklerden farklılığı

³⁷²MacKinnon, 2003, s. 200-216.

³⁷³MacKinnon, 2003, s. 213-224.

³⁷⁴MacKinnon, 2003, s. 213-224.

iddiasından hareketle değerlendirmeye çalışan **Gilligan** kadınların kürtaj kararını haklar ve ilkelerden yola çıkarak değil, başkalarıyla ilişkilerini ve onlara yönelik sorumluluklarını göz önüne alarak verdiklerini öne sürmektedir. Bu nedenle kürtaj probleminin yalnızca soyut haklara ve ilkelere dayalı etik teoriler çerçevesinde düşünülmesinin yeterli olamayacağını dile getirmiştir.³⁷⁵

Feministler kadınların kürtaj kararı verirken hem ceninle hem de partnerleriyle olan ilişkilerini, cenini elverişli sosyal ve ekonomik koşullarda dünyaya getirip getiremeyeceklerini, ceninin sağlıklı olup olmadığını, sahip oldukları çocuk sayısının,³⁷⁶ hatta ceninin erkek olma olasılığının bulunup bulunmadığı gibi pek çok şeyi göz önüne alarak karar verdiklerini öne sürmüşlerdir. Bu noktadan hareketle **Gilligan**'ın kürtajın sadece kadınların ceninle ve kendi bedenleriyle ilgi olarak verdikleri bir karar olmadığı konusundaki tespitinin oldukça önemli olduğu söylenilebilir. Ancak **Gilligan**'ın kadınların kürtaj kararı verirken göz önüne aldıkları ilişkilerin ve sorumlulukların toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle olan ilgisini kuramadığı ortadadır.

Gilligan insanları, kabaca, kadınların büyük çoğunluğunun başkalarıyla ilişkisel bağ kurabilen varlıklar, erkeklerin büyük çoğunluğunu da başkalarından ayrı özerk varlıklar olarak iki gruba ayırmaktadır. İlişkisel bağ kurmayla özerkliği birlikte değil, birbirine karşıt biçimde ele aldığından da kendi teorisinde kadınların özerkliğine yer vermemektedir.³⁷⁷ Oysa özerk bir varlık olmanın kürtaj kararı için son derece

³⁷⁵Gilligan, 1982, s. 55-72.

³⁷⁶Gilligan, 1982, s. 20-30.

³⁷⁷Keller, 1997, s. 153.

önemli olduğu açıktır. Ancak liberal özerklik toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dayalı koşulları görmeye olanak sağlamadığı için, kürtaj konusunun ilişkisel özerklikten hareketle değerlendirilmesinin daha uygun olacağı söylenilebilir.

B. BAKIM HİZMETLERİ

“...Sorun ise bu projenin insanlardan kendi yaşamları üzerinde kontrole sahip olmayı esirgemesiydi. Bu insanlar kendi ihtiyaçlarına seyirci kıldılar; onlara sağlanan hizmetin yalnızca tüketicisi olmaları öngörüldü. Burası, başkalarının görülmemeyi, tam bir insan sayılmamayı içeren bu kendine özgü saygı yokluğunun yaşandığı bir yerdi. ...”³⁷⁸

İhtimam etiği teorisi ilk ortaya çıktığında, kadınların başta çocukları olmak üzere yakınlarının bakımını üstlenmeleri kadınların erkeklerden farklılığıyla açıklanmaya çalışılıyordu. Bu açıklamaya, ihtimam etiğini geliştirmeye çalışan teorisyenlerce ailedeki toplumsal cinsiyet eşitsizliğini fark etmemeye yol açacağı dile getirilerek, zamanla karşı çıkmıştır. Bu iddiaya karşı çıkan teorisyenlerden **Herring**, bakım vermenin değerinin görmezden gelindiğine dikkat çekmeyi ihmal etmeden, bakım sorumluluğun yalnızca kadınlara yüklenilmesinin kadınları erkeklere tâbi kılacağını iddia etmektedir. Buradan hareketle kadınların erkeklerden farklılığı iddiası üzerinden ihtimam etiği teorisinin geliştirilmeye çalışılmasına karşı çıkmaktadır.³⁷⁹

Bakım faaliyetlerinin insanın varlığını devam ettirebilmesinin olmazsa olmaz koşulu olduğu, bebeklikten yaşlılığa kadar hayatın her aşamasında insan türünün

³⁷⁸Sennett, 2014, s. 27.

³⁷⁹Herring, 2013, s. 79-80.

bakım faaliyetine ihtiyaç duyduğu belirtilmektedir. Özellikle de insanların ihtimam görerek bakılmadan insani potansiyellerini gerçekleştiremeyeceği de vurgulanmaktadır.³⁸⁰

İhtimam etiği teorisyenlerince insanlığın varlığını sürdürebilmesi için bakıma ihtiyacı bulunduğu için ihtimam göstererek insanların bakım sorumluluğunu üstlenmenin ahlâki sorumluluğun bir gereği olduğu öne sürülmektedir. İhtimam etiği teorisinde özellikle çocukların, yaşlıların ve başkalarına bağımlı yaşamak zorunda kalanların bakım faaliyetlerine özel önem verildiği belirtilebilir.³⁸¹

İnsanın yalnızca hayatta kalabilmesi için değil, insanca bir hayat sürmesi için ihtimam görerek bakılması hususunun etik teorilerde ihmal edildiği öne sürülmektedir. Bakım faaliyetlerinin insan hayatı için olmazsa olmaz önemde olmasına rağmen batılı düşünürlerin etik teorilerinde bakım faaliyetlerine çok az yer verdikleri öne sürülmektedir. Ancak bu durum öne sürülürken ihtimama dayalı bakımın etik teorilerde bütünüyle görmezden gelindiği hiçbir düşünürün bakım konusuyla ilgilenmediği iddia edilmemektedir. Aksine bazı düşünürlerin bakım konusuyla ilgili bazı değerlendirmeler yapmış olduklarını, bakım konusunu yalnızca özel alanla sınırlı bir konu olarak gördükleri için kendi etik görüşlerinde bakım hususuna yeterince önem vermedikleri belirtilmektedir.³⁸²

İhtimam etiği teorisyenlerin kastettiği bakım sorumluluğu, sadece insanların özel yaşamlarında yakınlarının bakım sorumluluğunu üstlenmeleriyle sınırlı değildir.

³⁸⁰Engster, 2007, s. 1-3.

³⁸¹Engster, 2007, s. 1-3.

³⁸²Engster, 2007, s. 2.

Bu nedenle ihtimam etiği teorisyenleri bakım konusunun yalnızca özel alanla sınırlı olmadığını, aynı zamanda kamusal bir mesele olması gerektiğini de belirtmektedirler. Buradan hareketle bakım faaliyetlerinin kamu kurum ve kuruluşlarınca desteklenecek biçimde düzenlemesine ihtimam etiği teorisinde sıklıkla vurgu yapmaktadırlar. ³⁸³

İhtimam etiği teorisinde, kadınlarla erkeklerin farklılığı iddiasına dayanmadan da, bakım faaliyetlerinin görünür kılınabileceği noktaya gelinmesinin oldukça önemli olduğu söylenilebilir. Hatta bakım faaliyetlerinin özel alanla sınırlı görülmeyip, bu faaliyetlerin kamusal boyutuyla değerlendirilmeye çalışılmasının da isabetli olduğu belirtilebilir.

İhtimam etiği teorisinde bakım faaliyetlerinin, her ne kadar kamusal boyutuna da yer açılmaya çalışılsa da, yukarıdaki alıntıda belirtildiği gibi bakım faaliyetlerinin bakım görenlerin kendi ihtiyaçlarına seyirci kılınmasına yol açmayacak biçimde düzenlenmesinin önemli olduğu ortadadır. Bu noktadan hareket edildiğinde bakım faaliyetinin bakım veren ve bakım görenlerin ilişkisel özerkliğini dışlamayacak biçimde değerlendirilmesi gerektiği belirtilebilir.

C. EV İÇİ ŞİDDET

“....Şiddet ortamında etik davranmak güçleşir. Şiddet varsa etik uzaklaşır.”³⁸⁴

Ev içi şiddet, İstanbul Sözleşmesi olarak da bilinen *Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye Dair Avrupa Konseyi Sözleşmesi*’nde “mağdur faille aynı haneyi paylaşırsa da paylaşmasa da, aile veya hanede, eski veya şimdiki eşler ya da partnerler arasında meydana gelen her türlü

³⁸³Engster, 2007, s. 2-7.

³⁸⁴Tepe, 2016, s.180.

fiziksel, cinsel, psikolojik ve ekonomik şiddet” olarak tanımlanmıştır.³⁸⁵ Ancak ev içi şiddet çok boyutlu bir problem olduğu ve yalnızca evdeki saldırı ile sınırlı olacak biçimde kavranılamayacak oluşu nedeniyle, ev içi şiddetin doyurucu bir tanımını yapmanın oldukça zor olduğu söylenilebilir.³⁸⁶ Ev içi şiddetin temel özelliği şiddete uğrayan ile şiddet uygulayan arasında yakın ilişki bulunmasıdır. Belirtilen tanım çerçevesinde şiddet uygulayan ile şiddete uğrayanın aynı evi paylaşmaları veya evli olmaları gerekli değildir. Ev içi şiddet ile aile içi şiddet farklıdır. Ev içi şiddet daha kapsamlıdır ve aile içi şiddeti, yani aile bireylerine uygulanan şiddeti de kapsar. Ev içi şiddet genellikle kadınlara yönelerek kadınları baskı altına almak için kullanılır.³⁸⁷

Liberal devletteki kamusal alan-özel alan ayrımının erkek egemenliğini pekiştirdiği için ev içi şiddete göz yumulmasına zemin hazırlayarak şiddet uygulayanlara dolaylı destek sağladığı iddia edilmektedir. Zira kamusal alan-özel alan ayrımında özel alan kadınlarla, kamusal alan ise erkeklerle özdeşleştirilir. **MacKinnon**’a göre kadınlar kamusal alandan dışlandığı gibi özel alanda da erkeklerin baskısıyla sürekli ve sistematik bir biçimde karşı karşıya kalmaktadır; Yani özel alanda da kadınlar erkek egemenliği altındadırlar. Üstelik mahrem addedilen bu alanda yaşanan eril şiddet de çoğunlukla gizli kalmaktadır.³⁸⁸

³⁸⁵ Gülriz Uygur, www.evici-adalet.org/index.php/adalet-birimi (Erişim Tarihi: 03.05.2015).

³⁸⁶ Jonathan Herring, “*Ev-İçi Şiddetin Tanımlanması: Saldırıdan Cebri Denetime*”, **Kadına Yönelik Şiddet ve Ev-İçi Şiddet** içinde, Edit Funda Kaya, Nadire Özdemir, Gülriz Uygur, Çev. Duygu Hatipoğlu, Savaş Kitapevi Yay, Ankara, 2014, s.180-187.

³⁸⁷ Herring, 2014, s. 190-193.

³⁸⁸ MacKinnon, 2003, s.183.

Ev içi şiddetle mücadele araçlarından biri de hukuk olduğundan,³⁸⁹ günümüzde doğrudan ev içi şiddetle mücadeleye odaklı hukuksal düzenlemeler yapılmaya başlamıştır.³⁹⁰ Hatta başta *Kadınlara Yönelik Şiddet ve Ev İçi Şiddete ilişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi* olmak üzere bazı hukuksal düzenlemelere ev içi şiddetin insan hakkı ihlali olduğu yansımıştır.³⁹¹ Ayrıca sözleşmede toplumsal cinsiyete dayalı kadına yönelik şiddet de tanımlanmaktadır. Buna göre kadına yönelik toplumsal cinsiyete dayalı şiddet, doğrudan doğruya kadınlara yalnızca kadın oldukları için uygulanan ve orantısız bir şekilde onları etkileyen şiddet anlamına gelmektedir.³⁹²

Hukuk vasıtasıyla ev içi şiddetle mücadelede ev içi şiddetin insan hakkı ihlali olarak görülmesi, çok önemli olmasına rağmen, ev içi şiddetle mücadelede yalnızca haklara odaklanmak tek başına yeterli olmayabilir. Bunun için ev içi şiddet sorununa şiddete maruz kalanlar ile şiddet uygulayanların içinde bulundukları ilişkiler ağını ve bu ilişkiler ağının niteliklerini de göz önüne alarak yaklaşmanın ev içi şiddetle

³⁸⁹Olca Karacan, “*Hukuk Kliniği Çalışmaları Aile İçi Şiddetle Mücadele bağlamında Türkiye’deki Hukuk Fakültelerinde Alternatif Bir Eğitim Metodu Olabilir mi?*”, **HFSA** içinde, İstanbul Barosu Yay., İstanbul 2012, S. 24, s. 69.

³⁹⁰Feride Acar- Yakın Ertürk, “*Kadınların İnsan Hakları: Uluslararası Standartlar, Kazanımlar, Sorunlar*” **Birkaç Arpa Boyu, 21. Yüzyıla Girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar, Prof. Dr. Nermin Abadan Unat’a Armağan** içinde, Der. Serpil Sancar, Koç Üniversitesi Yay., İstanbul, 2011, C. 1, s. 286-294.

³⁹¹Gülriiz Uygur, “*2006/17 Sayılı Başbakanlık Genelgesi Işığında Kadına Yönelik Şiddeti Önlemeye Yönelik Devletin Ödevi: Değişen Devlet Anlayışı mı?*”, **Birkaç Arpa Boyu, 21. Yüzyıla Girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar, Prof. Dr. Nermin Abadan Unat’a Armağan** içinde, Der. Serpil Sancar, C. 2, Koç Üniversitesi Yay., İstanbul 2011, s. 883.

³⁹²Uygur -Gürgey Çağlar, 2015, s. 155-156.

mücadele edilmesine katkı sağlayabileceği belirtilmektedir.³⁹³ Ev içi şiddet sorununun, haklara dayalı yaklaşımları da göz ardı etmeyecek biçimde, ilişkiler ağına odaklı ihtimam etiği yaklaşımıyla değerlendirilebileceği de öne sürülmektedir.

³⁹³Virginia Held “*Can the Ethics of Care Handle Violence?*” Ethics And Social Wells Fargo içinde University of Sussex Library, <http://www.tandfonline.com/loi/resw20/> (Erişim Tarihi: 09.11.2014).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

I. HUKUK EĞİTİMİ VE İHTİMAM ETİĞİ

Bu bölümde hukukun insani yönünün bulunduğu ve hukukun bu yönünün görünür kılınabileceğinin hesaba katılması gerektiği ön kabulünden yola çıkılarak hukuk eğitimi ile ihtimam etiği teorisi ilişkisi incelenecektir. Zira hukuk eğitiminde hukukun insani yönünün görünür kılınmasını engelleyen sorunlar öğrencilerin etik bakımdan gereği gibi eğitilmemeleriyle ilgilidir. Bu noktadan hareket edildiğinde öğrencilerin etik bakımdan nasıl eğitilmeleri gerektiğini ortaya koyabilmek için ihtimam etiği teorisinden hareketle hukuk eğitimi değerlendirilecektir. Bunun içinde öncelikle eğitim ve ihtimam etiği ilişkisinden hareket edilecektir.

A. EĞİTİMİN AMACI VE İHTİMAM ETİĞİ

1. Genel Olarak

Günümüzde eğitimin amacının kişilerin belli bir tipe uygun hale getirilmesi veya kişilere belli alışkanlıkların kazandırılması, **Kuçuradi**'nin deyimiyile, kişilere istendik davranışların kazandırılması olarak belirlenmesi oldukça yaygındır.³⁹⁴ Ancak eğitimden kişilere belirli davranışlar kazandırılmasının amaçlanmasının öğrencilerin yararına olmadığı söylenilmektedir. Zira bu amacın öğrencilerin toplumdaki ezme ezilme düzeneğine göre onlara uygun görülen sosyal rollere göre hazırlanmalarına zemin hazırladığı öne sürülmektedir.³⁹⁵

Paulo Freire öğrencilerin belirli bir tipe uygun hale getirilmesinden hareketle eğitimin amacının belirlenmesinin, toplumdaki güç sahibi olanların çıkarlarını

³⁹⁴Kuçuradi, 2014, s. 40.

³⁹⁵ Joel Spring, **Özgür Eğitim**, Çev. Ayşen Emekçi, Ayrıntı Yay, İstanbul, 2010, s. 35-40.

koruduğunu öne sürmektedir. Hatta **Freire** bununla da kalmayıp bu amacın öğrencilerin insani yönlerinin gelişmesine engellediği için bu amaca yönelik eğitimin onların insanlıklarının çalınmasına neden olduğunu iddia etmektedir. O, öğrencilerin insanlıklarının çalınmasının, hem öğrencilere yönelik hak ihlali hem de onların özgürlüklerinin ellerinden alınması olduğunu öne sürmektedir.³⁹⁶

Takiyettin Mengüşoğlu'na göre insan “olanaklar” varlığıdır. O'na göre insan, geliştirilmeye müsait olanaklarla ve yeteneklerle dünyaya gelmekteyse de, bu olanaklar ve yetenekler insanda kendiliğinden gelişmemektedir. Ancak başka insanlar vasıtasıyla, eğitim sayesinde geliştirmektedir.³⁹⁷ Bu noktadan hareketle **Kuçuradi**'ye göre öğrencilere istendik davranışları kazandırma amacı yerine, kişilerin insanlaşmasına bir başka insanın yardımcı olabileceği kadarıyla yardımcı olması düşüncesinden hareketle eğitimin amacının belirlenmesi mümkündür.³⁹⁸

İhtimam etiği teorisinde eğitimin amacını belirlemeyle **Noddings** uğraşmıştır. **Noddings**'e göre eğitimden öğrencilerin hatta belli oranda hocaların birbirlerini etik bakımdan olgunluğa erişme süreçlerinin desteklemesi ve geliştirilmesi amaçlanmalıdır. Ancak burada hocanın sorumluluğunun öğrencilerden çok daha fazla olduğu gözden kaçırılmamalıdır.³⁹⁹ **Noddings** eğitimin amacını etik sorumluluktan kaynaklı ihtimam göstermeye dayandırmak istemektedir. Bunu yaparken Birinci Bölümde anlatıldığı gibi, insanlarda doğal ihtimam gösterme eğilimi bulunduğundan

³⁹⁶Freire, 2011, s. 23-30.

³⁹⁷Mengüşoğlu, 1998, s. 174.

³⁹⁸Kuçuradi, 2014, s. 40-42.

³⁹⁹Bergman, 2004, s. 78.

hareket etmektedir. Bu eğilimin üzerine etik sorumluluğa dayalı ihtimam göstermeyi inşa etmeye çalışmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi Noddings, doğal ihtimam gösterme ile etik sorumluluğa dayalı ihtimam gösterme arasında duygular, ilgi ve sorumluluklar ve etik farkındalığa dayalı eğitim üzerinden köprü kurmak istemektedir. Zaten **Noddings**'e göre etik sorumluluğa dayalı ihtimam gösterme kendiliğinden gerçekleşen bir durum olmayıp, ancak hocalar ve öğrencilerin birbirlerine karşılıklı ihtimam göstermesiyle mümkün hale gelebilecektir.⁴⁰⁰

Kuçuradi'nin eğitimin amacından kişilerin insanlaşmasına bir başka insanın yardımcı olabileceği kadarıyla yardımcı olmanın anlaşılması gerektiğine ilişkin tespitinin ihtimam etiği teorisi bakımından önemli olduğu söylenilebilir.⁴⁰¹ Zira **Kuçuradi**'nin eğitimin amacı ile ilgili tespiti ile **Noddings**'in öğrencilerin hatta belli oranda hocanın da etik bakımdan olgunluğa erişme sürecini destekleme ve geliştirmesine dayalı eğitim anlayışının tahakküme dayalı eğitim anlayışını dışlamaları bakımından bağdaştığı ileri sürülebilir.⁴⁰² Ancak **Kuçuradi**'nin eğitim anlayışının ilişkisel özerkliğe dayalı olduğu söylenemez. Oysa **Noddings**'in eğitim anlayışı, öğrencilerin ve hocaların karşılıklı olarak birbirlerini geliştirmesine dayalı olduğu için ilişkisel özerklikle doğrudan ilgilidir.⁴⁰³ **Kuçuradi**'nin eğitim anlayışı her ne kadar ilişkisel özerkliğe dayanmasa da onun eğitim anlayışı kişinin özgürleşmesine olanak sağlamaya yönelik olduğundan ve ilişkisel özerklik de özgürlükle çok yakından ilişkili

⁴⁰⁰Bergman, 2004, s. 150-153.

⁴⁰¹Kuçuradi, 2014, s. 40-42.

⁴⁰²Kuçuradi, 2014, s. 40-42.

⁴⁰³ Noddings, “*Relational Autonomy*”, <http://www.cite2011.com/Ponencias/NNoddings.pdf> (Erişim Tarihi: 12. 12. 2013).

olduğundan eğitimin amacını belirlemeye çalışırken **Kuçuradi**'nin eğitim anlayışının yol gösterici olduğu ileri sürülebilir.

İlişkisel özerklik ile özgürlük birbiriyle çok yakından bağlantılı olmasına rağmen, ihtimam etiği teorisinde özgürleşme yerine güçlendirmeye önem verilmiştir. Ancak sadece güçlendirmeye önem veren eğitim anlayışının hukukun insani yönünün görünür kılınması için yeterli olamayacağı söylenilebilir. Yine de güçlendirmenin özgürleşmeye katkı sağlayıcı işlevi olabileceği göz önüne alındığında eğitimin amacını değerlendirirken güçlendirmeden de bahsetmenin uygun olabileceği belirtilebilir.

3. Güçlendirme

Bilindiği gibi güç kelimesi baskın olma, hâkim olma, tahakküm etme, kapasite, olanak gibi pek çok anlama gelmektedir. Tahakküm etme ve baskın olma anlamındaki güç kelimesi iktidarı çağrıştırmaktadır. İktidar çağrıştıran güçten bahsedilince de iktidarın sınırlandırılması, yani gücün dizginlenmesi akla gelmektedir. Güç kelimesi burada sözü edilen biçimde ele alındığında, başkalarına, onların istek ve ihtiyaçlarını dikkate almadan, güç sahibi olanın istediğini yaptırma iradesi olarak anlaşılabilir.⁴⁰⁴ Ancak güçlendirme kavramının türetildiği güç kelimesi yalnızca tahakküm etmeyle ilgili değildir. Güç kelimesi kapasite ve potansiyel anlamlarına da gelmektedir.⁴⁰⁵

Potansiyel anlamda güç, gizli olan henüz açığa çıkıp gelişmemiş güçtür. Bu anlamdaki güç gelecekte değişikliğe yol açma olasılığını kendi içinde taşımaktadır.⁴⁰⁶

⁴⁰⁴Cheryl E. Czuba, “*Empowerment: what is it?*” www.joe.org/joe/1999october/comm (Erişim Tarihi: 23.08.2015).

⁴⁰⁵Carolyn Shrewsbury, “*What is Feminist Pedagogy?*”, **Women’s Studies Quarterly** içinde, 1997, C.1, S.2, s.167-169.

⁴⁰⁶Rollo May, **Güç ve Masumiyet**, Çev. Mihriban Doğan, Say Yay, İstanbul 2013, s. 107.

Buradan hareketle güçlendirmenin kişilerin potansiyellerini açığa çıkartılmasına yardımcı olarak gelişmelerinde onlara destek olmayla yakından ilgili olduğu belirtilebilir.⁴⁰⁷

Güç kelimesi baskın olmayı çağrıştıran anlamlarında olduğu gibi, potansiyel ve kapasiteyi çağrıştıran anlamlarında da insan ilişkileriyle yakından ilgilidir. Zira baskın olmayı çağrıştıran anlamlarında bu kelime, tahakküm etmeye dayalı ilişkileri çağrıştırmaktadır. Oysa potansiyel ve kapasiteyi çağrıştıran anlamlarında kullanıldığında ise tahakküme dayalı ilişki kurma biçimini dışlama olasılığını içinde barındırmaktadır.⁴⁰⁸

Her ne kadar güçlendirme güç kelimesinin kapasite ve olanakları çağrıştıran olumlu anlamından türetilmiş olsa da ve güçlendirme de tahakküme dayalı ilişkiler ağında güçsüzleştirilmiş kişilerin desteklenerek kapasitelerinin gerçekleştirilmesi olarak anlaşılrsa da gücün olumsuz anlamının da bu kelimenin türetilmesinde rolü olduğu unutulmamalıdır.⁴⁰⁹

Güçlendirme de kişinin hak sahibi olması, haklarını gereği gibi kullanabilmesi için oldukça önemlidir. Bu nedenlerle güçlendirme, haklarının kullanmasının önünde ciddi engeller bulunan kişiler ve gruplar söz konusu olduğunda özel önem arz

⁴⁰⁷Shrewsbury, 1997, s. 167-169.

⁴⁰⁸Seth Kreisberg, “*Transforming Power, Domination, Empowerment and Education*”, University of New York Press, 1992, s. 11-16.

⁴⁰⁹Kreisberg, 1992, s. 18-21.

etmektedir. Örneğin kadınların haklarıyla ilgili mücadelelerde de güçlendirmeye vurgu yapılmaktadır.⁴¹⁰

Güçlendirme insanların kendi yaşamlarını kontrol edebilmeleri için onlara çok boyutlu olarak, örneğin eğitim, sağlık ve ekonomik bakımdan destek verme olarak tanımlanabilmektedir. Güçlendirme çok boyutlu olması nedeniyle psikoloji, ekonomi, eğitim gibi pek çok alanda önemli bir işleve sahiptir. Bu nedenle güçlendirmenin tanımının, onun kullanıldığı alanın özelliklerine göre değişebileceği gözden kaçırılmamalıdır.⁴¹¹

Güçlendirme kişilerin kapasitelerini hayata geçirmeyle yakından ilgili olduğu için eğitim alanında başta feminist pedagoglar olmak üzere pek çok eğitimci tarafından güçlendirmeye önem verilmektedir. Feminist pedagoglar güçlendirmeyi toplumsal cinsiyet eşitsizliği bağlamında ele almaktadırlar. Şöyle ki toplumsal cinsiyet eşitsizliği, başta kadınlar olmak üzere tahakküm edilerek ikincil konuma sokulmaya çalışılanların kapasitelerinin kullanmasının engel olunmasına neden olmaktadır. Bu nedenle onlara göre eğitimde de toplumsal cinsiyet eşitsizliğini ortadan kaldırarak, güçsüzleştirilenlerin kapasitelerini kullanabilmeleri için güçlendirilmeleri gerekmektedir.⁴¹²

İhtimam etiği teorisinde güçlendirmeye önem verilmektedir. Güçlendirme ile ihtimam gösterme sorumluluğu arasında bağ kurulmaktadır. Bu bağı kurmaya

⁴¹⁰ Czuba, “*Empowerment...*” www.joe.org/joe/1999october/com (Erişim Tarihi: 23.08.2015).

⁴¹¹ Czuba, “*Empowerment...*”, www.joe.org/joe/1999october/com (Erişim Tarihi: 23.08.2015).

⁴¹²Bergman, 2004, s. 150.

Çalışanlardan birisi de **Noddings**'dir. **Noddings** hem herkesin zayıflıkların farkında olunması, hem de herkesin ihtimam gösterme kapasitesinin güçlendirilmesi üzerinde durmaktadır. Hatta bir adım daha atarak hocaların öğrencilerin başkalarının ihtiyaçlarına cevap verme kapasitelerini geliştirmesinin koşullarını oluşturmaya yardımcı olmaları gerekliliği üzerinde durmaktadır.⁴¹³

Feminist pedagoglar öğrencilerin güçlendirilmesi için öncelikle hoca ve öğrenci arasında olduğu gibi, öğrencilerin de birbirleri arasındaki tahakkümün ortadan kaldırıldığı bir eğitim ortamının sağlanması üzerinde durmaktadır. Bu ortamın sağlanabilmesi için de öğrencilerin birbirleriyle rekabet etmeleri yerine birbirleriyle işbirliği içerisinde olacakları ve eğitim sürecine aktif biçimde katılacakları bir eğitimin gerekliliğine vurgu yapmaktadırlar. Özellikle de eleştirel akıl yürütmelerine destek olunarak öğrencilerin güçlendirilmesinin onların özgürleşmesine katkı sağlayabileceği öne sürölmektedir.⁴¹⁴ Buradan hareketle özgürleşmeden bahsedilmesi uygun olabilir.

4. Özgürleşme

Yukarıda belirtildiği gibi insanın özgürlüğü insanın olanaklarındandır. Ancak tahakküme dayalı eğitimin insanlaşmayı ve insanın özgürleşmesiyle ilgili olanağını engellediği belirtilmektedir. Bu nedenle eğitim insanlaşmayı sağlayacaksa, bu eğitimin özgürleştirmeye yol açması gerektiği öne sürölmektedir. Buradan hareketle güçlenmenin özgürleşmeye zemin hazırladığı ileri sürölebilir.

İhtimam etiği teorisinde öğrencilerin güçlendirilmesi doğrudan ele alınmasına rağmen onların özgürleşmesi doğrudan ele alınmamıştır. Ancak bu teoride oldukça

⁴¹³Bergman, 2004, s. 150.

⁴¹⁴Shrewsbury, 1997, s. 166-168.

önemli yeri olan ilişkisel özerklik anlayışında sorumluluk (sorumlu olma) ve aşağıda bahsedilecek olan diyaloga dayalı eğitimden hareketle öğrencilerin özgürleşmesine yer vermek mümkündür.

Feire'ye “özgürleşme pratiği olarak eğitim insanın soyut, yalıtılmış ve dünyadan bağımsız ve ayrı olarak var olduğunu reddeder.”⁴¹⁵ Bu noktadan hareket edildiğinde özgürlüğün bir fanusun içerisinde değil başkalarıyla kurulan ilişkilerle geliştiği ileri sürülebilir. ⁴¹⁶ Ancak başka insanlar ve bu insanlarla tahakküme dayalı olmayan ilişkilerle özgürleşmek mümkündür. Oysa kişinin ne kadar eşitliğe dayalı ilişkiler ağı içerisinde bulunursa bulunsun sadece başkalarının çabasıyla özgürleşemeyeceği, özgürleşmek için kendisinin de çaba harcaması gerektiği belirtilebilir. Buradan hareket edildiğinde özgür olma olanağı her insanda bulunmaktadır. Ancak bu olanağı gerçekleştirmek her tek insanın kendi işidir.⁴¹⁷

Feire'ye göre “özgürlüğün izini, sürekli ve sorumlulukla sürmek gerekir. Özgürlük insanın dışında bir ideal değildir; mit haline gelen bir fikir değildir. İnsanın yetkinleşme arayışının olmazsa olmaz koşuludur.”⁴¹⁸ **Rollo May'a** göre ilişkilerde taşınan sorumluluğu elden bırakmamak da özgürlüğün olmazsa olmazıdır.⁴¹⁹

Noddings ihtimam etiğini geliştirmeye çalışırken, özellikle de ihtimam etiğine eğitimde yer açmaya uğraşırken, ihtimam etiğinin en önemli bileşenlerinden olan sorumluluğa özel bir önem vermektedir. **Noddings'e** göre eğitim verenlerin eğitim

⁴¹⁵Feire, 2011, s. 60.

⁴¹⁶May, 2013, s. 155.

⁴¹⁷Mengüçoğlu, 1998, s. 135.

⁴¹⁸ Feire, 2011, s. 27.

⁴¹⁹May, 2013, s.150-160.

verdikleri kişilere karşı önemli sorumlulukları bulunmaktadır.⁴²⁰ Bu sorumluluğu doğal ihtimam gösterme ve etik bakımdan ihtimam ilişkisini kurarak, etik bakımdan ihtimam gösterme sorumluluğu üzerinden açıklamaktadır.⁴²¹

Noddings her kadar sorumluluktan bahsetse de Birinci Bölümde bahsedilen sorumluluk duyma ile sorumlu olma arasında herhangi bir ayrım gözetmemektedir. Daha önce de belirtildiği gibi, sorumluluk duyma insanların içinde bulunduğu ilişkiler ağına göre kendisini ne olarak gördüğüyle ilgili olduğu için, değer yargıları ve içinde bulunulan zorunluluklarla ilgilidir. Oysa sorumlu olma ise kişinin içinde bulunduğu çeşitli ilişkilerin kendilerine ve aralarındaki bağlantılara ilişkin bilgiye dayanmaktadır. Bu ayrımı göz önüne almayan bir sorumluluğa dayalı eğitimin öğrencilere istendik davranışları kazandırma amaçlı bir eğitim anlayışına kapı aralama ihtimali olabilir. Buradan yola çıkıldığında sorumlu olmaya dayalı eğitimin öğrencileri özgürleştirmeye olanak sağlayabileceği ileri sürülebilir.

B. HUKUK EĞİTİMİN AMACI VE İHTİMAM ETİĞİ

Yukarıda güçlendirme ve özgürleşmeye dayalı bir eğitim anlayışı için ihtimam etiği teorisinin elverişli olduğu ortaya konmuştu. Bu noktadan hareket edildiğinde öğrencilerin güçlenmesine ve özgürleşmesine dayalı hukuk eğitimi olanağı bulunduğu ileri sürülebilir. Bu olanaktan hareketle **Uygur** hukuk eğitiminin amacını belirlemeye çalışmaktadır. Her şeyden önce **Uygur** hukuk fakültelerinde genellikle normlara dayanan teknik hukuk bilgisinin hocalardan öğrencilere aktarılmasının amaçlandığını belirtmektedir. Bu doğrultuda teknik hukuk eğitimiyle sınırlı bir hukuk eğitiminin, öğrencilerin hukukçuluk mesleğinin gerektirdiği, bağlantı kurma, akıl yürütme ve

⁴²⁰Bergman, 2004, s. 150.

⁴²¹Bergman, 2004, s. 152.

çıkarmada bulunma yeteneklerini geliştiremeyeceğini ileri sürmektedir. Sadece teknik hukuk eğitimiyle sınırlı kalındığında hukukun insani yönünün görünür kılınmasının mümkün olmadığını da dile getirmektedir.⁴²²

Uygur hukukun insani yönünün görünür kılınabilmesi için hukuk eğitimin amacının kurallara dayanan teknik hukuk bilgisinin öğrencilere aktarılmasıyla sınırlandırılmayıp, öğrencilerin eleştirel düşünme ve etik bakımdan da eğitilmelerini içerecek biçimde hukuk eğitiminin amacının belirlenmesini önermektedir. Ayrıca **Uygur**'a göre hukuk eğitiminde kullanılacak metotlar hukuk eğitimin amacı ile doğrudan ilgilidir.⁴²³

Hayrettin Ökçesiz'e göre ise “*hukuk eğitimi; kişiyi, hukuk alanında bilgi, karakter, düşünme, duygu davranış ve uygulama açısından belli bir düzeye yükseltmeyi amaçlamaktadır.*”⁴²⁴ Buradan hareketle **Ökçesiz**'in hukuk eğitiminden hukukçularda belirli yetilerin geliştirilmesinin amaçlanması gerektiğini belirttiği söylenilebilir. Bu amaçla, hukukun insani yönünün görünür kılınması arasında bağ kurulması mümkündür. Ancak öğrencilerde belli yetilerin geliştirilmesinin **Uygur**'un belirttiği

⁴²²Gülriz Uygur, “*Good Lawyers: The Education of Philosophy of Law and Alternative Methods in Turkish Legal Education*”, **Alternative Methods in the Education of Philosophy of Law (and the Importance of Legal Philosophy in the Legal Education)** içinde, Eds. Gülriz Uygur-Imer B. Flores, Franz Steiner Verlag Stuttgart, Nomos 2010. s. 38- 45; Gülriz Uygur, “*Hukuk Eğitiminde Geliştirilmesi Gereken Yetiler, Hukuk Felsefesi Öğretimi ve Alternatif Metotlar*”, **HFSA** içinde, 2008, S.18, s. 166-168.

⁴²³ Uygur, 2008, s. 166.

⁴²⁴ Hayrettin Ökçesiz, “*Hukuk Eğitime Genel Bakış*”, **Hukuk Öğretimi ve Hukukçunun Eğitimi** içinde, Edit. Adnan Güriz, Türkiye Barolar Birliği Yay., Ankara, 2003, s.14.

eleştirel düşünme ve etik bakımdan öğrencilerin eğitilmeleri amacının gerçekleşmesi için uygun olduğu belirtilebilir.

İhtimam etiği teorisi sorumluluklara ve ilişkilere önem verilmesine dayalı olduğu kadar, etik problemlerin sonucuna odaklı olmayıp sürecin göz önüne alınmasına dayalı olduğundan bağlamı hesaba katarak akıl yürütmeye de elverişlidir. Buradan hareketle bu çalışmada hukuk eğitiminin amacı **Uygur**'un belirttiği gibi teknik hukuk bilgisini dışlamayacak biçimde, eleştirel akıl yürütme ve etik bakımdan eğitimi içerecek biçimde belirlenmeye çalışılacaktır.

1. Teknik Hukuk Bilgisinin Öğretilmesi

Yukarıda da belirtildiği gibi **Uygur** hukuk fakültelerinde genellikle normlara dayanan hukuk tekniğini öğretmeyle sınırlı bir hukuk eğitiminin, öğrencilerin hukukçuluk mesleğinin gerektirdiği bağlantı kurma, akıl yürütme ve çıkarımda bulunma yeteneklerini geliştiremeyeceğini ileri sürmektedir.

Tuğrul Arat'a göre hukuk tekniğini öğretmeye dayalı hukuk eğitiminden öğrencilere hukuku sistematik bir bütün olarak vermek, hukuk kurallarını, ilkelerini ve kavramlarını öğretmek amaçlanmaktadır.⁴²⁵ **Arat** hukuk eğitiminin amacının öğrencilere çok yönlü hukuk bilgisi verilmesiyle onların hukuki akıl yürütebilecek beceriye sahip olmalarının sağlanması olduğunu iddia etmektedir.⁴²⁶ **Arat**'ın hukuki akıl yürütme becerisi kazandırılması gerektiğine ilişkin tespitinin oldukça önemli olduğu söylenilebilir. Ancak **Uygur**'a göre hukuk tekniğini öğretmeye dayalı hukuk

⁴²⁵ Tuğrul Arat, **Amerikan Hukuk Öğretiminde Case Method**, AÜHF Yay, Ankara 1968, s. 85.

⁴²⁶ Arat, 1968, s. 85.

eğitimi öğrencilerin hukuk normlarını kendi başına bir şey gibi algılamalarına yol açmaktadır. Bu durum da öğrencilerin normların getiriliş amaçlarıyla bağlantı kuramamalarına yol açmaktadır.⁴²⁷ Ayrıca **Uygur** hukuk tekniğiyle sınırlı bir hukuk eğitiminin hukukçuların teknik detayların içinde kaybolarak hukuki problemin etikle ilgili boyutu başta olmak üzere, başka boyutlarının görülmemesine neden olduğunu belirtmektedir. Buradan hareketle öğrencilerin eleştirel akıl yürütme becerilerinin geliştirilmesi gerektiğini söylemektedir.⁴²⁸

2. Eleştirel Akıl Yürütme Becerisinin Geliştirilmesi

Eleştirel düşünme, herhangi bir konu, olgu ve fikir üzerinde açıklık-seçiklik, tutarlılık, mantıklılık, şüphecilik ve doğru akıl yürütme gibi bazı ölçütlere dayalı olarak kendi düşünme sürecini sürekli denetim altında tutarak değişmeye ve kendi kendini düzeltmeye açık olan bir düşünme biçimidir. Özgünlüğün, derinlemesine düşünmenin ve ölçütlere dayanmanın eleştirel düşünmenin önemli bileşenleri oldukları belirtilebilir.⁴²⁹

Eleştirel düşünebilmek için de alışılmış kalıpların dışına çıkılarak, önyargılardan uzaklaşarak, her türlü bilginin sorgulanarak ve sınanarak değerlendirilmesine ihtiyaç bulunduğu ve akıl yürütme yöntemlerine ait bilgi sahibi olunması gerektiği ileri sürülmektedir.⁴³⁰

⁴²⁷Uygur, 2008, s. 166-169.

⁴²⁸ Uygur, 2010, s. 38.

⁴²⁹Hakan Gündoğdu, “*Eleştirel Düşünme ve Eleştirel Düşünme Öğretimine Dair Bazı Yanılgılar*”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* içinde, 2009, C.7, S.1, s. 63.

⁴³⁰Gündoğdu, 2009, s. 62-64.

Eleştirel düşünme etik bakımdan değerlendirme yapabilmek için tek başına yeterli değildir. Ancak *“Ciddi bir eleştiri odaklanmayı, anlama çabası içeren bir biçimde dikkatle dinlemeyi ve hem söyleyene hem de söylenene değer vermeyi ve saygı göstermeyi esas alan derin ve zahmetli bir çabayı gerektirir.”*⁴³¹ Buradan hareketle eleştirel akıl yürütebilmenin ihtimam etiği perspektifinden hareketle değerlendirme yapmayı kolaylaştırıcı olduğu ileri sürülebilir.

Uygur'a göre hukuk eğitimi yalnızca normlara dayalı teknik hukuk bilgisinin eğitimiyle sınırlı olsa dahi, eleştirel akıl yürütme becerisinin geliştirilmesi gereklidir. Ayrıca **Uygur** eleştirel akıl yürütme ile sokratik düşünme tarzı arasında bağlantı kurmaktadır.⁴³² O'na göre Sokratik düşünce tarzı öğrencileri alışılmış kalıpların dışına çıkarak düşünme olanağı sağladığı için onların aklını özgürleştirmektedir.⁴³³ Buradan hareketle **Uygur** eleştirel akıl yürütmenin öğrencilerin hukuk normlarını otoritenin emirleri olarak sorgusuz kabul etmelerini engelleyebileceğini ileri sürmektedir. Ayrıca argüman oluşturma ve argümanları inceleme pratiğinin öğrencilere kazandırılması için ve alışkanlıklara ve geleneklere dayalı normları gözden geçirmeleri için de eleştirel akıl yürütmenin gerekli olduğunu belirtmektedir.⁴³⁴

Freire'ye göre eleştirel düşünme kendiliğinden oluşmamakta, ancak hoca ile öğrenciler arasında diyaloga dayalı bir eğitim sürecini gerektirmektedir.⁴³⁵ Zaten

⁴³¹Özdemir İ, 2016, s. 265-266.

⁴³²Uygur, 2008, s. 169.

⁴³³Uygur, 2010, s. 40.

⁴³⁴Uygur, 2008, s. 169.

⁴³⁵Freire, 2011, s. 70-80.

Leonard Nelson'a göre “*kişi ancak konuşarak kendini ifade etmek, getirilen her türlü soruyu ele almak ve her iddianın nedenleri üzerinde hesaplaşmak zorunda kaldığında, teşvik de karşı konulmaz bir güç halini alır. İşte bu kişiyi özgürlüğe zorlama sanatı sokratik yöntemin ilk sırrıdır.*”⁴³⁶ **Freire**’ye göre edilgenleştirilmiş kişileri özgürleştirmek zor olsa da imkânsız değildir. Ancak bunun için her şeyden önce diyaloga dayalı eğitim kaçınılmazdır. Bunun için insanın kendini dönüştürme gücüne inanmak, öğrencilere güvenmek ve onlarla sevgiye dayalı ilişki kurarak, öğrencilerin özgürleşememelerin nedenlerini kavramak ve öğrencilerle gerçek bir iletişim kurmak gerekmektedir.⁴³⁷ Zaten Ona göre “*İnsana inanç diyalogun a priori bir gereğidir. Fakat güven diyalog kurulur. Eğer güven oluşmamışsa, o zaman güvenin ön koşullarının bulunmadığı görülecektir.*”⁴³⁸

Sokratik yöntemle ilgili olarak **Nelson**’un kullandığı özgürlüğe zorlama ve her iddianın nedenleri üzerinde hesaplaşma ifadelerinin üzerinde düşünmeye değer olduğu belirtilebilir. Zaten **Nelson**’a göre sokratik yöntem öğrencilerin bilgisizliklerini fark etmelerine, önyargılarından vazgeçmelerine ve kendi kendilerini eleştirmelerine neden olacaktır.⁴³⁹ Ancak **Freire**’ye göre edilgenleştirilerek eğitilmiş kişileri özgürleştirmek çok kolay değildir. Çünkü onlar güçlerini kullanamayacak kadar örselenmişlerdir.⁴⁴⁰ Buradan hareketle hukuk fakültelerine gelen öğrencilerin önemli bölümünün ezbere

⁴³⁶ Leonard Nelson, “*Sokratik Yöntem*”, **Sokratik Konuşma** içinde, Der. Sabir Yücesoy, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2006, s. 53.

⁴³⁷Freire, 2011, s. 66-73.

⁴³⁸Freire, 2011, s. 70.

⁴³⁹Nelson, 2006, s. 53-55.

⁴⁴⁰Freire, 2011, s. 70.

ve edilgenleştirilmeye dayalı eğitimden geçerek geldikleri göz önüne alınınca öğrencilerin bir bölümünün eleştirel akıl yürütmeye karşı isteksizlikleri anlaşılabilir.

Çalışmanın Giriş bölümünde de belirtildiği gibi, eleştirel akıl yürütme ile hukuk eğitimindeki toplumsal cinsiyet eşitsizliği arasında ilgi kurulabilir.⁴⁴¹ Zaten “meslekler belirli bir zamanda ve yerde sistemli bir toplumsal yapı içinde yer alırlar ve kendileri de sistemli bir yapı olarak karşımıza çıkarak var olan toplumsal ilişkiler düzeninden etkilenirler”.⁴⁴² Bu noktadan hareketle **Spring**’ toplumdaki güç ilişkilerini anlayabilecek ve bu güç ilişkilerini eleştirel biçimde değerlendirebilecek bir bakış açısının edinilmediği meslek eğitiminin kişileri özgürleştirip özerk bireyler haline getiremeyeceğini ileri sürmektedir.⁴⁴³ Ancak daha önce de belirtildiği gibi, kişilerin özgürleşmesi ve özerk bireyler haline gelebilmesi için sadece güç ilişkilerini eleştirel biçimde değerlendirmenin yeterli olmayacağı ileri sürülebilir.

Feminist hukuk teorisi hukuktaki erkek egemenliğine dayalı güç ilişkilerinin eleştirel biçimde değerlendirilmesiyle ilgilidir. Hatta hukukun erkek egemen yapısının dönüştürülmesiyle mücadele de feminist hukuk teorisinin kapsamındadır. Feminist hukuk teorisyenleri hukukun eğitiminin erkek egemen yapısını dönüştürmeyi hukukun ataerkil yapısıyla mücadelenin önemli bir parçası olarak görmektedirler. Buradan hareketle yakın zamanlarda dünyanın çeşitli ülkelerinde hukukun erkek egemen yapısını deşifre etmeye yönelik olarak kadın ve hukuk, toplumsal cinsiyet ve hukuk, feminist hukuk teorisi gibi çeşitli dersler açılmıştır. Ancak feminist hukuk

⁴⁴¹ Çağlar Gürgey, 2014, s. 97.

⁴⁴²İsmail Demirdöven, “Meslek Etikleri ve Meslek Kimliği Sorunu ” **I. Uygulamalı Etik Kongresi Orta Doğu Teknik Üniversitesi**, Ankara, 18-20 Ekim 2006, s.2.

⁴⁴³ Spring, 2010, s. 123.

teorisyenlerinin hukuk eğitimine yönelik eleştirileri, yalnızca hukuk eğitimin müfredatına yönelik değildir.⁴⁴⁴ Zaten eğitimde toplumsal cinsiyet eşitsizliği sadece eğitime erişme ve eğitimi tamamlamayla sınırlı değildir. Eğitimde toplumsal cinsiyet eşitsizliği, eğitim müfredatından eğitim materyallerine, kadar pek çok şeyde bulunmaktadır.⁴⁴⁵

Feminist hukuk teorisyenleri her şeyden önce klasik hukuk eğitiminin eşitlik esası yerine hiyerarşi esasına dayandığını iddia etmektedirler. Bu hiyerarşinin hukuk eğitiminde kullanılan materyallerden müfredata, hoca öğrenci ilişkisine, öğrencilerin birbirleriyle olan ilişkisine, ders anlatma yöntemlerine değin pek çok boyutunun bulunduğunu iddia etmektedirler.⁴⁴⁶ Feminist hukuk teorisyenlerinin hukuk eğitimindeki hiyerarşinin pek çok boyutunu ortaya koymaya yönelik çalışmalarının dikkate değer olduğu söylenebilir.

Hukuk eğitimindeki hiyerarşinin çok çeşitli boyutlarıyla bilinmesi, öğrencilerin etik bakımdan eğitimini zorlaştıran koşulların gereği gibi anlaşılması için de gereklidir. Ancak öğrencilerin etik bakımdan nasıl eğitilmeleri gerektiğini ortaya koyabilmek için belirli bir etik anlayışa ihtiyaç bulunduğundan bu çalışmada ihtimam etiği teorisinden hareketle hukuk eğitimi değerlendirilmiştir.

Feminist hukuk teorisi ile ihtimam etiği teorisi ilişkisi, kadınların erkeklerden farklılığından hareketle kadın deneyimlerinin ve kadın bakış açısının hukuk eğitiminde

⁴⁴⁴Çağlar Gürgey, 2014, s. 96-100.

⁴⁴⁵Fevziye Sayılan, **Toplumsal Cinsiyet, Eğitim Olanaklar ve Sınırlar**, Dipnot Yay, İstanbul 2012, s.13-15.

⁴⁴⁶Çağlar Gürgey, 2014, s. 97-100.

görmezden gelindiği iddiasından hareketle tartışılmıştır. Bu tartışmalarda özellikle de kürtaj, ev içi şiddet ve bakım emeği gibi doğrudan toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle ilgili konulara hukuk eğitiminde yer verilmesi gerektiği ileri sürülmüştür.⁴⁴⁷

Bu çalışmanın İkinci Bölümünde kürtaj, ev içi şiddet ve bakım emeği gibi konular ile ihtimam etiği teorisi arasında, kadınlar ile erkeklerin farklılığı iddiasından hareketle bağ kurulduğunda, ilgili etik problemlerin anlaşılmasının güçleşebileceği açıklanmaya çalışılmıştır. Bu konularla ihtimam etiği teorisi ilişkisinin, kişilerin ilişkisel özerkliklerinden hareketle kurulması gerektiği ileri sürülmüştür.

Feminist hukuk teorisi ve ihtimam etiği teorisi ilişkisi sadece kürtaj, ev içi şiddet ve bakım emeği gibi toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle ilgili konuların hukuk eğitimindeki yerinin değerlendirilmesinden ibaret değildir. Ayrıca bu ilişki bireysel performansa ve rekabete dayalı hukuk eğitimi üzerinden de kurulmaya çalışılmıştır. Hukuk eğitiminde birlikte öğrenme ve işbirliğine önem verilmeyerek rekabete ve bireysel performansa yer verilmesinin, bu eğitimde kadın öğrencilerin ihmal edilmesiyle ilgili olduğu belirtilmiştir.⁴⁴⁸ Oysa aşağıda açıklanmaya çalışılacağı gibi ihtimam etiği teorisinden hareketle bireysel performansa ve rekabete dayalı hukuk eğitimi anlayışı, öğrencilerin kendine özgü birer kişi olarak başkalarıyla ilişkiye geçebilen varlıklar olarak değil, onların başkalarını taklit etmelerine dayalı olduğu için eleştirilebilir.

⁴⁴⁷ Deborah L. Rhode, “Missing Questions: Feminist Perspectives on Legal Education”, **Stanford Law Review** içinde, 1993, V. 45, s. 1547-5148.

⁴⁴⁸ Katherine T. Bartlett, “Feminist Perspectives on the Ideological Impact of Legal Education upon the Profession, Legal Ethics”, **North Carolina Law Review** içinde, 1994, s. 1263-1264.

Kadınların erkeklerden farklı olduğu iddiasını kabul etmeden de feminist hukuk teorisi ile ihtimam etiği teorisi arasında, feminist pedagojide oldukça önemli yeri olan ilişkiselliğe dayalı güçlenme üzerinden, ilgi kurulmasının mümkün olduğu belirtilebilir.

İlişkiselliğe dayalı güçlenme, mevcut, sürdürülen veya zenginleştirilen ilişkilerle ilişki içinde olan tarafların, birbirlerinin ve başkalarının insansal olanaklarını gerçekleştirmeleri için çaba göstermeleri olarak tanımlanabilir. Bu güçlenme, tahakküm etmeye dayalı ilişkilerdeki gibi ilişkinin güçlü olanının zayıf olan tarafı kontrol etmesi, hatta sömürmesi gibi çeşitli biçimlerde ortaya çıkan bir tarafın baskısına dayalı güçlenme değildir.⁴⁴⁹

İlişkiselliğe dayalı güçlenme feminist pedagojide oldukça önemli olan öğrencilerin birbirleriyle rekabeti yerine birbirleriyle işbirliği halinde olmayı deneyimleyerek öğrenmeleriyle ilgilidir. Bu güçlenme biçimi başkalarıyla rekabet etmek yerine başkalarının da potansiyellerini açığa çıkarmaya dayalıdır.⁴⁵⁰

İlişkiselliğe dayalı güçlenme biçiminin öğrencilerin özgürleşmelerine zemin hazırlama olanağı sunması bakımından oldukça önemli olduğu söylenilebilir. Bu güçlenme biçiminin özgürleşmeye zemin hazırlaması bakımından öğrencilerin ilişkisel özerkliklerini geliştirmelerine ciddi katkı sağlayabileceği öne sürülebilir.

Hukukun insani boyutunun görünür kılınması önkabulünden hareket edilince, öğrencilerin etik bakımdan da eğitilmesi gerekmektedir. Zira hukukun bu boyutunun

⁴⁴⁹ Shrewsbury 1997, s. 164-168.

⁴⁵⁰ Shrewsbury, 1997, s. 165-168.

ortaya konulabilmesi için hukukçuların sadece teknik hukuk bilgisine ve eleştirel aklı yürütme becerisine sahip olmaları yeterli değildir. Hukukun bu boyutunun ortaya konulabilmesi için hukukçuların belli erdemlere sahip olması gerekmektedir. Onların belli erdemleri kazanabilmeleri için etik bakımdan da eğitilmeleri gerekmektedir. Eleştirel aklı yürütme her ne kadar öğrencilerin aklını özgürleştirse de öğrencilerin belli erdemleri kazanabilmeleri için yeterli değildir.⁴⁵¹

3. Etik Bakımdan Eğitim

“...ruhbanlık yerine uzmanlık diye bilinen laik bir seçenek geliştirdik.

*Bizim toplumumuzda, özel bilgiye sahip olduklarını iddia eden uzmanlara karşı kuşkucu olmakta yarar var...”*⁴⁵²

Hukukun insani yönünden hareket edildiğinde hukukçuluk mesleğinin amacının adaleti sağlamak olduğu söylenilebilir. Ancak **Uygur** etik olmadan, adalete uygun bir hukuktan bahsedilemeyeceğini belirtmektedir.⁴⁵³ O’na göre adalete uygun bir hukuk için adaletsizlikleri görebilecek hukukçulara ihtiyaç bulunmaktadır. Öğrencilerin adaletsizlikleri görebilmeleri için onlara belirli erdemlerin kazandırılması gerekmektedir. O, öğrencilere belirli erdemlerin kazandırılmasının da ancak etik bakımdan onların eğitilmesiyle mümkün olduğunu ileri sürmektedir.⁴⁵⁴

⁴⁵¹ Uygur, 2016, s. 225-230; Uygur, 2010, s. 38-43.

⁴⁵² Miller, 2013, s. 166.

⁴⁵³ Gülriz Uygur, “İoanna Kuçuradi’nin görüşlerinden hareketle Hukuk Normlarının Türetilmesindeki Temel Problem: Etik mi ahlak mı?”, **Çağın Olayları Arasında** içinde, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2014, s.161.

⁴⁵⁴ Uygur, 2016, s. 225-230.

Çalışmanın İkinci Bölümünde de belirtildiği gibi, **Uygur** hukuku yalnızca normlar bütünü olarak görmenin, bu bütünün uygulandığı insana ne olduğunun görülmesini engellediğini söylemiştir. Bu noktadan hareketle **Uygur**'un adaletsizlikleri görebilen hukukçular yetiştirilmesi için öğrencilerin etik bakımdan eğitilmeleri üzerinde durmasının son derece önemli olduğu söylenilebilir.⁴⁵⁵ Zira hukuk eğitimi hukukçu olmanın ilk basamağıdır.⁴⁵⁶ Hatta **Uygur**'a göre normların öğretilmesi amacı dahi etikten bağımsız düşünülemez. Zira normların getiriliş amacının, gerekliliklerinin türetilme yöntemlerinin öğretilmesi için dahi etiğe ihtiyaç duyulmaktadır.⁴⁵⁷

Joel Spring meslek eğitiminde gelecekte mesleği icra edecek kişilere sadece mesleğin gerektirdiği toplumsal role uygun düşecek biçimde meslek eğitimi vermeyi eleştirmektedir.⁴⁵⁸ Elbette ki mesleğin amacı ve bilgi temelinin, o mesleğin uygulamalarına yol göstermesi oldukça önemlidir.⁴⁵⁹ Burada gözden kaçırılmaması gereken nokta **Spring**'in asıl eleştirdiğinin meslekte uzmanlaşmaya dayalı meslek eğitiminde, mesleği icra edecek insanların kişi olduğunun unutulmasıdır.⁴⁶⁰

Mengüşoğlu da insanın sadece belirli bir işte uzman olarak tek yönlü yetiştirilmesinin, insanın bütünlüklü bir varlık olarak görülmemesinin vahim sonucu olduğunu iddia etmektedir. O, insanı bir işte uzmanlaştırmaya dayalı eğitim anlayışının insanın belli amaçların aracı olarak görülmesini anlamına geldiğini belirtmekte ve bu biçimdeki

⁴⁵⁵ Uygur, 2016, s. 225-230.

⁴⁵⁶ Uygur, 2010, s. 38.

⁴⁵⁷ Uygur, 2014, s. 163-167.

⁴⁵⁸ Spring, 2010, s. 123.

⁴⁵⁹ Demirdöven, 2006a, s. 2.

⁴⁶⁰ Spring, 2010, s. 123.

eğitimin insanın özgür ve özerk bir varlık olmasıyla bağdaşamayacağını dile getirmektedir.⁴⁶¹ Bu noktadan hareketle **İsmail Demirdöven**'e göre kişilere mesleği yapma gücü veren şey o mesleğin arkasındaki bilgiler bütünü olsa da, meslek eğitimi kişilerin o güne dek kişi olarak birlikte getirdikleriyle, yani onların anlamlar ve değerler dünyasıyla her zaman ve her yerde belirli biçimde iç içedir.⁴⁶² Zaten **Demirdöven**'e göre *“Kişilere yaşamda yapma ve olaylara bakma, insanlara, ilişkilere bakma tarzları ve yolları eğitimle verilir. Bu eğitim bir mesleğin adamı (meslek adamı sözü bile kadınları dışlayıcı bir ifade olsa da) olacak olan her kişi için geçerli temel eğitim olarak felsefe (etik) eğitimidir.”*⁴⁶³ Bu nedenle **Demirdöven** *“meslek eğitimlerinde, o mesleğin gerekleriyle bağlantılı olarak bilgiler ve müfredat üzerinde ne kadar titizlikle durulduğu düşünülürse, en azından bir o kadar da; kişi eğitiminin bir etik ve felsefe eğitimi olduğu göz önünde bulundurularak, meslek eğitimlerinde kişi eğitimin nasıl etkili bir biçimde verilebileceği ve bunun için yapılması gerekenler üzerinde de durulması gerektiğini”* belirtmektedir.⁴⁶⁴

Yukarıda açıklanmaya çalışıldığı gibi, hukuk eğitiminde etiğe yer verilmesi gerekmektedir. Bu saptamanın ardından da hukuk eğitiminde ihtimam etiği teorisiyle ilgili olarak güçlendirme ve özgürleştirmeye nasıl yer verilebileceği sorulabilir. Bunun için **Noddings**'in oluşturmaya çalıştığı metotla ilgili önerilerinden bahsedilecektir.

⁴⁶¹Mengüşoğlu, 1998, s. 178-179.

⁴⁶² Demirdöven, 2006a, s. 2.

⁴⁶³İsmail Demirdöven, “Meslek Olarak Hukuk ve Etik”, **HFSA**, İstanbul, 2006, S.16. s. 306.

⁴⁶⁴ Demirdöven, 2006a, s. 5.

Ardından bu önerileri de hesaba katarak hukuk eğitiminde kullanılan metotlar, ihtimam etiği teorisinden hareketle değerlendirilmeye çalışılacaktır.

C. İHTİMAM ETİĞİ TEORİSİNDE NODDINGS'İN METODU

Noddings kendi ihtimam etiği anlayışında ihtimam gösterilen kişinin de ihtimam ilişkisinin önemli bir bileşeni olduğunu, özellikle de eşit statüde olmayanlar arasındaki ilişkide ihtimam gösterilen kişilerin de ihtimam ilişkisinde önemli olduğunu öne sürmektedir.⁴⁶⁵ Özellikle de hoca öğrenci ilişkisinde öğrencinin kendisine gösterilen ihtimama cevap vermesi, **Noddings**'in teorisinde merkezi önemdedir. Zira **Noddings** ihtimama dayalı ilişkide, ilişkinin her iki tarafının birbirlerine karşılıklı bağımlı olduğunu belirtmektedir. Buradan hareketle hoca-öğrenci ilişkisinin ihtimam ilişkisi olabilmesi için eğitim görenin katkısının da öneminin altını çizmektedir.⁴⁶⁶ Bu noktadan hareket edildiğinde ilişkisel özerkliğin onun eğitim anlayışının temeli olduğu öne sürülebilir.

İhtimam etiği teorisinde **Noddings** etik bakımdan kişilerin eğitilmesi amacına uygun olarak eğitime yönelik metot oluşturmaya çalışmaktadır. **Noddings**'in oluşturmaya çalıştığı metot model olma, uygulamayla iç içe olma, diyalog ve onaylama olmak üzere dört bileşen üzerine kuruludur.⁴⁶⁷

1. Model Olma

*“Ahlâk alanında öykünme olmaz. ...”*⁴⁶⁸ Immanuel Kant

⁴⁶⁵Noddings, 2003, s. 1-5.

⁴⁶⁶ Bergman, 2004, s. 152.

⁴⁶⁷ Bergman, 2004, s.150-155.

⁴⁶⁸Kant, 2009, s. 25.

Hocaların model olması onların öğrencileri üzerindeki gücü nedeniyle, öğrencilerin hocaları taklit ederek istenilen davranış ve becerileri kazanmasıyla açıklanmaktadır.⁴⁶⁹ Bu açıklama elbette ki tahakküme dayalı eğitim anlayışıyla doğrudan bağlantılıdır. Oysa **Kant**'a göre öykünmeyle, yani başkalarının davranışlarını taklit etmeyle ahlâk sahibi olunamaz. Buradan hareketle **Kant** ahlâk eğitiminin başkalarının davranışlarını taklit etmeye dayandırılmasına karşı çıkmaktadır.⁴⁷⁰ Ancak **Noddings**'in bahsettiği model olma, hocaların öğrencilere kendi davranışlarını taklit ettirmesi değildir. Yalnızca ihtimam göstererek insanlarla ilişki kurmanın mümkün olduğunu öğrencilere göstermekle sınırlıdır. **Noddings**'in kelimeleriyle söylenecek olursa hocaların öğrencilere ihtimama dayalı ilişki kurma bakımından model olmaları gerekmektedir. Zira **Noddings**'e göre hocaların öğrencilere ihtimam göstermeye dayalı ilişki kurmayı anlatarak değil, öğrenciler ile hocaların birbirleriyle kurdukları ilişkilerde ihtimamı bizzat göstermeleri gerekmektedir. **Noddings** model olmayı ihtimam göstermenin ne anlama geldiğini ortaya koyacak biçimde öğrencilere muamele etmeyle ilgili belirtmektedir. Diğer bir ifadeyle hoca ve öğrenciler arasındaki ilişkinin ihtimam gösterme esasına dayanmasını vurgulamaktadır.⁴⁷¹ Zaten ihtimam göstermeye dayalı ilişki modelinin kendisi tahakküm etmeye uygun bir ilişki modeli değildir.

⁴⁶⁹ Orhan Kumral, “Öğretmen Adaylarının Öğretim Elemanlarının Davranışlarına Yönelik Algılar”, **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi** içinde, 2009, C:I, S.25, s. 92-97.

⁴⁷⁰ Kant, 2009, s. 25.

⁴⁷¹ Bergman, 2004, s. 154.

Noddings başkalarının etik davranabilme bakımından yeterli kişiler olabilmeleri için başkalarını geliştirmeye yönelik ihtimam göstermeye, özellikle öğrencileri geliştirmeye yönelik ihtimam göstermeye önem vermektedir. Ancak bunu yaparken, eğitimcilerin kendilerine ihtimam göstererek kendilerini de etik davranabilen kişiler olabilme bakımından geliştirmeleri üzerinde durmaktadır.

2. Uygulamayla İç İçe Olma

Öğrencilerin eğitim görülen mekânın dışına çıkarılıp, eğitildikleri alan her ne ise o alandaki deneyimli kişilerle öğrencilerin diyaloga geçebilmelerine olanak sağlanmasına **Noddings** çok önem vermektedir. Uygulamayla iç içe olma denirken ihtimam etiği teorisinin süreç odaklı bir teori olduğunu gözden kaçırmamak da önemlidir.⁴⁷² **Noddings** de eğitimin süreç gerektirdiğinin farkındadır. Zaten **Noddings** de “İnsanın öğrencilerini birer kişi olarak tanınması, vakit ve kendini işine vakfetmeyi gerektirir. Eğer toplumsal öğrenme konusunda ciddiyseniz, öğretmenlerle öğrencileri (karşılıklı rızayla) uzun yıllar bir arada kaldıkları düzenlemeleri artırmaya bakmalıyız.”⁴⁷³ demektedir.

Eğitim sürecinde öğrencilerin eğitildikleri alanın uygulamasında yer alan kişilerle ihtimam gösterme esasına göre ilişki yürütmesi de eğitim sürecinin oldukça önemli bir parçasıdır. Her ne kadar **Noddings** uygulamayla iç içe olmadan bahsederken öğrencilerle uygulamada yer alanlar arasında usta-çırak ilişkisinden söz etse de, bu ilişkinin ihtimam göstermeyi dışlayacak biçimde olmadığı belirtilebilir.⁴⁷⁴

⁴⁷²Bergman, 2004, s. 155.

⁴⁷³Noddings, 2006, s. 215.

⁴⁷⁴ Bergman, 2004, s. 155.

3. Onaylama

Noddings öğrencilerin etik davranabilecek kişiler olabilmeleri için onların onaylanması üzerinde durmaktadır. Öğrencilerin etiğe uygun davranışlarının onaylanmasının onları cesaretlendirdiğini belirtmektedir. Bu biçimde onaylanmanın eğitilenlerin gelişiminin desteklenmesine olumlu etkisinin olabileceğini söylemektedir. Bu söylediğinin olabilmesi için öğrenciler ile hocalar arasındaki diyalogun altını çizmektedir.⁴⁷⁵ Zaten **Freire**'ye göre de diyalog *“insana yoğun inanç gerektirir; insanın yapma ve yeniden yapma, yaratma ve yeniden yaratma gücüne inanç, daha tam insan olma yetisine (ki seçkinlerin imtiyazı değil tüm insanların doğuştan sahip olduğu bir haktır)inanç”*.⁴⁷⁶

Tahakküme dayalı eğitim kişiyi korkaklaştırarak güçsüzleştirdiği için bu biçimdeki eğitim kişinin özgürleşmesini engellemektedir. Bu noktadan hareket edildiğinde, hocaların öğrencilerin etiğe uygun davranışlarını onaylayarak onları cesaretlendirerek desteklemesinin onların özgürleşmeleri için oldukça önemli olduğu söylenilebilir.

Öğrencilerin cesaretlendirilmesi için tahakküme dayalı eğitim anlayışından vazgeçmek oldukça önemli, ancak yeterli değildir. Daha fazlasının gerekli olduğu her şeyden önce etiğe ilişkin bilgiye dayalı bir eğitim anlayışının da gerekli olduğu öne sürülebilir. Zira *“Cesaret en genel anlamıyla, korkulması ve korkulmaması*

⁴⁷⁵Bergman, 2004, s. 155

⁴⁷⁶Freire, 2011, s. 70.

gerekenlerin bilinmesidir. Demek ki, cesurca eylemlerde bulunmak, zorunlu olarak cesarete ilişkin bilgiye bağlıdır. Öyleyse cesaret bilgi gerektirir.”⁴⁷⁷

4. Diyalog

Diyalog akıl yoluyla karşılıklı konuşma yapma anlamına gelmektedir. Diyalogdaki karşılıklılık diyalog ilişkisi içinde bulunanların birer kişi olarak kabul edilmesini ve aralarında iletişime dayanan ilişki kurulmasını zorunlu kılar. Fakat diyaloga dayalı bir eğitim, iletişim tekniklerini kullanarak öğrencileri belli kalıplara uymaya ikna etmek değildir. Aksine diyalogda öğrencilerin eğitildikleri konuda akıl yürütebilecek duruma gelmelerinin sağlanmasına olanak sağlanması hedeflenmektedir.⁴⁷⁸ Daha açık bir ifadeyle diyalogun, ikna yoluyla tahakküme dayalı bir eğitimin aracı olmadığı belirtilebilir.

Diyalog özneler arası bir ilişkinin kurulduğu iletişim biçimi olduğundan⁴⁷⁹, hocalar ile öğrenciler arasında diyaloga dayalı bir eğitim olabilmesi için öğrencilerin özerk birer kişi olarak kabul edilmesi gereklidir.⁴⁸⁰ “*Fakat kişi başkasıyla birlikte ve başkasıyla ilişkisinde anlaşılır*”.⁴⁸¹ Diyaloga dayalı eğitim birlikte düşünmeyi gerektirmektedir.⁴⁸² Zaten diyalog karşılıklı etkileşime açık olmayı da içermektedir. Ancak bu etkileşim saygı unsurunu içinde barındırdığından diyalog tarafların

⁴⁷⁷ Adugit, 2013, s. 35.

⁴⁷⁸ Bekir Onur, “*Diyalog Kavramı*”, **Eğitim ve Bilim**, egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/5452 (Erişim Tarihi: 15.05.2014).

⁴⁷⁹ Özdemir İ, 2016, s. 268.

⁴⁸⁰ Onur, “*Diyalog...*”, **Eğitim ve Bilim**, s. 34-36, egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/5452 (Erişim Tarihi: 15.05.2014).

⁴⁸¹ Hilmi Ziya Ülken, **Eğitim Felsefesi**, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2013, s. 10.

⁴⁸² Nelson, 2006, s. 67.

birbirlerinin farklılıklarını kabullenmelerini de içermektedir.⁴⁸³ Bu nedenle diyaloga dayalı eğitimle ilişkisel özerklik arasında ilgi kurulabilir.

Diyalogdan bahsederken diyalogun akıl yürütmeye özellikle de bilginin sınanmasıyla olan ilgisi gözden kaçırılmamalıdır. Bunun için diyalogda diyalektiğe yer verilmesi gerektiği belirtilebilir. Zira diyalektikçi **Kuçuradi**'ye göre *“tek tek şeylerin ayırıcı özelliklerini ve onlarda ortak olanı gören; diğer yandansa var olanı bir bütün olarak gören ve bu bütünü meydana getirenler arasındaki ilgiyi gören, gördüklerini de temellendirerek gösterebilen kişidir.”*⁴⁸⁴ Buradan hareketle diyalogun öğrencileri bilginin temelini aramaya teşvik ederek onların özgürleşmelerine neden olacağı belirtilebilir.⁴⁸⁵ Bu nedenle diyalogun sadece eleştirel düşünmeye yönelik eğitimde değil aynı zamanda etik bakımdan eğitimde de önemli olduğu söylenilebilir.

Noddings'in ihtimam etiği teorisinde diyalog hocanın öğrenciyle ilgilenme kriteridir. Zira **Noddings**'e göre diyalog hocanın öğrenciyi anlaması, onunla empati kurması ve onu değerlendirmesi için gereklidir. Aynı zamanda diyalog eğitilenlerin etik davranabilen kişiler haline gelebilmeleri için de gereklidir.⁴⁸⁶ Buradan hareketle **Noddings**'in teorisinde diyalogun yalnızca hoca ile öğrenci arasında sadece bir iletişim aracından ibaret olmadığı öne sürülebilir. Ancak **Noddings**'in diyalogla hocanın öğrencilerine bilginin temellerini göstermesi arasında bağlantı kurmadığı söylenilebilir.

⁴⁸³ Özdemir İ, 2016, s. 268.

⁴⁸⁴ İoanna Kuçuradi, **Çağın Olayları Arasında**, Ayraç Yay., Ankara, 1997, s. 96.

⁴⁸⁵ Nelson, 2006, s. 53.

⁴⁸⁶ Bergman, 2004, s. 154-155.

II. HUKUK EĞİTİMİNDE KULLANILAN EĞİTİM METOTLARI VE İHTİSAM ETİĞİ

“Mevcut öğretim metotlarının isabetli bir değerlendirilişi ve gereği halinde düzeltilmesi, değiştirilmesi, her şeyden evvel, diğer öğretim metotlarının mahiyetleri, değerleri, faydaları hakkında objektif bilgilere sahip olmayı gerektirir. Bu yapılmadıkça, her akla gelen yenilik, mutlaka iyiye doğru bir gelişmeyi sağlayacak değildir.”⁴⁸⁷

A. TAKRİR METODU

Klasik hukuk eğitime yönelik eleştirilerin önemli bir kısmı bu eğitimde kullanılan takrir metoduna yöneliktir. Bu kısımda takrir metodunun ne olduğu açıklandıktan sonra bu metoda yönelik eleştirilerden bahsedilecektir. Bu eleştirilerin yerinde olup olmadığı değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Arat’a göre takrir metodu (anlatım yöntemi) hukuku sistematik bir bütün olarak kavratılabilmek için hukuk kurallarını ilkelerini ve kavramlarını hocadan öğrenciye aktarmaya dayalı öğretim metodudur. Bu metotta hocaların öğrencilere hukuk bilgisini aktarması hedeflendiğinden hukuk eğitimin merkezinde hukukçular değil hukuk bilgisi yer almaktadır. Bu metotta hoca bilgiyi aktaran konumunda öğrenci ise belleyen durumundadır. Başka bir ifadeyle bu metotta öğrenciler pasif yani edilgen konumdadırlar.⁴⁸⁸

Daha önce de belirtildiği gibi eğitimde kullanılan metotlarla eğitimin amacı arasında çok sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Öğrencilerin tahakküm edilerek istenilen

⁴⁸⁷ Hamide Toçuoğlu, “Amerikan Hukuk Öğretiminde Case Metoda Önsöz”, **Amerikan Hukuk Öğretiminde Case Metot**, AÜHF Yay, Ankara 1968,.s. Önsöz

⁴⁸⁸ Arat, 1968, s. 85.

kalıba sokulmaya çalışıldığı bilgi aktarımına dayalı eğitim modelinde öğrenciler edilgen pozisyonadırlar. Öğrencilerin edilgen pozisyonda olduğu eğitimde **Freire**'ye göre

“-Öğretmen öğretir ve öğrenciler ders alır.

-Öğretmen her şeyi bilir, öğrenciler hiçbir şey bilmez.

-Öğretmen düşünür, öğrenciler hakkında düşünülür.

-Öğretmen konuşur, öğrenciler uslu uslu dinler.

-Öğretmen disipline eder, öğrenciler disipline sokulur.

-Öğretmen seçer ve seçimini uygular, öğrenciler buna uyar.

-Öğretmen yapar, öğrenciler öğretmenin eylemi yoluyla yapma yanılısındadırlar.

-Öğretmen müfredatı seçer ve (kendilerine danışılmayan) öğrenci buna uyar.

-Öğretmen bilginin otoritesini, kendi meslek otoritesiyle karıştırır ve bu otoriteyi öğrencilerin özgürlüğünün karşıtı olarak öne sürer.

-Öğretmen öğrenme sürecinin öznesidir, öğrenciler ise sadece nesnedir.”⁴⁸⁹

Freire öğrencilerin edilgenleştirilmesine dayalı eğitim onları güçsüzleştirdiğinden, onların kendilerini ve yaşamı değiştirip dönüştürme kapasiteleri olduğunun farkına bile varamadıklarını söylemektedir. O edilgen pozisyonda olmanın eleştirel düşünmeyi engellediği ve güç ilişkilerine seyirci kalarak bu güç ilişkilerine uyum sağladığını belirtilmektedir.⁴⁹⁰ Zaten “*Seyirci olmak, hem bilmek kabiliyetinden hem de eylemek kudretinden kopmak demektir.*”⁴⁹¹ Ayrıca öğrencilerin edilgen

⁴⁸⁹ Freire, 2011, s. 52-53.

⁴⁹⁰ Freire, 2011, s. 53-65.

⁴⁹¹ Jacques Ranciere, **Özgürleşen Seyirci**, Çev. Burak Şaman, Metis Yay., İstanbul, 2009. s. 10.

pozisyonda olduğu eğitim onların bilgiyle bütünleşip bilgiyi özümsemelerine engel olmaktadır.⁴⁹²

Arat'a göre takrir metoduna dayanan hukuk eğitimi hocanın öğrencilere hukuk bilgisini aktarması hedeflendiğinden hukuk eğitiminin merkezinde hukukçular değil hukuk bilgisi yer almaktadır.⁴⁹³ Ancak eğitimin merkezinde öğrencilerin olmaması onların bilgiyle bütünleşip bilgiyi içselleştirmelerini engellemektedir Zira bilginin içselleştirilmesi bilenlerin bilgiyle olan ilişki kurma biçimine bağlıdır.⁴⁹⁴

Bilgiyi içselleştirmenin önündeki bir diğer engel de malumat bombardımanı altında olmaktır. Çünkü bu bombardıman öğrenmeye çalışanları pasifize ettiği ve ezbere dayalı olduğu için onların düşünmesini engellemektedir. Bu biçimde öğrenme, gerçek anlamıyla öğrenmenin önünde ciddi engel oluşturmaktadır.⁴⁹⁵ **Erich Fromm**'a göre *“yüzlerce dağınık birbirinden kopuk olgu, öğrencilerin kafasını tıkamaktadır; zamanları ve enerjileri daha çok ve daha çok olgu öğrenmekle harcanmakta ve böylece de düşünmeye pek az enerji kalmaktadır. Elbette, olguları düşünmeksizin düşünmek boş ve kuru bir edim olarak kalır; ama tek başına bilgilendirme de bilginin yokluğu kadar büyük bir engel oluşturabilir.”*⁴⁹⁶

⁴⁹² Ahmet İnam, **Yaşamla Yoğurulmuş Bilgi**, Say Yay, İstanbul, 2006, s.11-13.

⁴⁹³ Arat, 1968, s. 85.

⁴⁹⁴ İnam, 2006, s. 107-109.

⁴⁹⁵ İnam, 2006, s. 107-109.

⁴⁹⁶ Erich Fromm, **Özgürlükten Kaçış**, Çev. Şemsa Yeğin, Payel Yay., İstanbul 2011, s.197

Takrir metodunu yönelik olarak öğrencilerin edilgen pozisyonda olmalarından hareketle yapılan eleştiriler dikkate değerdir. Fakat bu metodun sadece hoca-öğrenci ilişkisinden hareketle değerlendirilmemesi gerektiği söylenilebilir. Bu metotta öğrenci oldukça edilgen pozisyonda olsa da bu metotla öğrenciyi malumat bombardımanına tutmanın hedeflenmediği unutulmamalıdır. Bu metodu değerlendirirken bu metodun hukuku bir bütün olarak yani kuralları, kavramları ve ilkeleri öğrenciye kavratmayla ilgisinin gözden kaçırılmaması gerektiği belirtilebilir.

Hukuku bir bütün olarak kavratma denilince her ne kadar akla ilk gelen hukuk tekniğinin öğretilmesi olsa da hukukun yalnızca kurallardan oluşmadığı gerçeği göz önüne alınca eleştirel düşünme ve etik bakımdan öğrenciyi geliştirme de hukuku bir bütün olarak kavratmanın gerektirdiklerinden olduğu söylenilebilir. Buradan hareketle takrir metodundan bu kadar kalabalık bir öğrenci kitlesine yönelik eğitimde vazgeçmenin pek de olanaklı olmadığı söylenilebilir. Ancak bu metodun hoca- öğrenci ilişkine yönelik sakıncalarını gidermeye çalışacak biçimde derslerde kullanılmasının daha iyi olabileceği hatta aşağıda bahsedilecek olan alternatif eğitim metotlarıyla birlikte kullanılmasının iyi olabileceği belirtilebilir.⁴⁹⁷

Türkiye’de hukuk eğitimi hocaların öğrencilere ders anlatımına dayalı takrir metodunun merkeze alınmasıyla, bazı fakültelerde diğer alternatif eğitim metotlarına da eğitim programında kısmen yer verilerek sürdürülmektedir.⁴⁹⁸ Bu fakültelerde hukuk kliniklerinden sokak hukukçuluğuna, kurgusal duruşmadan hukuk ve sinemaya, hukuk-edebiyat çalışmalarından yaratıcı dramaya değin pek çok alternatif eğitim

⁴⁹⁷ Uygur, 2010, s. 42-48.

⁴⁹⁸ Arat, 1968, s. 85-86.

metodu hali hazırda kullanılmaktadır. Ancak bu çalışmada hukuk eğitiminde kullanılan tüm alternatif eğitim metotları değerlendirilmeyecektir. Sadece hukuk-edebiyat çalışmaları, grup çalışmaları ve hukuk klinikleriyle sınırlı kalacaktır. Bu alternatif eğitim metotlarının öğrencileri özgürleştirmeye katkı sağlayıp sağlamayacağı üzerinde durulacaktır.

B. HUKUK- EDEBİYAT ÇALIŞMALARI

“Sanat şeylerden ve insanlardan yola çıkar ve ilkelerle uğraşmaz.

Sanatın yaptığı şey, durumlarla belirli türden ilişkiler kurmanın önünü açmaktır.”⁴⁹⁹

Hukuk-edebiyat çalışmaları edebiyat olarak hukuk ve edebiyatta hukuk olarak kabaca iki alt başlıkta yapılmaktadır. Edebiyat olarak hukuk, edebi metinlerin yorumunda kullanılan tekniklerin hukuki metinlerin yorumunda kullanılıp kullanılmayacağıyla ilgilidir. Edebiyatta hukuk ise öğrencilerin edebi metinleri yorumlaması hatta bazen metin oluşturması vb. çalışmalarla öğrencilerin bazı yetilerini geliştirmesine yöneliktir. ⁵⁰⁰ Hukukçuların hukukun insani boyutunu gören ve görünür kılmaya çalışan kişiler olabilmeleri için onların bazı yetilerinin geliştirilmesine de ihtiyaç duyulduğu göz önüne alındığında, hukuk-edebiyat çalışmalarına (edebiyatta hukukla ilgili olan bölümüne) hukuk eğitiminde yer verilmesinin oldukça önemli olduğu ileri sürülebilir. ⁵⁰¹

⁴⁹⁹ Adugit, 2013, s. 119.

⁵⁰⁰ Hüseyin Öntaş, “*Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisinin Alt Dallarından Biri Olarak Hukuk ve Edebiyat*”, **Varlık Dergisi** içinde İstanbul 2006, S. 1, s. 11-13.

⁵⁰¹ Uygur, 2010, s. 44-48.

Demirdöven yaşamın ve ilişkiler bütününe mevzuata sığdırılamayacak derinlikte olduğunu belirtmektedir.⁵⁰² **Uygur**'a göre edebiyat eserlerinde öğrenciler yaşamın gerçekleriyle karşılaşma imkânı buldukları için bazı yetilerini de geliştirme imkânı bulabilmektedirler.⁵⁰³ Hukuk-edebiyat çalışmalarının öğrencilerin belirli yetilerinin geliştirmelerine imkan sağlaması ihtimam etiği teorisi ile hukuk-edebiyat çalışmaları arasında bağ kurmayı mümkün kılmaktadır.

Martha Nussbaum hukuk-edebiyat çalışmalarının öğrencilerin empati kurma yeteneğini geliştirdiğini belirtmektedir.⁵⁰⁴ Zaten çalışmanın birinci bölümünde ihtimam etiği teorisinde sempati, empati gibi duyguların eğitilmesinin önemli olduğundan bahsedilmişti.⁵⁰⁵ Ayrıca bu bölümde kişinin kendisini başkasının yerine koymadan sadece karşısındaki kişilerin duygularını anlamayla sınırlı olabilecek empati kurmanın içinde bulunulan durumun bağlamını kavramada oldukça önemli olduğu belirtilmişti. Buradan hareketle hukuk edebiyat çalışmalarının öğrencilerin empati yeteneklerini geliştirerek onların etik problemlerin bağlamını kavramalarına katkı sağlayabileceği ileri sürülebilir.

Hukuk-edebiyat çalışmaları sadece öğrencilerin empati yeteneğini geliştirmeye sınırlı bir işleve sahip değildir. Bu çalışmaların öğrencilerin önyargılarıyla yüzleşmelerine olanak sağladığı için onların eleştirel aklı yürütme

⁵⁰² Demirdöven, 2006a, s. 3-6.

⁵⁰³ Uygur, 2008, s. 175.

⁵⁰⁴ Martha Nussbaum, “*Education and Democratic Citizenship: Capabilities and Quality Education*”, **Journal of Human Development** içinde, 2006, Vol. 7, s. 390-392.

⁵⁰⁵ Engster, 2007, s. 3.

becerilerini geliştirdiği de belirtilmektedir.⁵⁰⁶ Ancak daha önce de belirtildiği gibi eleştirel akıl yürütme öğrencilerin zihinlerini özgürleştirse de onlara bu becerinin kazandırılmasının kolay olmadığı ileri sürülebilir. Zira **Yusuf Çotuksöken**'in isabetli bir biçimde belirttiği gibi önyargılarla yüzleşmek için her şeyden önce kişinin buna istekli olması gerekmektedir.⁵⁰⁷ Bu noktadan hareket edildiğinde öğrencileri edilgen pozisyondan çıkarmaya çalışmanın, onları cesaretlendirmenin öğrenciyi önyargılarla yüzleşmeye motive edebileceği ileri sürülebilir. Başka bir ifadeyle öğrencilerin önyargılarıyla yüzleşebilmeleri için onları güçlendirmenin gerekli olduğu öne sürülebilir. Daha önce de belirtildiği gibi güçlendirme özgürleşmeye zemin hazırlamaktadır.

Uygur edebiyat eserlerinin öğrencilerin adaletsizlikleri görmelerinde de önemli rol oynadığını öne sürmektedir.⁵⁰⁸ Burada **Uygur** sadece edebiyat eserlerinin öğrencilerin adaletsizlikleri görmesi için yeterli olduğunu iddia etmemektedir. O, öğrencilerin adaletsizlikleri görebilmeleri için açık fikirlilik ve ilgilenme başta olmak üzere bazı erdemlere sahip olmaları gerektiğini söylemektedir. Bu erdemlerle de etik farkındalık arasında ilgi kurmaktadır.⁵⁰⁹

Farkındalık aldırış etmeyle ilgilidir. “*Aldırış bir şeyin önemli olması durumudur; aldırış kayıtsızlığın zıddıdır.*”⁵¹⁰ Başka bir ifadeyle farkındalık duyarlı

⁵⁰⁶ Öntaş, 2006, s. 11-13.

⁵⁰⁷ Yusuf Çotuksöken “*Yüzleşmenin Dayanılmaz Ağırlığı Üzerine*”, **Çağın Olayları Arasında** içinde, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2014, s.252-258.

⁵⁰⁸ Uygur, 2008, s. 175.

⁵⁰⁹ Uygur, 2016, s. 223.

⁵¹⁰ Rollo May, **Aşk ve İrade**, Çev, Yudit Namer, Okyanus Yay, İstanbul, 2008, s. 313.

olmayla ilgilidir. Duyarlı olma kişilerin olanın bitenin daha başka türlü de olabileceğini fark etmesinde oldukça önemli olsa da problemlerin asıl nedenini saptamak için duyarlı olmanın yeterli olmayacağı ileri sürülebilir.⁵¹¹ Bu nedenle farkındalık ile etik farkındalığın birbirine karıştırılmaması gerektiği belirtilebilir. Zira etik farkındalık belli erdemlere sahip olarak adaletsizliği kavramayla ilgilidir.⁵¹²

Kuçuradi'ye göre edebi metinlerde kişiler, kişiler arası ilişkiler, yaşantı ve eylem olanakları ortaya konulduğu için bu eserler kişilerin yaşantı ve eylem olanaklarını genişletmektedir.⁵¹³ **Kuçuradi**'nin sözünü ettiği kişilerin yaşantı ve eylem olanaklarının genişletilmesi olanın bitenin başka türlü de olabileceğini göstermeyle ilgilidir. Bu nedenle **Nussbaum**'un eğitimde tahayyül etmeye önem verilmesi gerektiğine ilişkin önerisi ile⁵¹⁴ **Kuçuradi**'nin edebi eserlerle kişilerin yaşantı ve eylem olanaklarının genişletilebileceğine ilişkin tespiti arasında bağ kurmanın mümkün olduğu ileri sürülebilir.

Olanın bitenin başka türlü de olabileceğini tahayyül etmenin ihtimam etiği teorisinde oldukça önemli yeri olan bağlamı kavramaya zemin hazırlayabileceği ileri sürülebilir. Ancak tahayyül etmek bağlamı kavramak için tek başına yeterli değildir. Çünkü tahayyül etme empati kurmayla doğrudan ilgilidir. Tahayyül etme kişinin başkalarıyla doğrudan olmasa bile dolaylı olarak karşılaşmasını gerektirmektedir. Bu karşılaşmanın herhangi bir edebiyat eserinde herhangi bir karakterle dahi olması

⁵¹¹Harun Tepe, “*Günümüz Sorunları Karşısında Etik*”, **Pratik Etik, Etiğin Pratik Sorunları** içinde, Bilgesu Yay, İstanbul 2016, s. 28-29.

⁵¹² Uygur, 2016, s. 223.

⁵¹³ İoanna Kuçuradi, **Çağın Olayları Arasında**, TFK Yay, Ankara 2016, s. 13.

⁵¹⁴ Nussbaum, 2006, s. 390-392.

yeterlidir.⁵¹⁵ İnsanın başka kişilerle karşılaşması onun ilişkisel yönüyle ilgili olduğundan, tahayyül etme ile ihtimam etiği teorisi arasında ilişkisellikten hareketle bağ kurmanın mümkün olduğu belirtilebilir.

Edebiyat eserlerinin kişilerin yaşantı ve eylem olanaklarını genişletmesi kişilerde sorumluluk üstlenme cesareti uyandırabilir. Zaten **Uygur** da hukuk edebiyat çalışmaları ile ihtimam etiği teorisi arasındaki bağlantıyı edebi eserlerin sorumlulukları unutturmamaya etkisi ve bağlamı anlamaya katkısından hareketle kurmaktadır. **Uygur** bu bağlantıyı kendisinin geliştirdiği “dertlenerek ilgilenmek” kavramından hareketle kurmak istemektedir.⁵¹⁶

Uygur’a göre derlenerek ilgilenmek, “*karşımızdakine adil ve sevgiyle yaklaşmak demektir. Onun tekliğini, içinde bulunduğu durumun karmaşıklığını dinleyerek kavramak demektir. Bunu yaparken, karşımızdakinin insan olarak yüzünü sadece görmek değil, onun yüzünü unutturmaya yol açan nedenleri de görüp, bunlara karşı mücadele etmek demektir. Pasif adaletsiz olmamak demektir. Dertlenerek ilgilenmek karşısındakinde kendi insan yüzünü görüp, onu harekete geçirmekle ilgilidir. Bu bağlamda dertlenerek ilgilenmek, kişinin kendine insan olarak sorumluluğunun, başkasına olan insan olarak sorumluluğuyla birleşmesi demektir. Bu, sınırsız bir sorumluluktur. Dertlenerek ilgilenen kişi, gördüğü adaletsizlikten sorumlu olduğunu hemen kavrayan kişidir. Savaşlardan, açlıktan, işkencelerden, her türlü*

⁵¹⁵ Uygur, 2010, s. 40

⁵¹⁶ Gülriz Uygur, "Adaletsizliği Edebiyat Eserlerinde Görmek", K24 Mayıs 2015, <http://t24.com.tr/k24/yazi/adaletsizligi-edebiyat-eserlerinde-gormek-bilgisel-epistemik-adaletsizlik-ve-dertlenerek-ilgilenmek>, (Erişim Tarihi: 12. 08. 2015).

ayrımcılıktan sorumlu olduğunu kavrayan kişidir. Başını çevirip de gitmeyen kişidir. Edebiyat da işte bunun için vardır: Bize unutturmamak için.”⁵¹⁷

C. GRUP ÇALIŞMALARI

Hukuk fakültelerinde öğrenci sayısı çok fazla olduğu için kitleye yönelik eğitim vermenin sakıncasını gidermek amacıyla özellikle de teorik bilginin öğrenciler tarafından daha iyi anlaşılabilmesi için öğrencileri küçük gruplara ayırarak ve araştırma görevlilerini de bu sürece dâhil ederek grup çalışmaları yürütülmektedir. Ayrıca bu çalışmalarda özellikle kendini ifade etmede zorlanan öğrencilerin de aktif öğrenme sürecine dâhil edilmesi hedeflenmektedir.⁵¹⁸ Öğrencilerin birbirlerinin düşüncelerini paylaşabilecekleri ve değerlendirebilecekleri öğrenme ortamlarının oluşturulması ve başkalarının bakış açılarını anlamalarına yönelik öğrenme-öğretme etkinliklerinin düzenlenmesi üzerinde durulması gerektiği ileri sürülmektedir.⁵¹⁹ Bu noktadan hareketle ihtimam etiği teorisi ile öğrencilere yönelik grup çalışmaları yapılması arasında ilgi kurmanın mümkün olduğu söylenilebilir.

Başkalarının bakış açısını anlamaya yönelik öğrenme ve öğrenme süreci hocaların, araştırma görevlilerinin ve öğrencilerin ilişkisel özerkliğiyle oldukça yakından bağlantılıdır. Zira başkalarının bakış açısını anlama, hatta anlamaya çalışma dahi ilişkisel özerklik anlayışı ve bu anlayışın gerektirdiği açık fikirlilik ve

⁵¹⁷Uygur, "Adaletsizliği Edebiyat...", K24 Mayıs 2015, <http://t24.com.tr/k24/yazi/adaletsizligi-edebiyat-eserlerinde-gormek-bilgisel-epistemik-adaletsizlik-ve-dertlenerek-ilgilenmek>, (Erişim Tarihi: 12. 08. 2015).

⁵¹⁸Gökçe Çataloluk “*Hukuk Felsefesi Pratiği, Hukuk Felsefesi Dersinin Ana Dersinin Ek Çalışmalarla Desteklenmesi Deneyimi Üzerine*”, **HFSA**, İstanbul 2008, S.18, s. 227.

⁵¹⁹ Uygur, 2008, s. 175.

ilgilenmeyle bağlantılıdır. Buradan bahsedilen açık fikirlilik ve ilgilenme yetilerini ancak diyaloga dayalı bir eğitimle geliştirmenin mümkün olduğu ileri sürülebilir. Zaten **Uygur**'a göre *“bütün grup diyalogları çoklu ilişkidir. Bu ilişkiler üç türdür. İlki, öğretmen ve her bir öğrenci arasındadır. İkincisi her bir öğrencinin diğer öğrenciyle ilişkisi arasındadır. Üçüncüsü de grup ve grubun her bir üyesi arasındadır. Öğrenciler sadece hocadan değil, birbirlerinden de öğrenirler. Öğrenme, grup ve grubun her bir üyesi arasındaki ilişkiden doğar. Grup bir bütün olarak, karşılıklı dayanışmayı, desteklemeyi, araştırmayı, medeniliği öğrenir.”*⁵²⁰ Ayrıca diyaloga dayalı eğitimin öğrencilerin başkalarının bakış açısını anlamaya olanak sağlaması nedeniyle öğrencilerin kendi bakış açılarını gözden geçirmelerine ve önyargılarıyla yüzleşmelerine olanak sağlayarak onların özgürleşmelerine zemin hazırlayabileceği ileri sürülebilir.

Uygur'u destekler biçimde **Noddings** de *“En iyi arkadaşlar arkadaşlıklarına emek verir ve kendini en iyiye doğru geliştirmede birbirlerine yardımcı olur. Ama arkadaşlar aynı zamanda birlikte vakit geçirir ve bir arada olmaktan da zevk alır. İşte bu birlikte vakit geçirmeden dolayıdır ki, birbirleri üzerinde karşılıklı olarak büyük bir etkileri vardır”* demektedir.⁵²¹

Daha önce de belirtildiği gibi diyalog eşit insanlar arası inanç ve güvene dayalı bir eğitim yönetimi olduğu için öğrencilerin rekabetine dayalı olmayıp, onların birbirleriyle işbirliğine ve dayanışmalarına dayalıdır. Bu eğitim anlayışı işbirliğine ve dayanışmaya dayalı olması bakımından ihtimam etiğiyle ilişkilendirilebilir. Şöyle ki

⁵²⁰Uygur, 2008, s. 175.

⁵²¹ Noddings, 2006, s. 217.

bu çalışmanın ikinci bölümünde de belirtildiği üzere kişilerin kendine özgü bir kişi olarak başkalarıyla ilişkiye geçebilen varlıklar olarak, yani eşsiz ve eşit birer insan olarak başkalarıyla ilişki kurmaları rekabet etmeyle bağdaşabilen bir şey değildir. Zira rekabet etme başkalarını aşmayla ilgilidir. Ayrıca grup çalışmalarında öğrenciler aktif biçimde eğitime katılarak öğrenme sorumluluğu kazanmalarıyla da ihtimam etiğini ilişkilendirmek mümkündür.

D. HUKUK KLİNİKLERİ

Hukuk klinikleri maddi imkânları elverişli olmayan kişilere hukuki destek sağlanmasında avukatların da toplumsal sorumluluğu bulunduğu düşüncesinden hareketle önce barolar bünyesinde kurulmuştur. Daha sonra öğrencilerin teorik bilgilerini hukuk uygulamasında kullanmalarına olanak sağlamak ve onları meslek hayatına hazırlamak amacıyla hukuk fakülteleri bünyesinde hukuk klinikleri kurulmaya başlamıştır.⁵²² Hukuk klinikleriyle bir yandan öğrencileri hukuk uygulamasının içine sokmak hedeflenirken, diğer yandan adalete erişim imkânı olmayan insanlara hukuki destek vermek hedeflenmiştir.⁵²³

Hukuk kliniklerini destekleyenler yanında, bu klinikleri eleştirenler de bulunmaktadır. Örneğin, **Duncan Kennedy** hukuk kliniklerinde öğrencileri hiyerarşiye ve rekabete dayalı ilişkilerin bulunduğu piyasaya hazırlamaya çalışıldığını öne sürmektedir. Ona göre bu klinikler hukukçuların daha öğrenciyken piyasa şartlarına

⁵²²George S. Grossman, “*Clinical Legal Education: History and Diagnosis*”, **Journal of Legal Education**, Vol. 26, 1974, s. 186; William V. Rowe, “*Legal Clinics and Better Trained Lawyers*”, 1915, s. 597-609.

⁵²³Emil Winkler, “*Clinical Legal Education, A Report of the Concept of Law Clinics*”, http://law.handels.gu.se/digitalAssets/1500/1500268_law-clinic-rapport.pdf, 23.12.2014.

uymalarına yardımcı olmaktadır. Ve onların rekabetçi davranma özelliği başta olmak üzere sistemin istediği özelliklere uygun yetiştirilmelerini pekiştirmektedir. ⁵²⁴

Hukuk kliniklerinde öğrencileri sadece hukuk uygulamasına hazırlamaya dayalı bir eğitim verilmesine **Kennedy**'nin getirdiği eleştiriler oldukça önemlidir. Ancak bu kliniklerin amacı her ülkenin ihtiyacına göre, hatta her üniversitenin kendi hedeflerine göre belirlenebilir.⁵²⁵ Bu noktadan hareketle bu klinikler için öğrencileri piyasa şartlarına hazırlama amacı dışında da bir amaç belirleme olanağının olduğu ileri sürülebilir.

Hukukun insani yönünü gören ve görünür kılabilen hukukçu yetiştirilmesi gerekliliği göz önüne alındığında, hukuk kliniklerinin amacının sadece öğrencileri sadece hukuk uygulamasına hazırlamayla sınırlı olacak biçimde belirlenmesinin yeterli olmadığı söylenilebilir.

Uygur'a göre hukuk öğrencilerine insan hakları problemlerini görebilecekleri bir düşünme biçiminin kazandırılarak, onların hukuki uyumsuzluklarla dertlenerek ilgilenmeleri sağlanabilir.⁵²⁶ *“Elbette ki bir sorunu ortaya koymakla, onu çözümlemek arasında dağlar kadar fark vardır. Ama sorunu sahte biçimiyle değil de, gerçek biçimiyle karşımızda görmek de az şey değildir.”*⁵²⁷

⁵²⁴Duncan Kennedy, “Legal Education and Reproduction of Hierarchy”, **Journal of Legal Education**, 1982, Vol. 32, No. 4, s.595.

⁵²⁵ Gülriz Uygur, “Hukuk Kliniği Dersi Nasıl Hazırlanır?” **Adalet Bakanlığı Hukuk Kliniği Eğiticiler Eğitim Programı**, Yayınlanmamış Tebliğ, Ankara 08.12. 2016.

⁵²⁶ Gülriz Uygur, *Hukuk ve Etik: Ankara Hukuk Klinikleri*, **Uluslararası Hukuk Klinikleri Konferansı**, Yayınlanmamış Tebliğ, Ankara, 15.05.2016.

⁵²⁷ John Dewey, **Özgürlük ve Kültür**, Çev. Vedat Günyol, Remzi Kitabevi Yay,

Uygur, öğrencilerin dertlenerek ilgilenmelerinin sağlanabilmesi için onların enine boyuna düşünme yeteneğinin geliştirilmesini gerektirdiğini belirtmektedir.⁵²⁸ Enine boyuna düşünme bir sorun olduğunu varsaymaya dayalı olduğu kadar, bu sorunun çözümünün olanaklı olduğunu kabul etmeye ve o sorunu çözmeye de dayalıdır. Şeylerin başka türlü de olabileceğini, başka türlü olmasının elimizde olduğunu kavramayı içermektedir.⁵²⁹ Buradan hareketle **Adugit** de enine boyuna düşünmenin tercihlerle ilgili olduğunu belirtmektedir. Ona göre tercih, gerçekleştirilen şeyin ne olduğuna, hangi amaçla ve kimin için yapıldığı gibi pek çok hususla ilgilidir. **Adugit** enine boyuna düşünmenin, bilgi konusu olabilecek şeyler söz konusu olduğunda mümkün olduğunu belirtmektedir.⁵³⁰ Dahası enine boyuna düşünme yeteneği için aklı başındalığın da olmazsa olmaz olduğu söylemekte ve aklı başındalık olmazsa bilginin rehber olamayacağını belirtmektedir.⁵³¹ Zaten **Uygur**'a göre aklı başındalık tek olan üzerinde yoğunlaşmayı da gerektirdiği için etik farkındalık ve değer bilgisini de gerektirmektedir.⁵³²

Adugit'e göre enine boyuna düşünme yeteneği bilgi sahibi olmayla ve tercih yapmayla ilgili olduğu için erdem sahibi olmayla oldukça yakından bağlantılıdır. **Aristoteles**'e göre erdem, *“tercihlere ilişkin bir huy: akıl tarafından ve aklı başında*

İstanbul 1987, s. 119.

⁵²⁸Gülriz Uygur, *“Hukuk Kliniklerinde Etiğin Önemi”*, **Adalet Bakanlığı Hukuk Kliniği Eğitim Programı**, Yayınlanmamış Tebliğ, Ankara, 08.12. 2016.

⁵²⁹ Adugit, 2013, s. 162.

⁵³⁰ Adugit, 2013, s. 158.

⁵³¹ Adugit, 2013, s. 33-34.

⁵³² Uygur, 2008, s.167.

*bir insanın belirleyeceğiyle belirlenen, bizle ilgili olarak orta olanda bulunma huyudur.*⁵³³ Tercih de “*insanın elinde olan şeylere ilişkin enine boyuna düşünülendir.*⁵³⁴ **Adugit** erdem(arete) kelimesinin eski Yunanca’da tercihe değer anlamına gelen hairete kelimesinden türetildiğini belirtmektedir.⁵³⁵

Uygur yürütücüsü olduğu hapisaneler hukuk kliniği deneyiminden hareketle yazdığı “*Students’ Perception and Legal Education*” isimli makalesinde öğrencilerin adaletsizlikleri görebilmeleri için açık fikirlilik ve ilgilenme olmak üzere belirli erdemlere sahip kişiler olabilmeleri gerektiğini belirtmektedir. O, başkalarıyla ilişkiye geçmenin özellikle de açık fikirlilik başta olmak üzere belirli erdemlerin kazanılmasında etkili olduğunu söylemektedir. Bu erdemlerin kazanılabilmesi için kişilerin başka insanlarla doğrudan ilişkiye geçmesinin önemli olduğunu belirtmektedir. **Uygur** bu kliniklerde öğrencilere adil olma başta olmak üzere belirli erdemlere sahip hukukçu yetiştirilmesinin hedeflenebileceğini ifade etmektedir.⁵³⁶ Ayrıca bu kliniklerde belirli erdemlere sahip hukukçu olmanın kişi olmayla nasıl birleşebileceğinin de öğrencilere gösterilebileceğini belirtmektedir. Belirli erdemlere sahip kişi olmanın yapıp etmelerle adalete nasıl katkıda bulunulacağına dair öğrencilerde farkındalık kazandırılabilceğini söylemektedir.⁵³⁷ Buradan hareketle bu kliniklerde öğrencilerin enine boyuna düşünme yeteneğinin geliştirilmesinin kişinin

⁵³³ Aristoteles, **Nikhomakhos’a Etik**, Çev, Saffet Babür, Bilgesu Yay, İstanbul, 2009.s. 36. (1106b)

⁵³⁴ Aristoteles, 2009, s.50.(1112b)

⁵³⁵ Adugit, 2013, s. 141.

⁵³⁶ Uygur, 2016, s. 228-235.

⁵³⁷ Gülriz Uygur, “Hukuk Klinikleri” <http://www.stgm.org.tr/tr/icerik/detay/ankara-universitesinde-toplumsal-cinsiyet-hukuk-klinigi> (Erişim Tarihi: 12.24.2014).

elinde olanı, yani başka türlü olabilmesi için bir şeyler yapabileceğini anlaması ihtimam etiği teorisinde oldukça önemli yeri olan sorumluluk üstlenmeye bağlanabilir.

Uygur, daha önce de belirtildiği gibi öğrencilerin birebir ilişkiye geçerek karşısındaki insanın içinde bulunduğu adaletsiz durumu belirli erdemlere sahip olmadan göremeyeceğini ileri sürmektedir. Hatta O, bir adım daha giderek bu kliniklerin işlevinin öğrencilerin birebir ilişki kurdukları kişilerin içinde bulunduğu adaletsiz durumu kavramayla sınırlı olmadığını, bu kliniklerde karşılaştıkları kişilerin yaşadıkları adaletsiz durumların toplumdaki yapısal adaletsizliklerle ilişkisini kurulabileceklerini belirtmektedir.⁵³⁸

Uygur, öğrencilerin adaletsizlikleri görebilmelerinde önyargılarından kaynaklı engellerin bulunduğunu belirtmektedir. Klinik çalışmalarının öğrencilerin başka insanlarla birebir ilişkiye geçmeleriyle, onların önyargılarını kırmaya olan katkısına özellikle vurgu yapmaktadır. Zaten ikinci bölümde ayrıntılı olarak belirtildiği gibi, önyargıları bir yana bırakmak değerlendirme yapmanın en önemli şartıdır. Özellikle de içinde bulunulan durumun saptanmasında ve de ihtimam etiği teorisi için oldukça önemli olan bağlamın değerlendirilebilmesi için önyargıların bir yana bırakılması önem taşımaktadır. İkinci Bölümde önyargılı olmamanın en fazla ilgili olduğu açık fikirliliğin ilişkisel özerklikle olan ilgisine de değinildi. Buradan hareketle klinik çalışmalarının öğrencilerin ilişkisel özerkliklerinin geliştirilmesine olanak sağlayabileceği ileri sürülebilir. Ayrıca bu kliniklerde öğrencileri sadece hukukçu adayı olarak değil, aynı zamanda kişi olarak, yani bütünlüklü varlıklar olarak

⁵³⁸ Uygur, 2016, s. 223-230.

değerlendirme olanağının bulunmasının da onların ilişkisel özerkliklerini geliştirmelerine zemin hazırlayabileceği belirtilebilir.

Hukuk kliniklerinde hukuki bilgiye ihtiyacı olanlara bilgi verilmesi, hukuki yardıma ihtiyacı olanların davalarıyla ilgili olarak adli yardım mekanizmaları ve ilgili kamu ve sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliği yapılması, hâkim, savcı, avukat gibi kişilerin çalışmada yer alması öğrencilerin hukuk uygulamasına dâhil olmalarına olanak sağlamaktadır.⁵³⁹ Öğrencilerin hukuk uygulamasına dâhil olmasıyla, **Noddings**'in bahsettiği yapılan iş her ne ise o işin pratiğinde yer alan kişiler ile öğrenciler arasında ihtimama dayalı ilişki kurulması gerekliliği birbiriyle ilişkilendirilebilir.⁵⁴⁰ Ayrıca bu kliniklerde öğrencilerin sorunların çözümüne katkı sağlayabilecek kamu veya sivil toplum kuruluşlarıyla daha öğrenciyken işbirliği içerisine girmeleri sağlanmaktadır.⁵⁴¹ Öğrencilerin mezun olduklarında da bu kurum veya kuruluşlarla işbirliğini kopartmadan hukukçuluk yapmaları için onları yönlendirilme olanağının⁵⁴² bulunması önemlidir.

⁵³⁹Uygur, “Hukuk” <http://www.stgm.org.tr/tr/icerik/detay/ankara-universitesinde-toplumsal-cinsiyet-hukuk-klinigi> (Erişim Tarihi: 12.24.2014).

⁵⁴⁰Bergman, 2004, s. 155.

⁵⁴¹Antoinette Sedillo Lopez, “*Learning Through Service in a Clinical Setting: The Effect of Specialization on Social Justice and Skills Training*”, **Clinical Law Review** içinde, 2001, Vol. 7, no.307, s.325.

⁵⁴²Jacqueline St Joan, “*Building Bridges, Building Walls: Collaboration Between Lawyers and Social Workers in a Domestic Violence Clinic and Issues of Client Confidentiality*”, **Clinical Law Review** içinde, 2001, Vol.7, no.403. s. 461.

SONUÇ

Hukuk eğitiminde müfredattan öğrenci sayısına, eğitim metotlarından öğrenim süresine kadar pek çok sorun bulunmaktadır. Ancak bu çalışmada hukuk eğitimindeki tüm sorunları değerlendirmek amaçlanmamıştır. Sadece hukukun insani yönünün görünür kılınmasını engelleyen sorunlar etrafında hukuk eğitimi değerlendirilmiştir.

Hukuk eğitiminde hukukun insani yönünün görünür kılınmasını engelleyen sorunlar öğrencilerin etik bakımdan gereği gibi eğitilmemeleriyle ilgilidir. Bu noktadan hareket edildiğinde öğrencilerin etik bakımdan nasıl eğitilmeleri gerektiğini ortaya koyabilmek için belirli bir etik anlayışa ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ihtiyacı karşılamak için de ihtimam etiği teorisinden hareketle hukuk eğitimi değerlendirilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde ihtimam etiği teorisinin ortaya çıkışı ve gelişimi incelenmiştir. Yapılan incelemede bu teorinin kadınların erkeklerden farklı akıl yürüttüğü iddiası üzerinden temellendirilmesi, toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle ilgili etik problemler de dâhil olmak üzere etik problemlerin değerlendirilmesi bakımından uygun görülmemiştir. Bu teorinin çıkış noktası olan kadınların erkeklerden farklı akıl yürüttüğü iddiası problemli olsa da bu teorinin etik problemlerin değerlendirilmesinde, içinde bulunulan bağlamın, ilişkilerin ve sorumlulukların ön plana alınarak başlanması gerektiğine ilişkin iddiasının son derece önemli olduğu belirtilebilir. Bu nedenle kadınların erkeklerden farklı akıl yürüttüğü iddiası bir yana bırakılarak, bağlamın, ilişkilerin ve sorumlulukların ön plana alınması öncüllerinden hareketle bu teorinin geliştirilmesinin mümkün olduğu belirtilebilir.

İhtimam etiği teorisinde bağlamı değerlendirmenin önemine sıklıkla vurgu yapılsa da bağlamın nasıl değerlendirilmesi gerektiği noktasında bu teorinin bazı eksik yönleri bulunmaktadır. İhtimam etiği teorisyenleri algılama ve empatiden hareketle bağlama duyarlı olmaya önem vermektedirler. Ancak etik problemleri doğru değerlendirmek için bağlama duyarlılık yerine bağlamın kavranmasına yer verilmesi gerekmektedir. Buradan yola çıkıldığında **Uygur**'un etik problemle ilgili bağlamın kavranabilmesi için değer ve değerler bilgisine sahip olunması gerektiği ve bu bilgilerden hareketle bağlantıları anlamak gerektiğine ilişkin görüşlerinin, ihtimam etiği teorisinde bağlamın kavranmasına yönelik eksik yönlerin giderilmesinde yardımcı olabileceği öne sürülebilir. Ayrıca bağlamın sadece algılama ve empati üzerinden değerlendirilmesi sakıncalıdır. Zira bağlamı değerlendirirken ihtimam etiği teorisyenlerinin sıklıkla bahsettiği algılamayla yetinilmesi içinde bulunulan bağlamı doğru değerlendirmek için uygun değildir. Çünkü algılama öznel olduğu için etik problemlerin değerlendirilmesinde göreliliğe neden olabilir. Empati de kişinin kendisini başkasının yerine kendisini koyarak başkalarını anlamasıyla ilgili olduğu için kişinin etik problemleri kendi değer yargılarından hatta önyargılarından hareketle değerlendirmesine zemin hazırlayabilir. Ancak empati kişilerin duygu dünyasını anlamayla sınırlı olarak ele alındığında ve **Uygur**'un üzerinde sıklıkla durduğu etik farkındalıkla bir arada düşünüldüğünde empatinin bağlamı değerlendirmeye katkı sağlayabileceği belirtilebilir.

İhtimam etiği teorisinde bahsedilen sorumluluk anlayışı da toplumsal cinsiyet eşitsizliğini pekiştirerek başta kadınlar olmak üzere diğer insanlara toplumsal ahlâkın dayatılmasının kadınlar ile erkeklerin farklılıkları üzerinden meşrulaştırılmasına neden

olabilir. Bu nedenle **Kuçuradi**'nin sorumluluk duyma ve sorumlu olma ayrımından hareketle ihtimam etiği teorisindeki “sorumluluk” anlayışının değerlendirilmesi bu teorideki sorumluluklarla ilgili sakıncaları gidermeye elverişli görünmektedir. Zira sorumluluk duyma insanların içinde bulunduğu ilişkiler ağına göre kendisini ne olarak gördüğüyle, değer yargılarıyla ve içinde bulunulan zorunluluklarla ilgilidir. Oysa sorumlu olma ise kişinin içinde bulunduğu çeşitli ilişkilerin kendilerine ve aralarındaki bağlantılara ilişkin bilgiye dayanmaktadır.

İhtimam etiği teorisi için oldukça önemli olan ihtimam kavramı, ilişkiselliğin anlamını belirlemekte önem taşımaktadır. İhtimam teriminin anlamını sadece ihtimam etiği teorisyenlerinin kendi söylediklerinden hareketle değil, etik kişi ve etik ilişki değerlerinden hareketle belirlemek mümkündür. Ancak **Herring**'in ihtimam göstermeyi bileşenlerine ayırarak açıklamaya çalışması dikkate değerdir. Özellikle de **Herring**'in bu bileşenlerde saygıya yer vermesi, tahakküme dayalı ilişkiler ile ihtimam göstermenin bir arada bulunamayacağını ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır. İlişki kurmanın da insanın yapısal olanaklarından biri olduğu göz önüne alındığında, ihtimam etiği teorisi için her tür ilişkinin değil, belirli bir tür ilişkinin uygun olduğu başka bir ifadeyle tahakküm etmeye dayalı olmayan ilişki türünün elverişli olduğu belirtilebilir. Bu nedenle ihtimama dayalı ilişki için saygının zorunlu olduğu ileri sürülebilir.

Çalışmanın ikinci bölümünde hukukta yalnızca haklara odaklanmanın yeterli olmadığı belirtilerek, hukukta ilişkilere de odaklanılması gerektiği iddiasından hareketle ihtimam etiği teorisi ile hukuk arasında bağ kurulmuştur. Ancak çalışmanın asıl konusu hukuk ve ihtimam etiği ilişkisi olmadığından bu bölümde sadece aile

hukuku ve aile hukukuyla doğrudan ilgi kurulabilecek kürtaj, ev içi şiddet ve bakım emeği konularıyla sınırlı kalmıştır.

Bu bölümde liberal hukuk düzenlerinde yalnızca haklara odaklanmanın yetersiz olduğu belirtilirken liberal hukuk düzenlerinin dayandığı tarafsızlık ve bireysel özerklik öncülleri ihtimam etiği teorisinden hareketle değerlendirilmiştir. İhtimam etiği teorisi bakımından liberal özerklik anlayışı, kişinin yalnızca kendisini referans aldığından ve kişilerin içinde bulunduğu ilişkilerin görmezden gelinmesine yol açabileceğinden bu teori için uygun değildir. Ancak liberal özerklik anlayışı yerine kişilerin birbirleriyle olan ilişkilerinin de hesaba katıldığı ilişkisel özerklik anlayışının ihtimam etiği teorisi için uygun olduğu söylenilebilir.

Özerklik, hem kişilerin mahremiyetlerini korumaları hem de kendilerini gerçekleştirmeleri için hayati önemdedir. Ancak bireysel özerklik düşüncesinden hareketle başta kadınlar olmak üzere, özel alanda kimsenin mahremiyeti korunamamakta ve mahremiyetin korunmaması kişilerin kendilerini gerçekleştirmesinin önündeki engellerden biri olmaktadır. Oysa ilişkisel özerkliğin kişilerin mahremiyetlerinin korunmasını sağlayarak kişilerin kuracağı ve sürdüreceği ilişkiler yoluyla özgür birer insan olarak kendilerini gerçekleştirmelerinde etkili olduğu belirtilebilir.

Bu bölümde ihtimam etiği teorisinde dile getirilen tarafsızlığa yönelik eleştiriler ve bu teoride tarafsızlığa alternatif olarak önerilen taraflılık düşüncesi değerlendirilmiştir. Bu teori için taraflılık düşüncesi uygun görülmemiştir. Bunun yerine eşit mesafede durmak anlamındaki tarafsızlık yerine önyargıları ve kişisel tutumları hesaba katmamak anlamındaki tarafsızlığa teoride yer verilmesinin uygun

olacağı belirtilebilir. Zira kişisel tutumları ve önyargıları hesaba katmama anlamındaki tarafsızlık, ihtimam etiği teorisi için oldukça önemli olan bağlamın değerlendirilmesi bakımından gereklidir.

İhtimam etiği teorisinde aile hukuku ve aile hukuku ile doğrudan ilgili bu konularla toplumsal cinsiyet eşitsizliği ilişkisi, kadınların erkeklerden farklı olduğu ve farklı aklı yürüttüğü iddiasından hareketle kurulmaktadır. Ancak bu konulardan hareketle toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve ihtimam etiği ilişkisi kadınlarla erkeklerin farklılığı iddiası üzerinden kurulması yerine, ilişkilere verilen önem üzerinden ve bu bölümde bahsedilen ilişkisel özerklik anlayışı ve bağlamı değerlendirme üzerinden kurulması gerekmektedir. Zira toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yol açtığı adaletsizliklerin görülebilmesi için etik problemlerin bağlamının gereği gibi kavranabilmesi de oldukça önemlidir.

Çalışmanın son bölümünde ihtimam etiği ile hukuk eğitimi ilişkisi incelenmiştir. Bu ilişki hukukun insani yönü bulunduğu ve bu yönünün görünür kılınması gerektiği önkabulünden hareketle değerlendirilmeye çalışılmıştır. Zaten ihtimam etiği teorisi hukuk eğitimini bu önkabulden hareketle değerlendirmeye olanak sağlayabileceği için tercih edilmiştir.

Hukukun insani yönünün görünür kılınması önkabulünden hareketle hukuk eğitiminin değerlendirilebilmesi için ilk önce hukuk eğitiminden ne amaçlandığının da bu önkabule uygun biçimde belirlenmesi gerekmektedir. **Uygur**'un hukuk eğitiminin amacının belirlenmesine yönelik görüşleri de bu önkabule uygun olduğu için bu çalışmada onun görüşlerinden hareketle hukuk eğitiminin amacı belirlenmiştir.

Uygur'a göre hukuk eğitimin amacı, kurallara dayanan teknik hukuk bilgisinin öğrencilere aktarılmasıyla sınırlandırılmayıp, öğrencilerin eleştirel düşünme ve etik bakımdan da eğitilmelerini içerecek biçimde belirlenmelidir. Zira hukukun insani boyutunun görünür kılınması önkabulünden hareket edilince, hukukçuların sadece teknik hukuk bilgisine ve eleştirel akıl yürütme becerisine sahip olmaları yeterli değildir. Hukukun bu boyutun ortaya konulabilmesi için hukukçuların belirli erdemlere sahip olması gerekmektedir. Öğrencilerin belirli erdemleri kazanabilmeleri için etik bakımdan da eğitilmeleri gerekmektedir. Eleştirel akıl yürütme her ne kadar öğrencilerin zihnini özgürleştirse de onların belirli erdemleri kazanabilmeleri için yeterli değildir.

Bu bölümde öğrencilerin etik bakımdan eğitimini önplana alarak hukuk eğitiminde kullanılan metotlar değerlendirilmiştir. Bu metotlar öğrenciyi özgürleştirme olanağıyla birlikte değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu değerlendirme yapılmadan önce ihtimam etiği teorisi için olduğu gibi feminist pedagojide de oldukça önemli olan güçlendirme kavramı üzerinde durulmuştur. Zira feminist hukuk teorisyenlerince de belirtildiği gibi hiyerarşiye dayalı eğitim öğrencileri edilgenleştirdiği için onları güçsüzleştirip, potansiyellerini kullanamayacak hale getirmektedir. Bunun sonucunda ise onların özgürleşmelerini engellemektedir. Bu nedenle öğrencilerin güçlendirilmesi onların kendi kapasitelerinin farkına varmalarına neden olması ve onların özgürleşmelerine zemin hazırlaması olanağı sunması bakımından oldukça önemlidir. Ancak onların özgürleşmesi için yeterli değildir.

İhtimam etiği teorisinde öğrencileri güçlendirmek doğrudan ele alınmasına rağmen onların özgürleşmesi doğrudan ele alınmamıştır. Ancak bu teoride oldukça

önemli yeri olan ilişkisel özerklik anlayışından ve sorumlu olmadan ve diyaloga dayalı eğitim anlayışından hareketle öğrencilerin özgürleşmesine yer vermek mümkündür.

Bu bölümde öğrencileri güçlendirme ve özgürleştirme unsurlarına yer verilerek hukuk eğitiminde kullanılan metotlar değerlendirilmiştir. İlk önce hukuk eğitiminde kullanılan takrir metodu üzerinde durulmuştur. Bu metoda özellikle de öğrencilerin edilgenleştirilmesi üzerinden yöneltilen eleştirilere yer verilmiştir. Bu metoda öğrencilerin edilgenleştirilmesi üzerinden yapılan eleştiriler dikkate değer olmakta birlikte bunun sadece hoca-öğrenci ilişkisinden hareketle değerlendirilmemesi gerektiği belirtilmiştir. Bu metotta öğrenciler oldukça edilgen pozisyonda olsa da bu metotla öğrenciyi malumat bombardımanına tutmak hedeflenmemektedir. Bu nedenle takrir metodu hukuku bir bütün olarak yani kuralları, kavramları ve ilkeleri öğrenciye kavratmayla ilgisi ele alınarak değerlendirilmelidir. Zira hukuku bir bütün olarak kavrama denilince, her ne kadar akla ilk gelen hukuk tekniğinin öğretilmesi olsa da hukukun yalnızca kurallardan oluşmadığı gerçeği göz önüne alınınca, eleştirel düşünme ve etik bakımdan öğrenciyi geliştirme de hukuku bir bütün olarak kavrama için gereklidir. Buradan hareketle takrir metodundan özellikle kalabalık bir öğrenci kitlesi söz konusu olduğu sürece vazgeçmek pek de olanaklı görünmemektedir. Bu metodun hoca- öğrenci ilişkine yönelik sakıncalarını gidermeye çalışacak biçimde derslerde kullanılması mümkündür. Ancak bu metodun alternatif eğitim metotlarıyla birlikte kullanılması daha olumlu olacaktır.

Bu çalışmada hukuk eğitiminde kullanılan tüm alternatif eğitim metotları değil, sadece grup çalışmaları, hukuk- edebiyat çalışmaları ve hukuk klinikleri ele alınmıştır. Grup çalışmaları bireysel performansa ve rekabete dayalı eğitim yerine işbirliğine ve birlikte öğrenmeye dayalı eğitime olanak sağlamaktadır. Bu metot öğrencilerin edilgen

pozisyonundan çıkmaları ve onların öğrenme sorumluluğu üstlenmeleri için oldukça elverişli olduğu için öğrencilerin güçlendirilmesine katkı sağlayabilir. Zaten öğrencilerin güçlendirilmeleri ihtimam etiği teorisi için oldukça önemlidir. Ayrıca bu çalışmalarda diyaloga dayalı eğitim anlayışı öğrencilerin başkalarını anlamalarını sağladığı için onlarda açık fikirli olma yetisi geliştirmektedir. Açık fikirliliğin ilişkisel özerkliğin gerçekleşebilmesinin en önemli şartlarından biri olduğu göz önüne alındığında grup çalışmalarının öğrencilerin ilişkisel özerkliklerini geliştirdiği ileri sürülebilir.

Hukuk-edebiyat çalışmaları öğrencilerin önyargılarıyla yüzleşmelerine olanak sağlayarak onların eleştirel akıl yürütme becerisi geliştirmelerine olanak sağlamaktadır. Edebiyat eserlerinin kişilerin yaşantı ve eylem olanaklarını genişletmesi, kişilere olanın bitenin başka türlü de olabileceğini göstermesi onlarda sorumluluk üstlenme cesareti uyandırabilir. Bu çalışmalarda öğrencilerin önyargılarıyla yüzleşmeleri de mümkün olduğundan onların eleştirel akıl yürütme becerileri gelişebilir. Ayrıca öğrencilerin empati yeteneklerinin geliştirilmesi onların etik problemlerin bağlamını görmelerine katkı sağlayabilir. Öğrencilerin eleştirel akıl yürütme becerilerinin geliştirilmesi onları güçlendirdiğinden özgürleşmelerine zemin hazırlamaktadır.

Hukuk klinikleri de öğrencilerin adaletsizlikleri belli erdemlerden hareketle görmeleri ve etik farkındalık kazanmaları nedeniyle ihtimam etiği teorisiyle ilgilidir. Klinik çalışmalarında öğrencilerin başka insanlarla birebir doğrudan ilişkiye geçmeleri onların önyargılarının kırılmasına olanak sağlamaktadır. Zira içinde bulunulan durumun saptanması ve de ihtimam etiği teorisi için oldukça önemli olan bağlamın değerlendirilebilmesi için önyargıların bir yana bırakılması önem taşımaktadır. Bu

nedenle bu bölümde önyargılı olmamanın en fazla ilgili olduğu açık fikirliliğin ilişkisel özerklikle olan ilgisine de değinilmiştir.

Hukuk kliniklerinde öğrenciler birebir ilişki kurdukları kişilerin içinde bulunduğu adaletsiz durumu kavrama olanağı bulmaktadır. Zira bu kliniklerde öğrencilere karşılaştıkları kişilerin yaşadıkları adaletsiz durumların toplumdaki yapısal adaletsizliklerle ilişkisini kurulabilmelerine de olanak sağlanmaktadır. Ayrıca bu kliniklerde öğrencileri sadece hukukçu aday olarak değil aynı zamanda kişi olarak, yani bütünlüklü varlıklar olarak değerlendirme olanağının bulunması onların ilişkisel özerkliklerini geliştirmelerine katkı sağlayabilecektir.

Öğrencilerin belirli erdemleri kazanabilmeleri için enine boyuna düşünme yetisinin geliştirilmesi gerekmektedir. Enine boyuna düşünme bir sorun olduğunu varsaymaya dayalı olduğu kadar bu sorunun çözümünün olanaklı olduğunu kabul etmeye ve o sorunu çözmeye dayalıdır. Şeylerin başka türlüde olabileceğini, başka türlü olmasının elimizde olduğunu kavramayı içermektedir. Buradan yola çıkarak enine boyuna düşünme yeteneğiyle ihtimam etiği teorisinde oldukça önemli yeri olan sorumluluk üstlenme arasında bağ kurulabildiği gibi özgürleşme üzerinden bağ kurmak da mümkündür. Zira bu yetinin geliştirilmesi öğrencilerin bilgiye dayalı tercih yapmalarıyla ilgilidir. Bilgiden yola çıkarak sorumluluk üstlenme ihtimam etiği teorisine uygun bir özgürleşme olanağı sağlamaktadır.

Bu bölümde ihtimam etiği teorisiyle bağ kurulabildiği ölçüde feminist hukuk teorisyenlerinin hukuk eğitime yönelik eleştirileri de çalışma kapsamında değerlendirilmiştir. Kadınların erkeklerden farklı olduğu iddiasını kabul etmeden de feminist hukuk teorisi ile ihtimam etiği teorisi arasında, feminist pedagojide oldukça

önemli yeri olan ilişkiselliğe dayalı güçlenme üzerinden ilgi kurulması mümkündür. Buradan yola çıkıldığında hukuk eğitiminde kürtaj, ev içi şiddet ve bakım emeği gibi doğrudan toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle ilgili konulara kadınların erkeklerden farklılığı iddiasını kabul etmeden de yaklaşmak mümkündür. Bu konularda kişilerin ilişkiel özerkliklerinden ve ilişkiel özerkliklerinin yok edilmeye çalışılmasından hareketle toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve ihtimam etiği teorisi arasında bağ kurulması gerektiği ileri sürülebilir.

Feminist hukuk teorisi ve ihtimam etiği teorisi ilişkisi sadece kürtaj, ev içi şiddet ve bakım emeği gibi toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle ilgili konuların hukuk eğitimindeki yeri üzerinden tartışılmamıştır. Bu ilişki bireysel performansa ve rekabete dayalı hukuk eğitimi üzerinden de tartışılmıştır. Bu tartışmalarda hukuk eğitiminde birlikte öğrenme ve işbirliğine önem verilmeyip, rekabete ve bireysel performansa yer verilmesinin bu eğitimde kadın öğrencilerin ihmal edilmesine neden olduğu ileri sürülmüştür.

Kadın öğrencilerin hukuk eğitiminde ihmal edilmesiyle, onlara ihtimam gösterilmemesi arasında dolaylı yoldan ilgi kurulması mümkün olabilir. Ancak ihtimam etiği teorisinden hareket edildiğinde bireysel performansa ve rekabete dayalı eğitim anlayışı esasında öğrencilerin kendine özgü birer kişi olarak ve başkalarıyla kurdukları ilişkilerle kendilerini gerçekleştirmesine olanak sağlamadığı için problemlidir.

Bireysel performansa ve rekabete dayalı eğitim yerine birlikte öğrenme ve işbirliğine dayalı eğitim feminist pedagojide oldukça önemli olan ilişkiselliğe dayalı güçlenmeyle ilgilidir. Bu güçlenme biçimi öğrencilerin birbirleriyle rekabet etme

yerine işbirliği halinde olmayı deneyimleyerek başkalarının da potansiyellerini açığa çıkarmaya dayalıdır. Buradan yola çıkıldığında bu güçlenme biçiminin öğrencilerin özgürleşmelerine zemin hazırlayarak onların ilişkisel özerkliklerini geliştirmelerine ciddi katkı sağlayabileceği öne sürülebilir.

Sonuç olarak hukuk eğitimi, hukukçu olmanın ilk ve en önemli basamağı olduğu için hukuk eğitimin eksik yönlerini değerlendirilmesi gerekmektedir. İhtimam etiği teorisi de hukukun insani yönünden hareketle öğrencilerin etik bakımdan eğitimleriyle ilgili sorunlar değerlendirmeye olanak sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

Acar, Feride / Ertürk, Yakın : “*Kadınların İnsan Hakları: Uluslararası Standartlar, Kazanımlar, Sorunlar*” **Birkaç Arpa Boyu, 21. Yüzyıla Girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar, Prof. Dr. Nermin Abadan Unat’a Armağan** içinde, Der. Serpil Sancar, Koç Üniversitesi Yay, İstanbul 2011, C. 1.

Acar-Savran, Gülnur : **Beden Emek Tarih/Diyalektik Feminizm İçin**, Kanat Yay., İstanbul 2004.

Adugit, Yavuz : **Etikte Duygu Akıl Çatışması Akılcı Perspektif**, Umuttepe Yay., Kocaeli 2013.

Akarsu, Bedia : **Ahlak Öğretileri**, Remzi Kitabevi Yay, İstanbul, 1982.

Akarsu, Bedia : **Felsefe Terimler Sözlüğü**, İnkılâp Yay., 11 Baskı.

Arat, Tuğrul : **Amerikan Hukuk Öğretiminde Case Method**, AÜHF Yay, Ankara 1968.

Aristoteles, **Nikhomakhos'a Etik**, Çev. Saffet Babür, Bilgesu Yay, İstanbul 2009.

Arslan, Ramazan / Taşpınar, Sema : “*Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye’de ve Avrupa’da Hukuk Öğretimi ve Hukukçu Yetiştirilmesi ve Türkiye’nin Bu Gelişmelerden Etkilenmesi*”, **AÜHFD** içinde, Ankara 2004, C. 53, S. 1, s. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/279/2520.pdf> (Erişim Tarihi: 17.06.2006).

Avşar, Tülay Atay : “*Aretna Ne İstiyordu? Kadınlara Saygı Farklı Feminist /Koruyucu Etik Bakışlar*”, **Saygı** içinde, Der. İlker Özdemir- Sefer Yetkin Işık, Ezgi Kitabevi Yay, Bursa 2016.

Bartlett, Katherine T. : “*Feminism and Law*”, **Family Law Quarterly** içinde, 1999, Volume 33, No: 3.

Bartlett, Katherine T. : “*Feminist Perspectives on the Ideological Impact of Legal Education upon the Profession, Legal Ethics*”, **North Carolina Law Review** içinde, 1994.

Bauman, Zygmunt : **Özgürlük**, Çev. Kübra Eren, Ayrıntı Yay., İstanbul 2015.

Baumann, Holger : “*Reconsidering Relational Autonomy. Personal Autonomy for Socially Embedded and Temporally Extended Selves*”, **Analyse & Kritik** içinde, 2008.

Beasley, Chris : **Gender and Sexuality: Critical Theories- Critical Thinkers**, London Sage Publication, 2005.

Benhabib, Seyla : “The Generalized and the Concrete Other: The Kohlberg-Gilligan Controversy and Feminist Theory”, **Feminism as Critique On the Politics of Gender** içinde, Edit. Seyla Benhabib -Drucilla Cornell, University of Minnesota, Minneapolis 1987, s. 78.

Benhabib, Seyla : **Modernizm Evrensellik ve Birey**, Çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yay., İstanbul 1999.

Bergman, Roger : “*Caring For The Ethical Ideal: Nel Noddings on Moral Education*”, **Journal of Moral Education** içinde, 2004.

Berktaş, Fatmagül : “*Kadının İnsan Hakları Hukukunda Yeni Perspektifler*” Ankara Barosu Hukuk Kurultayı Yay, Ankara, 2006.

Blum, Lawrence A. : “*Gilligan and Kohlberg: Implications for Moral Theory.*” **Ethics** içinde, 1988, S.98.3.

Blum, Lawrence A. : “*Moral Perception, and Particularity*”, **Ethics** içinde, 1991, Vol. 101, No. 4.

Bowden, Peta : **Caring: Gender Sensitive Ethics**, NY: Routledge Press, New York 1997.

Calhoun, Cheshire : “*Justice Care Gender Bias*”, **The Journal of Philosophy** içinde, 1988, Vol. 85, No 9.

Cassirer, Ernst : **İnsan Üstüne Bir Deneme**, Çev. Necla Arat, Remzi Kitabevi Yay., İstanbul 1980.

Christman, John : “*Liberalism, Autonomy and Self-Transformation*”, **Social Theory and Practice** içinde, 2001, Vol 2, No:2.

Kohlberg, Lawrence : “*Moral Stages and Moralization: The Cognitive Developmental Approach*”, http://www.justinecassell.com/CC_Winter04/pdfs/kohlberg_moral.pdf (Erişim Tarihi: 10.05.2013).

Czuba, Cheryl E. : “*Empowerment: what is it?*” www.joe.org/joe/1999october/comm (Erişim Tarihi: 23.08.2015).

Çağlar Gürgey, Fatma İrem : “*Ev-İçi şiddet Davalarında Yargıcın Tarafsızlığı*”, **Ankara Barosu Dergisi** içinde Ankara 2015, S:4.

Çağlar Gürgey, Fatma İrem : “*Feminist Perspektiften Hukuk Eğitimi Eleştirisi*”, **Kadın Araştırmaları Dergisi** içinde, Doğu Akdeniz Üniversitesi Yay., KKTC 2014.

Çağlar, Fatma İrem : “*Türk Hukuk Mevzuatı Çerçevesinde Annelik*”, **Birkaç Arpa Boyu: 21. Yüzyıla Girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar**, Prof. Dr. Nermin Abadan Unat’a Armağan içinde, Der. Serpil Sancar, Koç Üniversitesi Yay., İstanbul 2011.

Çataloluk, Gökçe : “*Hukuk Felsefesi Pratiği, Hukuk Felsefesi Dersinin Ana Dersinin Ek Çalışmalarla Desteklenmesi Deneyimi Üzerine*”, **Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi**, İstanbul 2008, S.18.

Çotuksöken, Yusuf : “*Yüzleşmenin Dayanılmaz Ağırlığı Üzerine*”, **Çağın Olayları Arasında** içinde, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2014.

Demirdöven, İsmail : “Meslek Etikleri ve Meslek Kimliği Sorunu ” I. Uygulamalı Etik Kongresi Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 18-20 Ekim 2006.

Demirdöven, İsmail : “Meslek Olarak Hukuk ve Etik”, **Hukuk Felsefesi Ve Sosyolojisi Arkivi**, İstanbul 2006a, S.16.

Dewey, John : **Özgürlük ve Kültür**, Çev. Vedat Günyol, Remzi Kitabevi Yay, İstanbul 1987.

Dillon, Robin S. : “*Respect and Care: Toward Moral Integration*”, **Canadian Journal of Philosophy** içinde, 1992, Vol 22, No. 1.

Dobrowolsky, Alexandra Z. / Devlin, Richard F. : “*The Big Mac Attack: A Critical Affirmation of MacKinnon's. Unmodified Theory of Patriarchal Power*“, **McGill Law Journal** içinde, 1991, Vol. 36.

Ecevit, Yıldız : “*Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisine Başlangıç*“, **Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi** içinde, Anadolu Üniversitesi Yay., 2015.

Engster, Daniel : **The Heart of Justice: Care Ethics and Political Theory**, Oxford Scholarship Online, 2007.

Erdoğan, Mustafa : “Bireysel Özerklik ve Liberalizm Hür fikirler”, www.hurfikirler.com/mustafa-erdogan-bireysel-ozerklik-ve-liberalizm.

Flores, İmer : “*Hukuk Eğitiminde Hukuk Felsefesi İçin Savaşım*“, Çev. Öykü Didem Aydın, **HFSA** içinde, İstanbul 2008, S.18.

Frankena, William : **Etik**, Çev. Azmi Aydın, İmge Yay., Ankara 2007.

Freire, Paulo : **Ezilenlerin Pedagojisi**, Çev. Dilek Hattatoğlu - Erol Özbek, Ayrıntı Yay., İstanbul 2011.

Friedman Marilyn : “*Romantic Love and Personal Autonomy*“, **Midwest Studies in Philosophy XXII** içinde, 1998.

Friedman, Marilyn : “*Autonomy and Male Dominance*“, **Autonomy and the Challenges to Liberalism New Essays** içinde, Edit; John Christman- Joel Anderson, Cambridge Press, 2005.

Friedman, Marilyn : “*Care Ethics and Moral Theory: Review Essay of Virginia Held, The Ethics of Care*”, **Philosophical and Phenomenological Research** içinde, September 2008, Vol. LXXVII, No: 2.

Friedman, Marilyn : “*Practice of Partiality*”, **Ethics** içinde, The University of Chicago Press, 1999, Vol. 101.

Friedman, Marilyn “*The Impracticality of Impartiality*”, **The Journal of Philosophy, Eighty-Sixth Annual Meeting American Philosophical Association** içinde, Eastern Division Press, 1989, Vol. 86, No. 11.

Fromm, Erich : **Özgürlükten Kaçış**, Çev. Şemsa Yeğin, Payel Yay., İstanbul 2011.

Gilligan, Carol : **In a Different Voice**, Harvard University Press, 1982.

Grossman, George S. : “*Clinical Legal Education: History and Diagnosis*”, **Journal of Legal Education**, Vol. 26, 1974.

Gündoğdu, Hakan : “*Eleştirel Düşünme ve Eleştirel Düşünme Öğretimine Dair Bazı Yanılgılar*”, **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi** içinde, 2009, C.7, S.1.

Hardwig, John : “*Should Women Think in Terms of Rights*”, **Ethics** içinde, Chicago 1984, Vol. 94, No. 3.

Held, Virginia : “*Can the Ethics of Care Handle Violence?*” **Ethics And Social Wells Fargo** içinde University of Sussex Library, <http://www.tandfonline.com/loi/resw20/> (Erişim Tarihi: 09.11.2014).

Held, Virginia : **The Ethics of Care: Personal, Political and Global**, Oxford University Press, 1996.

Herring, Jonathan : **Caring and the Law**, Hart Publishing, Oxford 2013.

İnam, Ahmet : **Yaşamla Yoğurulmuş Bilgi**, Say Yay, İstanbul 2006.

Joan, Jacqueline St : “*Building Bridges, Building Walls: Collaboration Between Lawyers and Social Workers in a Domestic Violence Clinic and Issues of Client Confidentiality*”, **Clinical Law Review** içinde, 2001, Vol.7, no.403.

Judges, Donald P. : “*Taking Care Seriously: Relational Feminism, Sexual Difference and Abortion*”, **North Carolina Law Review** içinde, 1994-1995, Vol. 73, s. 1326.

Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye Dair Avrupa Konseyi Sözleşmesi, Tarih 8 Mart 2012, Resmi Gazete S: 28227

Kant, Immanuel : **Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi**, Çev. İoanna Kuçuradi, TFK Yay., Ankara 2009.

Karacan, Olcay : “*Catharine MacKinnon'un Görüşlerinden Hareketle Hukukta Cinsel Tahakküm*”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, AÜHF, Ankara, 2008.

Karacan, Olcay : “*Hukuk Kliniği Çalışmaları Aile İçi Şiddetle Mücadele bağlamında Türkiye’deki Hukuk Fakültelerinde Alternatif Bir Eğitim Metodu Olabilir mi?*”, **Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi** içinde, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul 2012, S. 24.

Keleher, Lori : “*Sen and Nussbaum: Agency and Capability Expansion*”, **Ethics-Economics** içinde, Mexico State University Press, 2014.

Keller, Jean : “*Autonomy, Relationality and Feminist Ethics*”, **Hypatia: A Journal of Feminist Philosophy** içinde, 1997, Vol, 12/2.

Kennedy, Duncan : “*Legal Education and Reproduction of Hierarchy*”, **Journal of Legal Education**, 1982, Vol. 32, No. 4.

Kittay, Eva Feder : “*The Ethics of Care, Dependence and Disability*”, **Ratio Juris** içinde, March 2011, Vol. 24 No.1.

Kreisberg, Seth : “*Transforming Power, Domination, Empowerment and Education*”, University of New York Press, 1992.

Kuçuradi, İoanna : “*Felsefe ve Etik*”, **Mimar Yusuf Aran Anısına XX. Konferans (Konuşma Metni Yayını)** içinde, Maltepe Üniversitesi Yay., İstanbul 2004, s.19-20.

Kuçuradi, İoanna : **Çağın Olayları Arasında**, TFK Yay., Ankara 2016.

Kuçuradi, İoanna : **Etik**, , TFK Yay., Ankara, 2015.

Kuçuradi, İoanna : **Uludağ Konuşmaları**, TKF Yay., Ankara, 2014.

Kuçuradi, İoanna : **Etik**, , TFK Yay., Ankara, 2011.

Kumral, Orhan : “*Öğretmen Adaylarının Öğretim Elemanlarının Davranışlarına Yönelik Algılar*”, **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi** içinde, 2009, C:I, S.25.

Kymlicka, Will : **Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş**, Çev. Ebru Kılıç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. (Çağdaş Siyaset Felsefesi Dizisi), İstanbul 2006.

Levy, Traci M. : “*At the Intersection of Intimacy and Care: Redefining, Family through the Lens of a Public Ethic of Care*”, **Politics & Gender** içinde, 2005, Vol. 1, Issue 1.

Lopez, Antoinette Sedillo : “*Learning Through Service in a Clinical Setting: The Effect of Specialization on Social Justice and Skills Training*”, **Clinical Law Review** içinde, 2001, Vol. 7, no.307.

Louise- Campbell, Brown : “*The Ethic of Care*”, **UCL Jurisprudence Review** içinde, 1997.

MacKinnon, Catharine : **Feminist Bir Devlet Kuramına Doğru**, Metis Yay., İstanbul 2003.

MacKinnon, Catherina : **Women’s Lives Men’s Laws**, Harvard University Press, 2007.

May, Rollo : **Aşk ve İrade**, Çev. Yudit Namer, Okyanus Yay, İstanbul 2008.

May, Rollo : **Güç ve Masumiyet**, Çev. Mihriban Doğan, Say Yay, İstanbul 2013b.

May, Rollo **Kendini Arayan İnsan**, Çev. Metin Işık, Okyanus Yay., İstanbul 2013a.

Mengüşoğlu, Takiyettin : **İnsan Felsefesi- İnsanın Varlık yapısı ve Nitelikleri- İnsan ve Hayvan - Dünya ve Çevre**, Remzi Kitabevi Yay, Ankara, 1998.

Meyers, Diana Tietjens : “*Decentralizing Autonomy, Five Faces of Selfhood*”, **Autonomy and the Challenges to Liberalism, New Essays** içinde, Edit: John Christman-Joel Anderson, Cambridge Press, 2005.

Miller, Michael Vincent : **Aşkta Terör: Modern Çağda Cinsiyetler Savaşı**, Çev. Sinem Gül, Varlık Yay., İstanbul 2013.

Musschenga, Albert W. : “*The Debate on Impartiality: An Introduction*”, **Ethical Theory and Moral Practice** içinde, 2005, Vol. 8, No. 1-2.

Nedelsky, Jennifer : “*Reconceiving Autonomy: Sources, Thoughts and Possibilities*”, **Yale Journal of Law & Feminism** içinde, 1989, Vol.1.

Nelson, Leonard : “*Sokratik Yöntem*”, **Sokratik Konuşma** içinde, Der. Sabir Yücesoy, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay, İstanbul 2006.

Noddings, Nel : “*Relational Autonomy*”, <http://www.cite2011.com/Ponencias/NNoddings.pdf> içinde, (Erişim Tarihi: 02.04.2013, 02.14.2011, 02.04.2011, 12.12.2013).

Noddings, Nel : **Eğitim ve Mutluluk**, Çev. Zuhall Bilgin, Kitap Yayınevi Yay., İstanbul 2006.

Noddings, Nel : **Starting at Home: Caring and Social Policy**, University of California Press, 2002.

Noddings, Nel : **A Feminine Approach to Ethics Moral Education**, Second Edition, University of California Press, 2003.

Nussbaum, Martha : “*Education and Democratic Citizenship: Capabilities and Quality Education*”, **Journal of Human Development** içinde, 2006, Vol. 7.

O’reilly, Andrea and Ruddick, Sara : “*A Conversation About Maternal Thinking*”, <http://sararuddick.files.wordpress.com/2011/09/maternal-thinking-chapter.pdf> içinde, (Erişim Tarihi: 26.10.2014).

O’reilly, Andrea and Ruddick, Sara : “*A Critique of Sarah Ruddick’s Maternal Thinking Toward a Politics of Peace*”, <http://www.2cyberwhelmorg/archive/diversity/commu/pdf/ruddick.pdf> içinde, (Erişim Tarihi: 25.10.2014).

Okin Susan Moller : “*Reason and Feeling in Thinking about Justice*”, **Ethics** içinde, The University of Chicago Press, 1989, Vol. 99, No. 2.

Onur, Bekir : “*Diyalog Kavramı*”, **Eğitim ve Bilim**, egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/5452 (Erişim Tarihi: 15.05.2014).

Ökçesiz, Hayrettin : “*Hukuk Eğitime Genel Bakış*”, **Hukuk Öğretimi ve Hukukçunun Eğitimi** içinde, Edit. Adnan Güriz, Türkiye Barolar Birliği Yay, Ankara 2003.

Öntaş, Hüseyin : “*Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisinin Alt Dallarından Biri Olarak Hukuk ve Edebiyat*”, **Varlık Dergisi** içinde İstanbul 2006, S. 1.

Özdemir, İlker : “*İletişim Açısından Saygı*”, **Saygı** içinde, Der., İlker Özdemir-Sefer Yetkin Işık, Ezgi Kitabevi Yay., Bursa 2016.

Özdemir, Nadire : **İlişkisel Özerklik Bağlamında Evli Birey**, Turhan Kitabevi Yay., Ankara 2016.

Özküralıpli, İlkay : “*Noddings’in Özen Etiğinin Kantçı Etik ile Karşılaştırması*”,
<http://www.evici-adalet.org/index.php/makaleler-2> içinde (Erişim Tarihi:
25.06.2016).

Ranciere, Jacques : **Özgürleşen Seyirci**, Çev. Burak Şaman s. Metis Yay, İstanbul,
2009.

Rhode, Deborah L. : “*Missing Questions: Feminist Perspectives on Legal
Education*”, **Stanford Law Review** içinde, 1993, V. 45.

Rowe, William V. : “*Legal Clinics and Better Trained Lawyers*”, 1915.

Ruddick, Sara : “*Care as Labor and Relationship*” **Norms and Values: Essays on
the Work of Virginia Held** içinde, Joram C. Haber - Mark S. Halfon (Eds) Lan-
ham, MD: Rowman & Littlefield Press, Lanham 1998.

Ruddick, Sara : **Maternal Thinking Toward a Politics of Peace**, Beacon Press, Po-
litical Science, 1995.

Sayılan, Fevziye : **Toplumsal Cinsiyet, Eğitim Olanaklar ve Sınırlar**, Dipnot Yay,
İstanbul 2012.

Scheffler, Samuel : “*Morality and Reasonable Partiality*”, <http://philosophy.fas.nyu.edu/docs/IO/4864/Scheffler-Morality-and-Reasonable-Partiality.pdf>.
içinde, (Erişim Tarihi: 10.19.2015, 25.12.2014).

Scheffler, Samuel : “*Relationships and Responsibilities*”, **Philosophy and Public Af-
fairs** içinde, Princeton University Press, 1997, Vol.26, No.3.

Sennett, Richard : **Eşit Olmayan Bir Dünyada Saygı**, Çev. Ümmühan Bardak, Ayrıntı Yay, İstanbul 2014.

Shrewsbury, Carolyn : “*What is Feminist Pedagogy?*”, **Women’s Studies Quarterly** içinde, 1997, C.1, S.2.

Solomon, Robert : **Adalet Tutkusu**, Ayrıntı Yay., İstanbul 2004.

Spring, Joel : **Özgür Eğitim**, Çev. Ayşen Emekçi, Ayrıntı Yay, İstanbul 2010.

Tepe, Harun : “*Günümüz Sorunları Karşısında Etik*”, **Pratik Etik, Etiğin Pratik Sorunları** içinde, Bilgesu Yay, İstanbul 2016.

Tepe, Harun : “*Bir Felsefe Dalı Olarak Etik: Etik kavramı, Tarihçesi ve Günümüzde Etik*”, **Doğu-Batı Dergisi** içinde, 1998, S. 4.

Tepe, Harun : **Etik ve Metaetik**, TFK Yay., Ankara 2011.

Tepe, Harun : **Pratik Etik- Etiğin Pratik Sorunları**, Bilge Su Yay., Ankara 2016.

Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi: “Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisine Başlangıç”, Anadolu Üniversitesi Yay, 2012, No: 2307. Avrupa Konseyi Sözleşmesi, Tarih 8 Mart 2012, Resmi Gazete S: 28227.

Töre, Harun Mustafa : “*Immanuel Kant’ta Özgürlük ve Sorumluluk ilişkisi*”, **Basılmış Yüksek Lisans Tezi**, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli 2005.

Tronto Joan C. : “*Beyond Gender Difference to a Theory of Care*”, **The University of Chicago Press Journals** içinde, 1987, Vol. 12 No. 4.

Tronto, Joan : **Moral Boundaries: A Political Argument for an Ethic of Care**, NY: Routledge Press, New York 1994.

Uygur, Gülriz : **Hukuk Etik ve İlkeler**, Siyasal Kitabevi Yay., Ankara 2006.

Uygur, Gülriz : “2006/17 Sayılı Başbakanlık Genelgesi Işığında Kadına Yönelik Şiddeti Önlemeye Yönelik Devletin Ödevi: Değişen Devlet Anlayışı mı?” **Birkaç Arpa Boyu, 21. Yüzyıla Girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar**, Prof. Dr. Nermin Abadan Unat’a Armağan içinde, Der. Serpil Sancar, C. 2, Koç Üniversitesi Yay., İstanbul 2011.

Uygur, Gülriz / Gürgey Çağlar, Fatma İrem : “*Hukuk*”, **Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi** içinde, Anadolu Üniversitesi Yay., 2015.

Uygur, Gülriz : "Adaletsizliği Edebiyat Eserlerinde Görmek", K24 Mayıs 2015, <http://t24.com.tr/k24/yazi/adaletsizligi-edebiyat-eserlerinde-gormek-bilgisel-epistemik-adaletsizlik-ve-dertlenerek-ilgilenmek>, (Erişim Tarihi: 12. 08. 2015).

Uygur, Gülriz : *Hukuk ve Etik: Ankara Hukuk Klinikleri*,"**Uluslararası Hukuk Klinikleri Konferansı**, Yayınlanmamış Tebliğ, Ankara,15.05.2016.

Uygur, Gülriz : “*Ioanna Kuçuradi'nin görüşlerinden hareketle Hukuk Normlarının Türetilmesindeki Temel Problem: Etik mi ahlak mı?*”, **Çağın Olayları Arasında** içinde, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2014.

Uygur, Gülriz : “*Hukuk Kliniği Dersi Nasıl Hazırlanır?*” **Adalet Bakanlığı Hukuk Kliniği Eğiticiler Eğitim Programı**, Yayınlanmamış Tebliğ, Ankara 08.12. 2016.

Uygur, Gülriz : “*Hukuk Kliniklerinde Etiğin Önemi*”, **Adalet Bakanlığı Hukuk**

Kliniği Eğitimciler Eğitim Programı, Yayınlanmamış Tebliğ, Ankara 08.12. 2016.

Uygur, Gülriz : “*Good Lawyers: The Education of Philosophy of Law and Alternative Methods in Turkish Legal Education*”, **Alternative Methods in the Education of Philosophy of Law (and the Importance of Legal Philosophy in the Legal Education)** içinde, Eds. Gülriz Uygur-Imer B. Flores, Franz Steiner Verlag Stuttgart, Nomos 2010.

Uygur, Gülriz : “*Hukuk Eğitiminde Geliştirilmesi Gereken Yetiler, Hukuk Felsefesi Öğretimi ve Alternatif Metotlar*”, **Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi** içinde, 2008, S.18.

Uygur, Gülriz : “Hukuk Etiğine Giriş”, www.bahum.gov.tr/bahumetik/kose_yazileri/makale_bilimsel_yazi/1_makale.htmlEt (Erişim Tarihi: 20.06.2016).

Uygur, Gülriz : “*Hukuk Klinikleri*” <http://www.stgm.org.tr/tr/icerik/detay/ankara-universitesinde-toplumsal-cinsiyet-hukuk-klinigi> (Erişim Tarihi: 12.24.2014).

Uygur, Gülriz : “İoanna Kuçuradi'nin Görüşlerinden Hareketle Hukuk Normlarının Türetilmesindeki Temel Problem: Etik mi Ahlak mı?”, **İoanna Kuçuradi Çağın Olayları Arasında**, Tarihçi Yay, İstanbul 2014.

Uygur, Gülriz : “*Students’ Perception and Legal Education*”, **Academic Learning in Law: Theoretical Positions Teaching Experiments and Learning Experiences** içinde, Eds. B.V. Klink - U. D. Vries, Edward Elgar Publishing, 2016.

Uygur, Gülriz : “*Toplumsal Cinsiyet ve Adalet: Hukuk Adaletsizdir.*”, **Ankara Barosu Dergisi**, Ankara 2015, S. 4.

Uygur, Gülriz : **Hukukta Adaletsizliği Görmek**, TFK Yay., Ankara 2013

Uygur, Gülriz : "Sevgi mi Unutuldu? İnsanlık mı Unutuldu?", **Uçan Süpürge Derneği Konuşma**, 9 Aralık 2015, Ankara

Ülken, Hilmi Ziya : **Eğitim Felsefesi**, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2013.

Waldron, Jeremy : “*Moral Autonomy and Personal Autonomy*”, **Autonomy and the Challenges to Liberalism: New Essays** içinde, Edit, John Christman and Joel Anderson, Cambridge University Press, 2005.

Warthon, Amy S. : **The Sociology of Gender: An Introduction to Theory and Research**, John Wiley & Sons, 2011.

Winkler, Emil : “Clinical Legal Education, A Report of the Consept of Law Clinics”,
http://law.handels.gu.se/digitalAssets/1500/1500268_law-clinic-rapport.pdf,
23.12. 2014.

Wolf, Susan : “*Morality and Partiality*”, **Philosophical Perspectives, Ethics** içinde, 1992, Vol. 6.

Wolf-Devine, Celia : “*Abortion and the Feminine Voice*” , içinde,
<http://celiawolfdevine.com/pdf/Abortion-and-the-Feminine-Voice.pdf> (Erişim Tarihi: 24.08.2015).

ABSTRACT

Legal education remains the first and indispensable step in the training of practitioners. However, the Turkish legal educational system has some weaknesses and limitations. As such upholding the goals of legal education therefore necessitates an evaluation and correction of such problems malfunctioning. It is to this effect that a care ethics perspective enables the evaluation of these problems based on human side of law. Also, in terms of solutions, care ethics develops students relational autonomy and responsibilities, which in turn enhances their virtuous capacity. This virtuous capacity further increase students' freedom which is necessary in legal analysis and legal decision making. Cognizance of these preoccupations; the main research problem of this study centers on how care ethics approach can be contributed to improve legal education.

ÖZET

Hukuk eğitimi hukukçu olmanın ilk ve en önemli basamağı olmasına rağmen Türk Hukuk eğitimin bazı eksik yönleri bulunmaktadır. Hukuk eğitiminin bu eksik yönlerini değerlendirecek ve bu eksik yönlere çözüm önerisinde bulunmak üzere hukuk eğitiminin değerlendirilmesi gerekmektedir. İhtimam etiği teorisi de hukukun insani yönünden hareketle hukuk eğitimin eksik yönlerin değerlendirmeye elverişlidir. Ayrıca ihtimam etiği öğrencilerin ilişkisel özerkliklerini ve sorumluluk üstlenmeleri geliştirdiğinden, onların erdem sahibi olma kapasitelerini artırır. Erdem sahibi olmaları öğrencilerin özgürlüklerini artırdığından onların hukuku analiz ve hukuki düşünme becerilerini geliştir. Bütün bunlar göz önüne alınarak bu çalışmada ihtimam etiği perspektifi hukuk eğitimini geliştirmeye nasıl katkı sağlayabileceği için incelenmek istenmiştir.